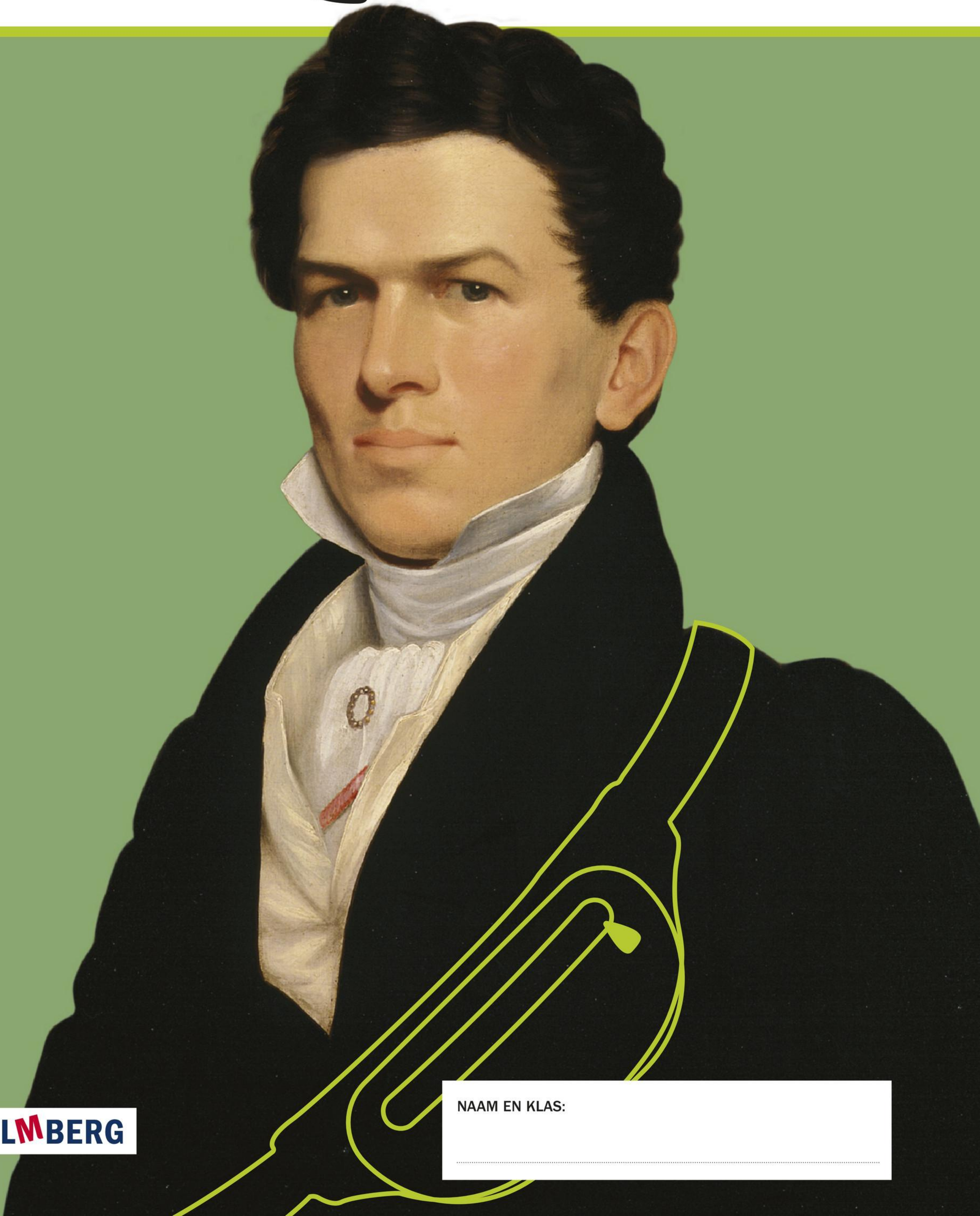
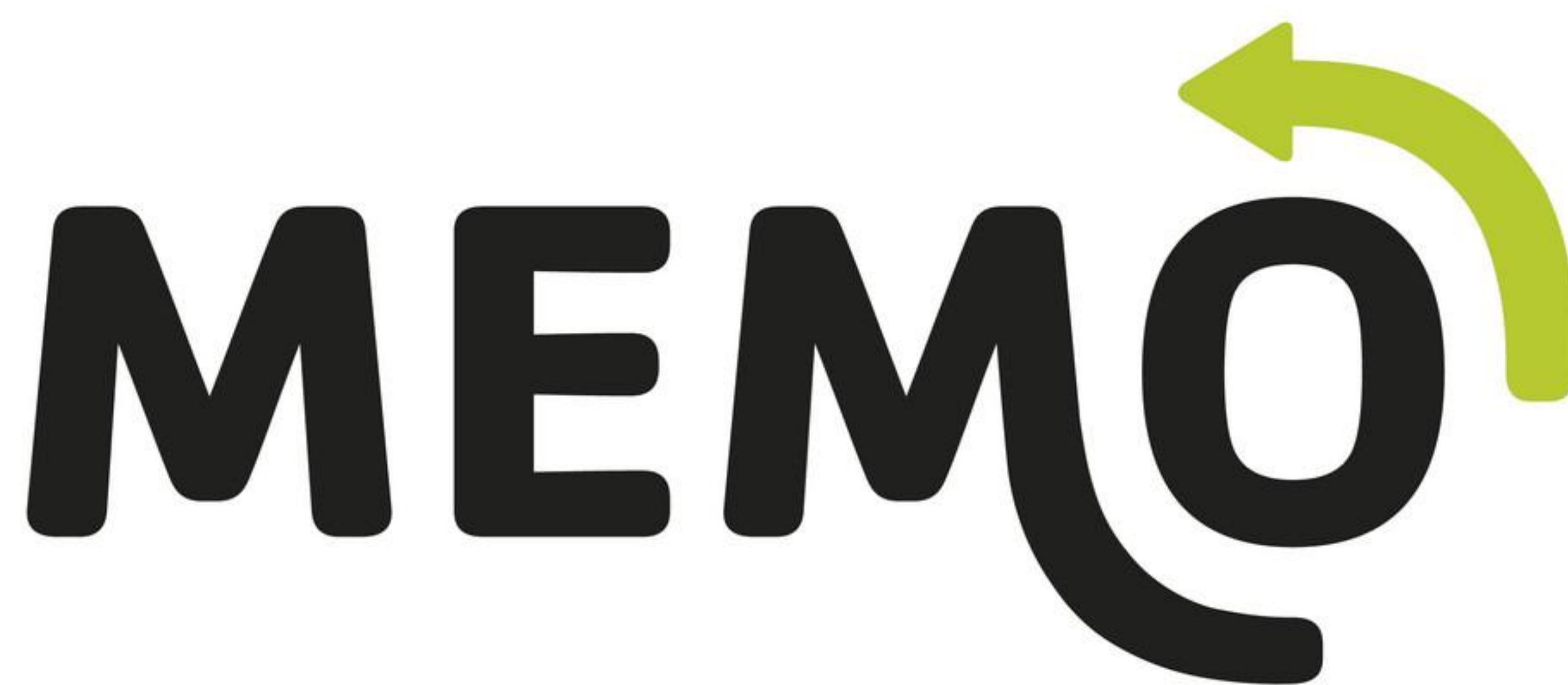

MEMO

2 VMBO-T | HAVO deel B

Geschiedenis

Auteurs

Geert Buiting
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Greetje Ligthart
Barbara Peters
Judith Tadema
Camiel van Zilfhout

Eindredactie

Katja Krediet
Gerard Rozing
Judith Tadema

Met medewerking van

Nadya Molenaar

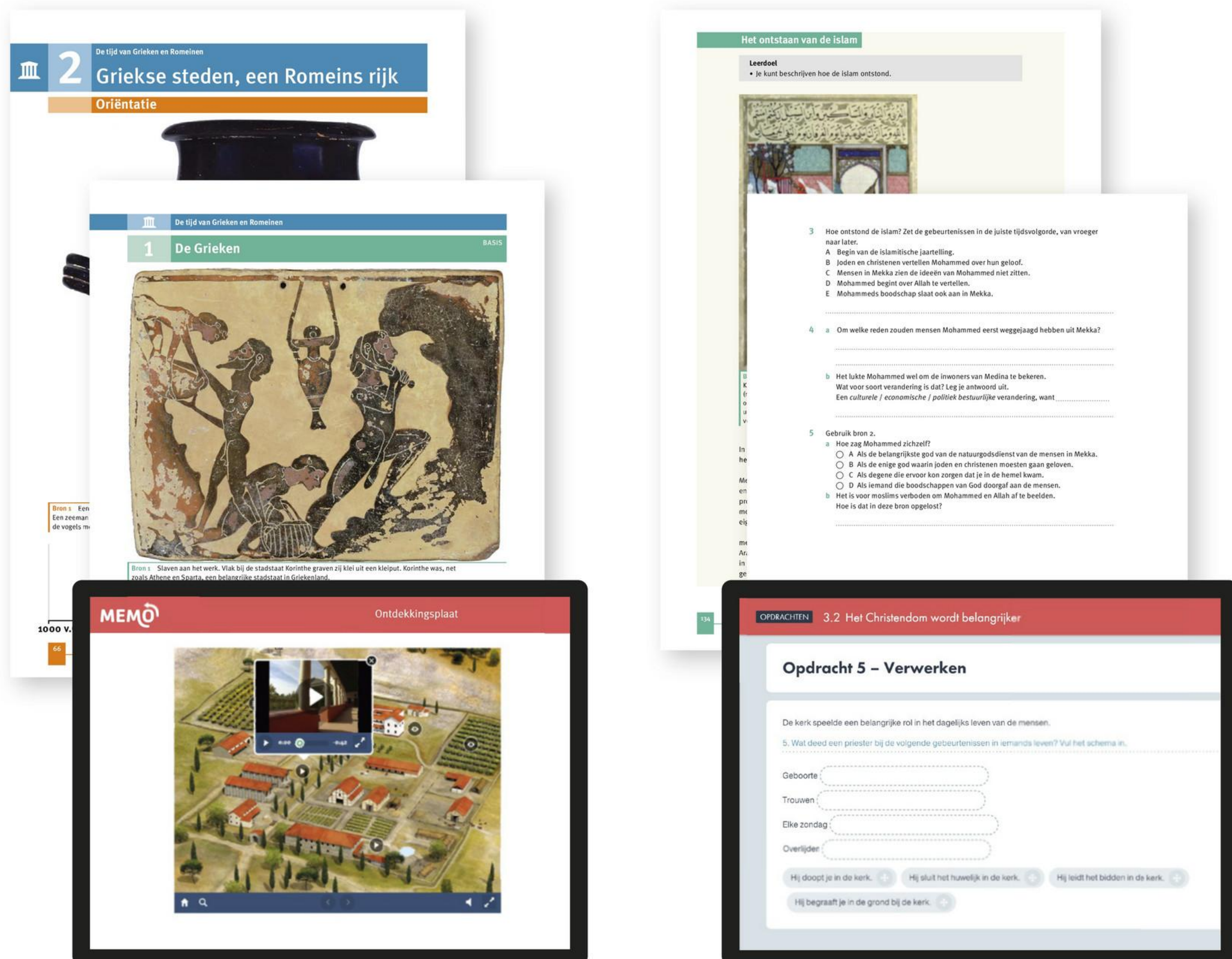
MAX Release 5.1

www.memo-malmberg.nl
Malmberg, 's-Hertogenbosch

Aan de slag met *Memo*

Waarom geschiedenis?

Met *Memo* ontwikkel je je kennis over het verleden. Je leert over belangrijke gebeurtenissen, personen en ontwikkelingen. Ook leer je op een kritische manier nadenken over de verhalen die we elkaar over het verleden vertellen. We noemen dat historisch denken.

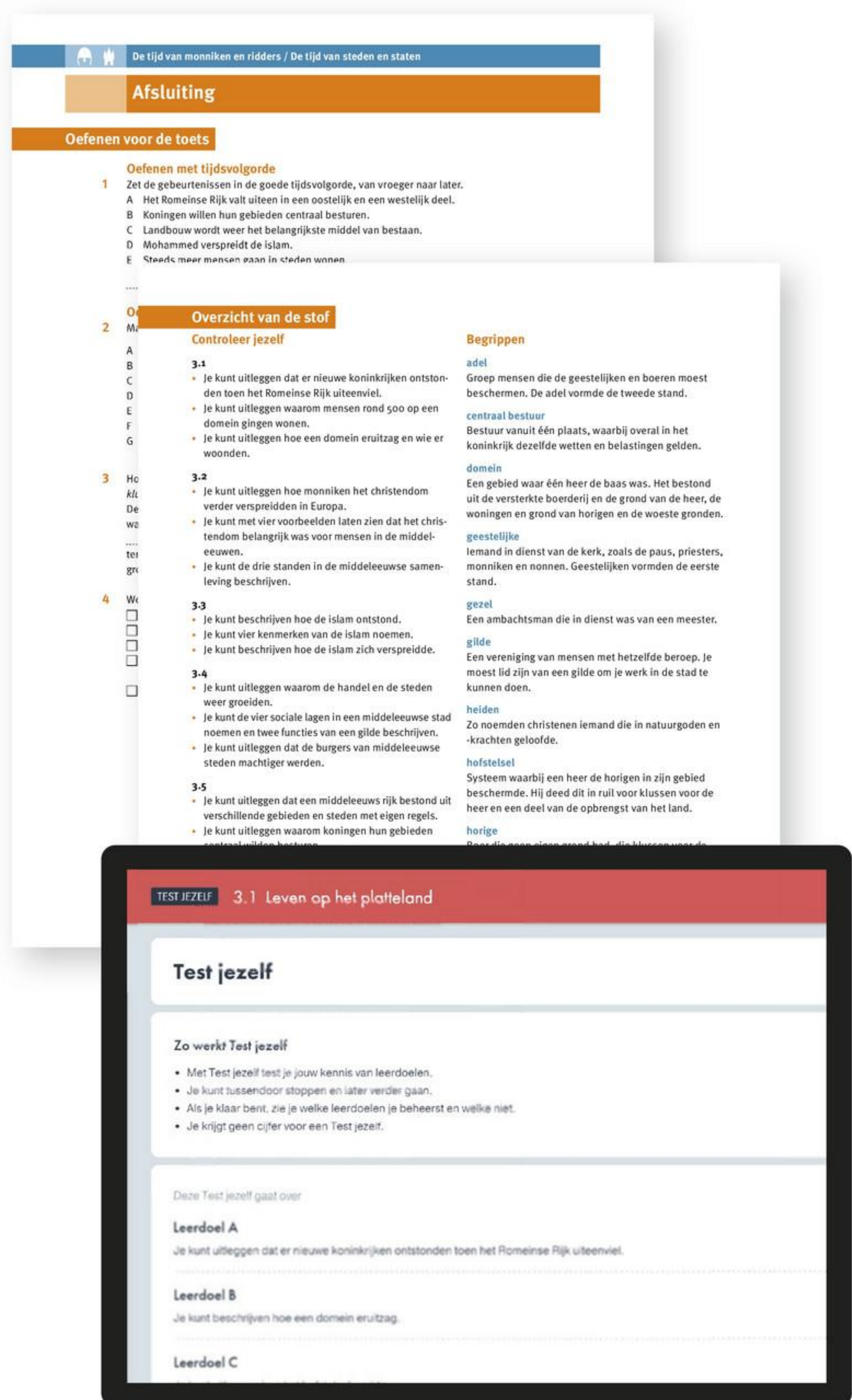
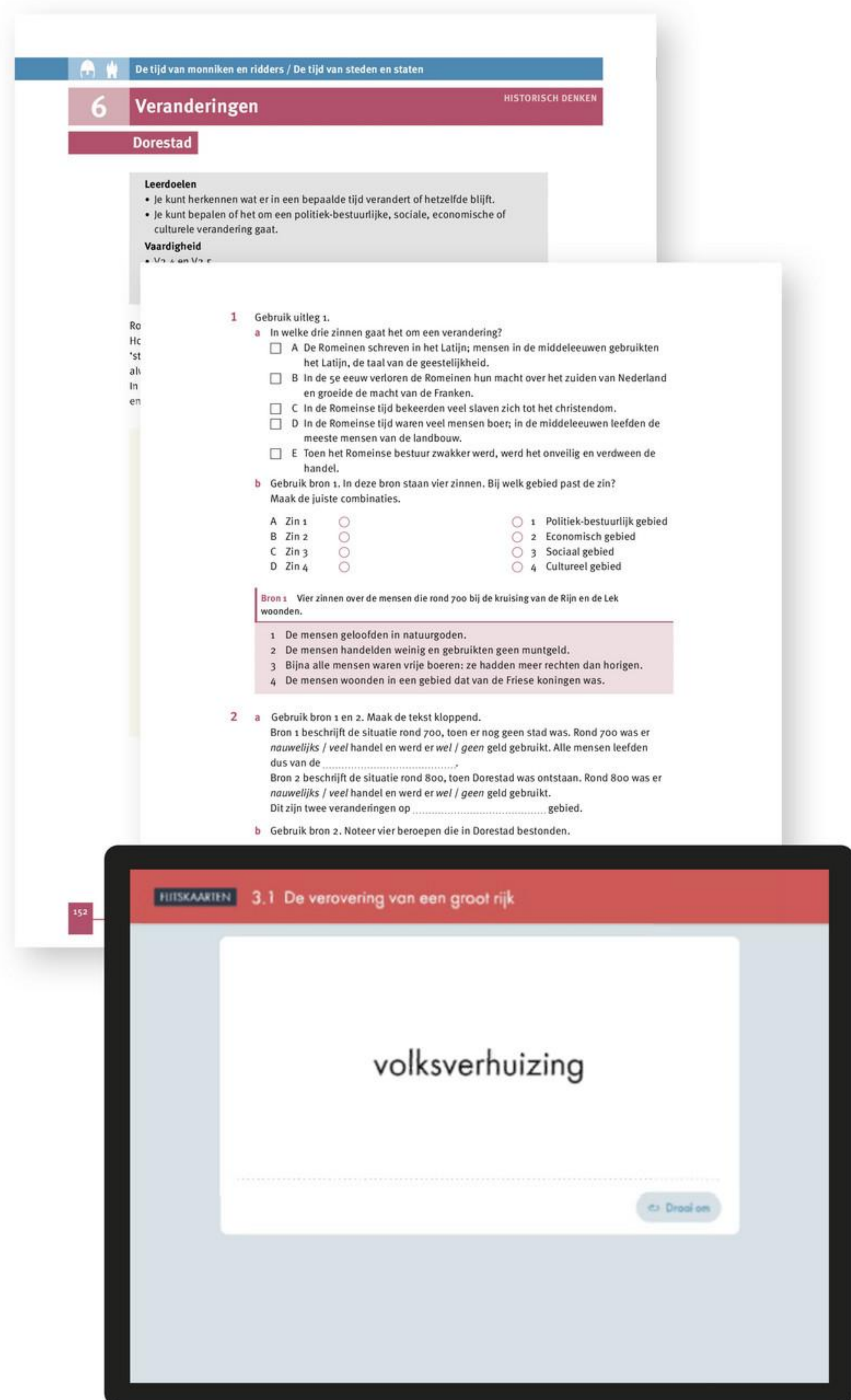

Werk in je boek én online!

Er zijn twee boeken (deel A en B) per leerjaar en een online leeromgeving. Je docent kiest wat je online doet (met je laptop, tablet of telefoon) en wat in je boek. Elk hoofdstuk is verdeeld in oriëntatie, basisparagrafen, een paragraaf historisch denken, een paragraaf toepassen, een verdieppingsparagraaf en een afsluiting. Aan het begin van elke paragraaf staat met leerdoelen aangegeven wat je gaat leren. De verdieping maak je als je meer wilt weten, nieuwsgierig bent of tijd over hebt.

Voordelen van online

- Je ziet snel wat je goed of fout doet.
- Je krijgt direct feedback op je antwoorden.
- Je leert de begrippen en overhoort jezelf met de flitskaarten.
- Je meet of je de stof beheerst met de test jezelf of oefentoets.
- Je kunt op een hoger of lager niveau en leerjaar werken.
- Je docent volgt hoe het met je gaat.

Voordelen van het boek

- Je hebt snel overzicht in wat je gaat leren.
- Je ziet welke begrippen belangrijk zijn.
- Je markeert in de tekst en maakt aantekeningen.
- Je tekent en kleurt zodat je leerstof goed onthoudt.
- Je ziet welke digitale onderdelen je kunt gebruiken voor het beste resultaat.

Historisch denken

In de historisch denken opdracht oefen je met de vaardigheden die je nodig hebt om het verleden beter te kunnen begrijpen. In de inleiding staat een overzicht van die historische vaardigheden.

Goede voorbereiding op de toets!

Een hoofdstuk eindigt met een afsluiting. Daar staan opdrachten om te oefenen voor het proefwerk. In de digitale leeromgeving kun je de begrippen leren met behulp van de flitskaarten én is er een oefentoets. De afsluiting bevat ook een handig overzicht van de stof waarin alles wat je moet kennen en kunnen nog eens wordt samengevat.

Betekenis symbolen

- ga naar de online leeromgeving voor handige extra's
- deze opdracht biedt extra uitdaging
- deze opdracht helpt je bij begrijpend lezen, antwoorden formuleren en woordenschat
- deze opdracht bereidt voor op het havo

Inhoud

deel A

- Inleiding 6

1

Burgers en stoommachines

De tijd van burgers en stoommachines

- Oriëntatie 13
- 1 De industriële revolutie 17 **BASIS**
- 2 Leven in een industriestad 26 **BASIS**
- 3 Arbeiders gaan samenwerken 36 **BASIS**
- 4 Meer mensen krijgen inspraak 45 **BASIS**
- 5 Continuïteit en verandering 53 **HISTORISCH DENKEN**
- 6 Onderzoek met bronnen uit de 19e eeuw 59 **TOEPASSEN**
- 7 Louis Pasteur en de geneeskunde 62 **VERDIEPEN**
- Afsluiting 66

2

Europa veroverd de wereld

De tijd van burgers en stoommachines

- Oriëntatie 72
- 1 Nationalisme 76 **BASIS**
- 2 Europese wereldrijken 85 **BASIS**
- 3 Leven in de koloniën 94 **BASIS**
- 4 Slaven worden vrij 103 **BASIS**
- 5 Je inleven 113 **HISTORISCH DENKEN**
- 6 Onderzoek met bronnen uit de 19e eeuw 119 **TOEPASSEN**
- 7 Kodjo en de werelddtentoonstelling 123 **VERDIEPEN**
- Afsluiting 126

3

Oorlog en crisis

De tijd van wereldoorlogen

- Oriëntatie 134
- 1 De Eerste Wereldoorlog 138 **BASIS**
- 2 Rusland wordt communistisch 148 **BASIS**
- 3 Vrede 157 **BASIS**
- 4 De economische wereldcrisis 168 **BASIS**
- 5 Oorzaken en gevolgen 178 **HISTORISCH DENKEN**
- 6 Onderzoek met bronnen uit de 20e eeuw 184 **TOEPASSEN**
- 7 Jozef Stalin en de Sovjet-Unie 187 **VERDIEPEN**
- Afsluiting 191
- Tijdbalk 198
- Register 200
- Colofon 202

deel B

- Inleiding 6

4

De Tweede Wereldoorlog

De tijd van wereldoorlogen

- Oriëntatie 12
- 1 Hitler aan de macht 16 **BASIS**
- 2 De wereld in oorlog 26 **BASIS**
- 3 Massamoord 35 **BASIS**
- 4 Nederland bezet 44 **BASIS**
- 5 Betekenis geven aan 54 **HISTORISCH DENKEN**
- 6 Onderzoek met bronnen uit de 20e eeuw 60 **TOEPASSEN**
- 7 Adolf Hitler: zijn leven tot 1933 64 **VERDIEPEN**
- Afsluiting 68

5

De wereld na 1945

De tijd van televisie en computer

- Oriëntatie 74
- 1 De Koude Oorlog 78 **BASIS**
- 2 Koloniën worden vrij 87 **BASIS**
- 3 Het Midden-Oosten 96 **BASIS**
- 4 De wereld na 1989 106 **BASIS**
- 5 Onderzoek doen 116 **HISTORISCH DENKEN**
- 6 Onderzoek met bronnen uit de 20e eeuw 122 **TOEPASSEN**
- 7 Nelson Mandela en de apartheid 126 **VERDIEPEN**
- Afsluiting 130

6

Nederland na 1945

De tijd van televisie en computer

- Oriëntatie 136
- 1 Een rijk land 140 **BASIS**
- 2 Je eigen weg gaan 150 **BASIS**
- 3 Veelkleurige samenleving 159 **BASIS**
- 4 Nederland werkt samen 169 **BASIS**
- 5 Veranderingen 181 **HISTORISCH DENKEN**
- 6 Onderzoek met bronnen uit de 20e eeuw 186 **TOEPASSEN**
- 7 Wilhelmina Drucker en Joke Smit 190 **VERDIEPEN**
- Afsluiting 194

7

Staatsinrichting

- Oriëntatie 200
- 1 Je stem laten horen 203 **BASIS**
- 2 Een regering vormen 209 **BASIS**
- 3 Democratie in Europa 214 **BASIS**
- Afsluiting 219
- Tijdbalk 222
- Register 224
- Colofon 226

Geschiedenis leren met *Memo*

Wat heb je in leerjaar 1 geleerd?

Tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.)

Miljoenen jaren lang leefden mensen van de jacht en het verzamelen van voedsel. Ze trokken rond en leefden in kleine groepen. Zo'n samenleving heet een **samenleving van jagers en verzamelaars**.

Met de komst van de landbouw, rond 9000 v.C., veranderde er veel. Er ontstonden **landbouwsamenlevingen**. De boeren woonden op vaste plaatsen, verbouwden voedsel op akkers en hielden vee. Na verloop van tijd ontstonden de eerste steden, bijvoorbeeld in Egypte. Daar woonden priesters, ambachtslieden, handelaren en bestuurders.

De tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C.-500 n.C.)

In de samenlevingen van de Grieken en de Romeinen speelden steden, nijverheid en handel een grote rol. Het waren **landbouw-stedelijke samenlevingen**.

De Griekse stad Athene was een democratie. Griekse geleerden zochten naar wetenschappelijke verklaringen voor veranderingen in de natuur. Door hun veroveringen kwamen de Romeinen in contact met de Griekse cultuur. Zij namen veel over, zoals de bouwkunst. Ook vereerden ze, net als de Grieken, een groot aantal goden. Alle volken die in het grote Romeinse Rijk woonden, namen stukjes van deze Grieks-Romeinse cultuur over.

In de Romeinse tijd ontstond uit het jodendom het christendom. Joden en christenen geloven in één god. Toen het West-Romeinse Rijk rond 500 uiteenviel, was het christendom de belangrijkste godsdienst geworden.

De tijd van monniken en ridders (500-1000) en de tijd van steden en staten (1000-1500)

Rond 500 leefden in West-Europa de meeste mensen van de landbouw. Ze waren horigen op een domein. Daar werden ze beschermd door de heer van het domein. Er was nauwelijks handel. Vanaf het jaar 1000 ontstond er weer handel en groeiden de steden. Koningen gaven de steden stadsrechten, in ruil voor belastinggeld. Bestuurders in steden mochten zelf wetten maken, terwijl koningen geld hadden om soldaten en ambtenaren in te huren.

In de middeleeuwen was iedereen in Europa christelijk. Monniken bekeerden alle 'heidene'. De geestelijkheid werd de belangrijkste stand; daaronder kwamen de adel en de boeren. In het Midden-Oosten ontstond een nieuw geloof: de islam. Dat geloof verspreidde zich snel over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en Spanje.

De tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)

Rond 1300 was een belangrijke verandering in de cultuur begonnen: de renaissance. Mensen gingen anders kijken naar de kunst, literatuur en wetenschap uit de oudheid. Vanaf 1450 ontdekten Europeanen steeds meer van de wereld. Ze stichtten in Afrika, Azië en Amerika handelsposten en veroverden er gebied. Dat gebeurde met veel geweld. In deze periode begonnen Europeanen ook te handelen in mensen uit Afrika.

Rond 1500 groeide de kritiek op de katholieke kerk. Uiteindelijk leidde dat tot een splitsing in de kerk: naast de katholieke kerk kwamen er protestantse kerken. Dat is de Hervorming. In de Nederlanden probeerde de Spaanse koning het protestantisme te verbieden. Hij wilde ook een centraal bestuur. Die twee zaken leidden tot de Nederlandse Opstand. Tijdens die Opstand ontstond de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

De tijd van regenten en vorsten (1600-1700)

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was een bijzonder land. De meeste landen werden bestuurd door vorsten. In Frankrijk kreeg de koning zelfs alle macht: hij had absolute macht. Maar in de Republiek waren de regenten, een kleine groep van rijke kooplieden, de baas in de steden en de gewesten.

Amsterdam werd de belangrijkste stapelmarkt. Vooral de handel met het Oostzeegebied leverde veel geld op. Twee handelsbedrijven, de VOC en de WIC, handelden met gebieden buiten Europa. Door de grote welvaart kwam ook de cultuur tot bloei, zoals de schilderkunst. Ook bloeide de wetenschap. Geleerden gingen zelf de natuur onderzoeken.

De tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)

Aan het einde van de 18e eeuw kwamen burgers in opstand. Zij wilden gelijke rechten en meer inspraak voor het volk. Deze ideeën waren ontstaan tijdens de Verlichting, een periode waarin burgers kritischer gingen nadenken. In 1789 grepen burgers in Frankrijk de macht en zorgden ze voor grote veranderingen. Die gebeurtenis heet de Franse Revolutie. Het land kreeg een grondwet en alle burgers kregen dezelfde grondrechten. Zo kwam een einde aan het absolutisme en aan de standensamenleving. Ook in Nederland kwamen burgers (patriotten) aan de macht. In 1799 greep Napoleon de macht; hij maakte een einde aan de revoluties. In de landen die hij veroverde, golden voortaan wel voor alle mensen dezelfde wetten.

Historisch denken met *Memo*

Wat bedoelen we met historisch denken?

Het vak geschiedenis is meer dan alleen feiten over het verleden uit je hoofd leren. Geschiedenis wordt pas interessant als al die feiten samen een situatie uit het verleden tot leven brengen. Bijvoorbeeld als je begrijpt waarom het leven van 13-jarige fabrieksarbeiders in de 19e eeuw zo anders was dan jouw eigen leven. Of waarom in die tijd Europese landen grote gebieden in Azië en Afrika veroverden. Het gaat niet alleen om *wat* mensen in het verleden deden, maar ook om *waarom* mensen iets deden.

Met *Memo* zul je het verleden beter begrijpen. En je leert kritisch na te denken over de verhalen over het verleden die we aan elkaar vertellen, bijvoorbeeld in boeken, op internet of op tv. In *Memo* noemen we die manier van denken **historisch denken**. Voor historisch denken heb je kennis over het verleden en historische vaardigheden nodig. Welke vaardigheden dat zijn, lees je hierna.

1

Onderzoek doen

Hoe kun je iets weten over het verleden?

V1.1 Kennis verkrijgen over het verleden

Het **verleden** is alle tijd vóór het nu. Je kunt alleen iets over het verleden leren als je overblijfselen vindt. Een **overblijfsel** is iets wat bewaard is gebleven uit het verleden, zoals een skelet of een dagboek. Een **bron** geeft informatie over het verleden. Dat kunnen overblijfselen zijn, maar ook je geschiedenisboek is een bron. Met behulp van bronnen kun je beschrijven hoe jij denkt dat iets in het verleden is gebeurd. Een verhaal over het verleden heet een **geschiedenis**.

Een historicus kan om twee redenen niet alles over het verleden te weten komen.

- Uit sommige tijden en op sommige plekken zijn er weinig of geen overblijfselen.
- Het is vaak lastig om overblijfselen goed te begrijpen. Zo weet je vaak niet waarvoor mensen iets gebruikten of waarom ze iets deden.

V1.2 Een onderzoeksvraag stellen

Een zinvolle vraag over het verleden gaat over iets wat je nog niet weet. In een goede **onderzoeksvraag** zijn de drie w's opgenomen, zodat je precies weet wat je gaat onderzoeken. De drie w's zijn:

- wanneer: welke periode in de tijd onderzoek je;
- waar: welke plaats of welk land onderzoek je;
- wat en/of wie: welke gebeurtenis of ontwikkeling en/of welke persoon of groep onderzoek je?

V1.3 Feit of mening

In een bron kunnen **feiten** staan. Een feit is iets waarvan zeker is dat het klopt. Er is geen twijfel of discussie over. In bronnen staan ook **meningen** van mensen. Een mening is een opvatting of idee van een persoon.

Hoe kom je erachter of informatie in een bron een feit of een mening is? Dat doe je zo.

- 1 Vergelijk de informatie met andere bronnen en je eigen kennis. Vind je dezelfde informatie in andere bronnen, dan gaat het waarschijnlijk om een feit. Zeggen andere bronnen iets anders? Dan is de informatie waarschijnlijk geen feit.
- 2 Als de informatie geen feit is, kan het om een mening gaan. Een mening kun je bijvoorbeeld herkennen aan woorden als 'ik vind' of 'volgens mij' of aan woorden als 'mooi' of 'belangrijk'. Die woorden bevatten een oordeel: ze maken duidelijk hoe iemand ergens over denkt.
- 3 Soms weet je niet zeker of iets een feit is of een mening. Je kunt dit niet altijd vaststellen.

V1.4 Bruikbaarheid van een bron

Als je onderzoek doet, zoek je naar bronnen die informatie geven over jouw onderzoeks- onderwerp. Je kijkt of een bron informatie geeft over het juiste onderwerp (wie en/of wat), de juiste tijd (wanneer) en de juiste plaats (waar). Soms geeft een bron informatie over een deel van je onderzoeksonderwerp. Zo bepaal je of je de bron kunt gebruiken.

Voordat je een bron gaat gebruiken, onderzoek je ook of deze **betrouwbaar** is. Dat wil zeggen: klopt de informatie in de bron?

Als je de betrouwbaarheid van een bron onderzoekt, vraag je je het volgende af.

- Wie is de maker? Bijvoorbeeld: is die persoon een ooggetuige? Is het een deskundige?
- Met welk doel is de bron gemaakt?
- Wat was de standplaatsgebondenheid (zie V4.3) van de maker? Heeft de maker misschien een vooroordeel?

V2.1 De christelijke jaartelling

Een **jaartelling** is een manier om aan te geven in welk jaar iets gebeurde. In *Memo* gebruiken we de christelijke jaartelling. Als iets vóór de geboorte van Christus gebeurde, staat er altijd v.C. bij. Dat betekent: vóór Christus. Bij de jaren na de geboorte van Christus staat meestal niets. Soms staat er n.C.; dat betekent: na Christus.

V2.2 De tijd ordenen

Om alle gebeurtenissen te ordenen, delen we de tijd op in stukken: een aantal eeuwen of jaren die bij elkaar horen, bijvoorbeeld omdat mensen in die tijd ongeveer op dezelfde manier leefden. Een **eeuw** is een tijdsduur van honderd jaar. De eerste eeuw n.C. loopt van 1 tot en met 100, de eerste eeuw v.C. loopt van 100 v.C. tot en met 1 v.C. enzovoort. Als er op een bepaald moment in het verleden grote veranderingen waren, begint een nieuw 'stuk' geschiedenis. Je kunt de tijd op verschillende manieren indelen. In *Memo* deel je de tijd op in **tijdvakken** en **periodes**.

Er zijn tien tijdvakken. Dit zijn:

- de tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.);
- de tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C.-500 n.C.);
- de tijd van monniken en ridders (500-1000);
- de tijd van steden en staten (1000-1500);
- de tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600);
- de tijd van regenten en vorsten (1600-1700);
- de tijd van pruiken en revoluties (1700-1800);
- de tijd van burgers en stoommachines (1800-1900);
- de tijd van wereldoorlogen (1900-1950);
- de tijd van televisie en computer (1950-nu).

Er zijn vijf periodes. Dit zijn:

- de prehistorie (tot 3000 v.C.);
- de oudheid (3000 v.C.-500 n.C.);
- de middeleeuwen (500-1500);
- de vroegmoderne tijd (1500-1800);
- de moderne tijd (1800-nu).

V2.3 Een tijdbalk

Een tijdbalk is een lijn met jaartallen waarop je gebeurtenissen ordent. Zo krijg je overzicht over de geschiedenis.

V2.4 Veranderingen

Als je het verleden wilt begrijpen, dan onderzoek je welke **veranderingen** er waren. Maar het is ook belangrijk om te kijken naar wat hetzelfde bleef. Het is bijna nooit zo dat alles anders werd. Sommige dingen bleven juist langere tijd hetzelfde.

Als er in het verleden iets verandert in korte tijd – binnen één jaar of enkele jaren – dan spreken we van een snelle verandering. Een verandering die langer duurt, noemen we een langzame verandering.

Sommige veranderingen hebben kleine gevolgen: er zijn maar weinig mensen die er iets van merken of de verandering is heel onbelangrijk. Dit noemen we een kleine verandering. Grote veranderingen hebben invloed op het leven van honderden mensen. Zulke veranderingen hebben grote gevolgen.

Als er in een korte tijd heel veel grote veranderingen zijn, noemen we dat een **revolutie**. Door een revolutie verandert de samenleving bijna helemaal.

V2.5 Soorten veranderingen

Als je het verleden onderzoekt, onderzoek je wat er veranderde en wat hetzelfde bleef op verschillende gebieden. Er zijn vier gebieden:

- **politiek**: alles wat te maken heeft met hoe een land wordt bestuurd en hoe wetten worden gemaakt;
- **sociaal**: alles wat te maken heeft met de verschillen tussen groepen mensen in rijkdom, macht en aanzien;
- **economisch**: alles wat te maken heeft met de bestaansmiddelen van mensen en de manier waarop ze de opbrengsten verdelen;
- **cultureel**: alles wat te maken heeft met de ideeën van mensen, hun gewoontes, hun geloof, kunst en wetenschap.

V2.6 Dateren

Een overblijfsel of bron zo precies mogelijk in de tijd plaatsen heet **dateren**. Hoe ga je na uit welke tijd of uit welk jaar een bron komt? Dat doe je zo.

- 1 Onderzoek wat al bekend is over de bron. Is er een toelichting met informatie over de maker en de herkomst van de bron? Bij bronnen in dit boek en in archieven staat altijd een bronbijschrift met informatie.
- 2 Als er geen toelichting is, bekijk of lees de bron dan zorgvuldig. Kun je de bron koppelen aan een bepaalde gebeurtenis, een bepaalde persoon of een belangrijk historisch verschijnsel? Dan weet je dat de bron uit die tijd of uit een latere periode komt.
- 3 Wat voor soort bron is het? Een foto is jonger dan een kleitablet met spijkerschrift.

3

Oorzaken en gevolgen

Waardoor doen bepaalde gebeurtenissen of ontwikkelingen zich voor en waar leiden ze toe?

V3.1 Meerdere oorzaken en gevolgen

Bij geschiedenis is het belangrijk dat je weet waarom iets gebeurd is. Iets gebeurt nooit zomaar. Er is altijd een **oorzaak**, die verklaart waarom iets gebeurd is. Een gebeurtenis zorgt op haar beurt weer voor een verandering. Dat is een **gevolg**. Meestal zijn er meerdere oorzaken en gevolgen.

Een **directe oorzaak** leidt meteen tot een gebeurtenis. Een **indirecte oorzaak** leidt met een tussenstap tot een gebeurtenis. Bijvoorbeeld: je hebt een onvoldoende, omdat je niet geleerd hebt (directe oorzaak). Je hebt niet geleerd, omdat je cavia is doodgegaan (indirecte oorzaak).

Een **direct gevolg** komt meteen voort uit een gebeurtenis. Een **indirect gevolg** volgt met een tussenstap uit een gebeurtenis. Bijvoorbeeld: je kreeg een penalty en daardoor kon je een goal maken (direct gevolg). Doordat je een goal maakte, won je de wedstrijd (indirect gevolg).

V3.2 Oorzaken en gevolgen op verschillende gebieden

Je kunt herkennen wat politiek-bestuurlijke, sociale, economische en culturele oorzaken en gevolgen zijn. Een uitleg van deze woorden lees je bij V2.5.

Je inleven

Hoe kun je mensen uit het verleden beter begrijpen?

V4.1 Andere kennis

Mensen hadden vroeger niet dezelfde kennis als mensen in onze tijd. Daar moet je rekening mee houden als je mensen in het verleden wilt begrijpen. Vroeger wisten mensen bijvoorbeeld niet waardoor besmettelijke ziektes werden veroorzaakt. Daarom gingen zij daar heel anders mee om dan wij nu.

V4.2 Normen en waarden

Met **normen** bedoelen we regels waaraan leden van een samenleving zich moeten houden, zoals wetten en vaste gebruiken. Met **waarden** bedoelen we zaken die mensen belangrijk vinden in hun leven, bijvoorbeeld behulpzaam zijn of eerlijk zijn. Mensen hadden vroeger niet dezelfde normen en waarden als mensen in onze tijd. Daar moet je rekening mee houden als je mensen in het verleden wilt begrijpen. Daardoor vonden mensen vroeger soms dingen heel gewoon, die wij nu onbegrijpelijk vinden.

V4.3 Standplaatsgebondenheid

Mensen in het verleden hadden, net zoals nu, niet altijd dezelfde mening over dezelfde gebeurtenis. Hoe kan dat? Dat komt doordat je mening beïnvloed wordt door de ideeën die je hebt, je ervaringen en je persoonlijke eigenschappen. Daarmee bedoelen we dingen als je leeftijd, beroep, rijkdom, geloof, opleiding, nationaliteit en of je een man of een vrouw bent. Ideeën, ervaringen en persoonlijke eigenschappen beïnvloeden het denken en doen van mensen. Dit heet **standplaatsgebondenheid**.

Betekenis geven aan

Hoe kan kennis van het verleden ons helpen in de wereld van nu?

V5.1 Monumenten

Mensen richten een monument op ter herinnering aan een gebeurtenis of persoon uit het verleden. Ze vinden iets uit het verleden blijkbaar zo belangrijk dat ze niet willen dat het vergeten wordt. Vaak geven mensen door het oprichten van een monument hun mening over het verleden. Ze maken duidelijk wat ze belangrijk vinden of wie voor hen een voorbeeld is. Op die manier krijgt het verleden betekenis voor mensen nu.

V5.2 Een oordeel geven

Als je je mening geeft over iemand uit het verleden, dan moet je deze altijd met argumenten kunnen uitleggen. Daarbij gebruik je je kennis over het leven van die persoon en over de situatie waarin die persoon zich bevond. Je houdt er ook rekening mee dat mensen in het verleden andere kennis hadden (V4.1) en andere normen en waarden (V4.2).

4

De tijd van wereldoorlogen

De Tweede Wereldoorlog

Oriëntatie

Bron 1 Gevangenen in het concentratiekamp Dachau in Duitsland. Tussen 1933 en 1945 hebben hier ruim 200.000 mensen gevangengezeten. Ruim 40.000 mensen stierven in het concentratiekamp. (Foto uit 1936.)

Duitsland staat onder controle van de nazi's
vervolging van Joden en anderen

1930

1935

1940

Begin 1933 namen Adolf Hitler en zijn NSDAP de macht over in Duitsland. Hitler kreeg veel steun, maar er was ook verzet tegen zijn machtsovername. Vrijwel direct namen de nazi's concentratiekamp Dachau in gebruik. Daar sloten ze hun tegenstanders op, zoals mensen die kritiek hadden op de ideeën van de nazi's. Bijna alle Duitsers hielden voortaan hun mond dicht: kritiek geven op Hitler en zijn partij was levensgevaarlijk. In het eerste jaar stierven er al tientallen mensen in Dachau. Sommigen werden geëxecuteerd, anderen stierven als gevolg van uitputting, honger en mishandelingen. De gevangenen moesten dagelijks zware dwangarbeid verrichten, bijvoorbeeld in munitiefabrieken.

Na enkele jaren sloten de nazi's ook Roma (zigeuners), Joden en homoseksuelen op in Dachau. Na 1939 zaten er ook burgers uit andere landen gevangen, waaronder ruim 2.000 Nederlanders. Dat waren vooral mensen die zich verzetten tegen de Duitse bezetting van Nederland. In 1945 werd Dachau bevrijd.

Dit hoofdstuk gaat over nazi-Duitsland en de Tweede Wereldoorlog in Europa en Azië. Deze gebeurtenissen vonden plaats in de tijd van wereldoorlogen (1900-1950).

Tweede Wereldoorlog in Europa

bezetting van Nederland

Tweede Wereldoorlog in Azië

1945

1950

Bron 2 Europa tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Bron 3 Azië tijdens de Tweede Wereldoorlog. Vóór 1941 had Japan al Korea en delen van China veroverd, zoals de hoofdstad Beijing. Daarna volgden nieuwe Japanse aanvallen.

Opdrachten

1 Gebruik bron 1.

a Uit welk land komen de gevangenen op deze foto?

.....

b Gebruik ook de tekst in de oriëntatie. Om welke reden waren deze burgers gevangengezet?

.....

.....

.....

c Leg met bron 1 uit dat Duitsland in 1933 geen democratie meer was.

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a Maak de zinnen kloppend.

Nazi-Duitsland sloot een bondgenootschap met *Italië / Spanje*.

Dat was net als Duitsland een *communistisch / fascistisch* land.

b Met de aanval op welk land begon de Tweede Wereldoorlog?

.....

c Welke twee landen in bron 2 kon Duitsland niet verslaan?

.....

3 Gebruik bron 3.

a Welk land in Azië breidde zijn grondgebied uit?

.....

b Welke drie Europese landen kregen te maken met aanvallen op hun koloniën?

.....

c Ook de Verenigde Staten werden door Japan aangevallen. Hoe zie je dat op de kaart?

.....

.....

4 Ga naar de tijdbalk van de hele geschiedenis van de mensheid achter in je boek. Geef met een kleur aan over welke periode dit hoofdstuk gaat. Schrijf daarbij: 'nazi-Duitsland en de Tweede Wereldoorlog'.

1

Hitler aan de macht

BASIS

Bron 1 In een deel van Tsjecho-Slowakije, langs de grens met Duitsland, woonden veel Duitssprekenden: mensen die Duits spraken en zich Duits voelden. In 1938 bracht Hitler (bij de pijl) hen een bezoek. Meisjes in Duitse klederdracht brachten de Hitlergroet. (Foto van Hugo Jaeger, 1938.)

Intro

- 1 a Maak de zinnen kloppend.
De burgers op de foto zijn inwoners van *Duitsland* / *Tsjecho-Slowakije*. Ze voelen zich het meest verbonden met *Duitsland* / *Tsjecho-Slowakije*. Het gevoel bij een land te horen, heet ook wel *fascisme* / *nationalisme*.
- b Gebruik bron 2 van de oriëntatie. Bestond het land Tsjecho-Slowakije nog in 1939? Leg je antwoord uit.

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

De nazi's grijpen de macht

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom veel Duitsers op de NSDAP stemden en hoe Hitler alle macht kreeg.

Bron 2 Poster van de NSDAP, waarschijnlijk uit 1940. Onderaan de poster staat: 'Eén volk, één rijk, één leider!'

In de jaren 1930 kreeg in Duitsland de politieke partij van Hitler, de **NSDAP**, steeds meer steun. De aanhangers van deze partij heten nazi's; de fascistische ideeën van Hitler heten het **nationaalsocialisme**. Deze ideeën waren om een aantal redenen populair.

- Hitler beloofde het Verdrag van Versailles terug te draaien en Duitsland weer sterk en machtig te maken. Veel Duitsers voelden zich vernederd door dat verdrag en wilden weer trots op Duitsland kunnen zijn.
- Hitler gaf de regering en de Joden de schuld van de diepe economische crisis en de werkloosheid in de jaren 1930. Hij beloofde de crisis op te lossen en te zorgen voor werk.

De nazi's maakten slim gebruik van propaganda om hun boodschap te verspreiden. Dat deden ze bijvoorbeeld via posters, films en radiotoespraken.

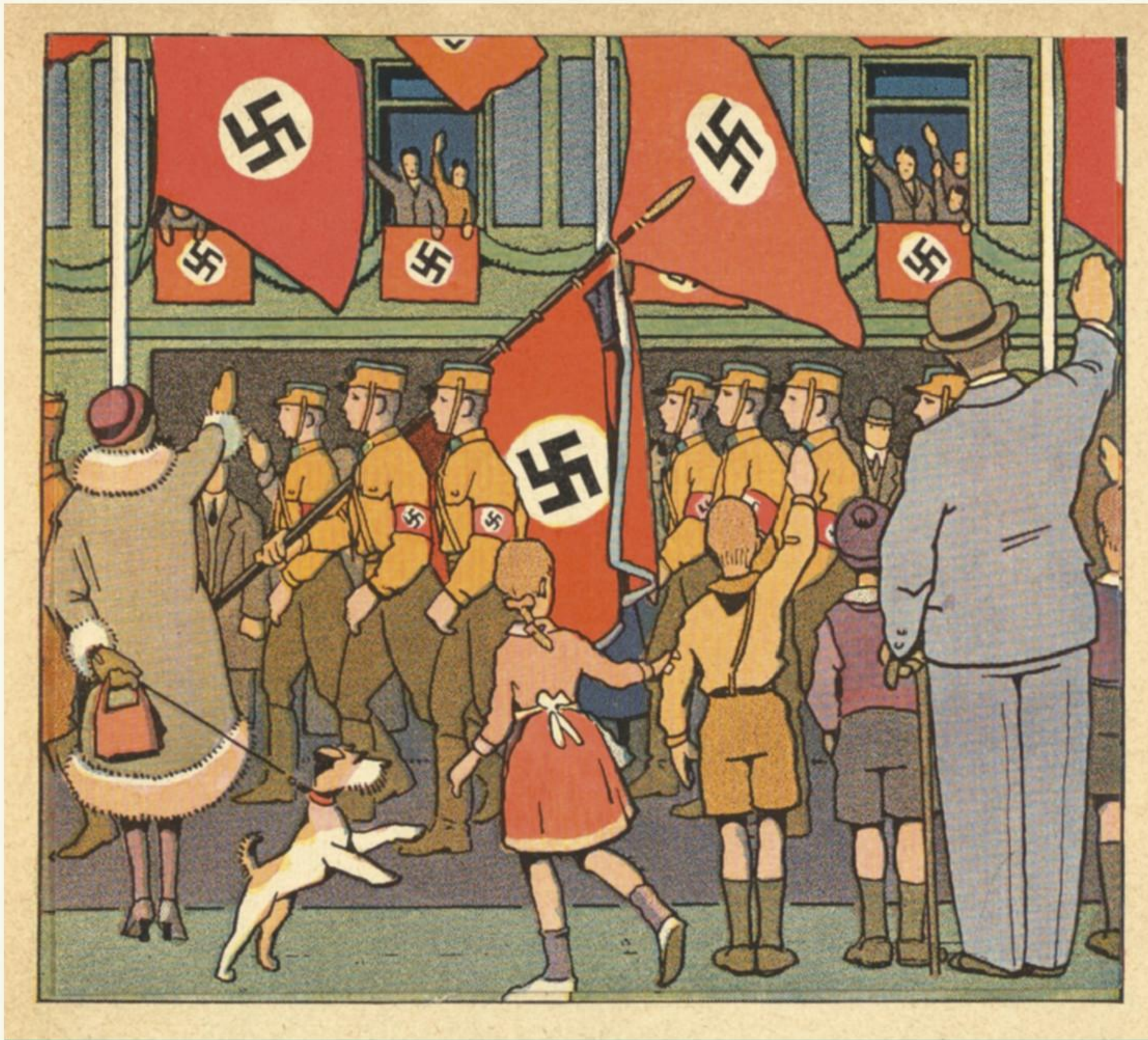
- De nazi's marcheerden in uniformen over straat. Dat maakte op sommige mensen grote indruk: bij die sterke groep wilden zij wel horen.
- De nazi's gebruikten terreur: mensen met andere ideeën werden bedreigd of in elkaar geslagen. Zo werd het voor andere partijen lastiger hun ideeën te verspreiden.

Bij de verkiezingen in 1932 werd de NSDAP de grootste partij van Duitsland. Samen met andere partijen ging de NSDAP Duitsland regeren. Hitler werd de leider van deze nieuwe regering. Maar daarmee was Hitler niet tevreden: hij wilde onbeperkte macht. Door leden van het parlement te bedreigen of op te sluiten, zorgde Hitler ervoor dat het Duitse parlement een wet aannam die hem tijdelijk alle macht gaf. Hitler verbood direct alle politieke partijen, behalve de NSDAP. Zo kreeg Hitler als leider van de NSDAP in 1933 alle macht. Duitsland was nu een **dictatuur**.

- 2 a** Gebruik ook de begrippenlijst. Maak de zinnen kloppend.
- NSDAP staat voor
 - De ideeën van de NSDAP heten ook wel het
 - In het jaar kreeg Hitler als leider van de NSDAP alle macht in Duitsland.
 - Een bestuursvorm waarbij één persoon alle macht heeft, heet een
- b** Gebruik zo nodig paragraaf 4 ‘De economische wereldcrisis’ van hoofdstuk 3. Welke drie ideeën horen bij de NSDAP?
- ☐ A De politieke partijen moeten beter samenwerken en meer overleggen.
 - ☐ B Democratie werkt niet: de regering kan niet eens de crisis oplossen.
 - ☐ C Duitsland moet stoppen met het betalen van geld aan de geallieerden.
 - ☐ D Duitsland moet de schade van de Eerste Wereldoorlog herstellen.
 - ☐ E Het is terecht dat Duitsland de schuld van de Eerste Wereldoorlog kreeg.
 - ☐ F Het maakt niet uit of je bankier of arbeider bent, als je maar Duitser bent.
- 3 a** ^t Vul de zinnen aan.
- In de leertekst staanredenen die de populariteit van de nazi’s verklaren.
- Ik herken deze redenen aan
- In de laatste alinea van de leertekst staat
- b** Hitler beloofde de Duitsers dat hij de werkloosheid zou oplossen. Leg uit waarom hij door die belofte heel populair werd.
-
-
- 4** Gebruik bron 2.
- a** De poster maakt duidelijk dat Hitler tegen democratie is. Waaruit blijkt dat?
-
- b** Leg uit dat bron 2 een voorbeeld van propaganda is.
-
-
- 5 a** Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A De NSDAP en andere partijen werken samen in de regering.
 - B De NSDAP wordt bij verkiezingen de grootste partij van Duitsland.
 - C Duitsland raakt in een grote economische crisis.
 - D Het parlement stemt in met een wet die Hitler tijdelijk alle macht geeft.
 - E Hitler verbiedt alle politieke partijen, behalve de NSDAP.
-
- b** Maak de zin kloppend.
- Hitler kreeg in 1933 *wel* / *niet* op een democratische manier alle macht.
- c** Welke twee redenen horen bij je antwoord op vraag b?
- ☐ A De NSDAP bedreigde parlementsleden.
 - ☐ B De NSDAP gebruikte propaganda om stemmen te winnen.
 - ☐ C De NSDAP haalde bij de verkiezingen veel stemmen.
 - ☐ D De NSDAP haalde Duitsland uit de economische crisis.
 - ☐ E De NSDAP verbood andere politieke partijen.

Leerdoel

- Je kunt met drie voorbeelden uitleggen dat Duitsland na 1933 een totalitaire staat werd.

Bron 3 Bladzijde uit een Duits schoolboek voor de basisschool, 1935.

In 1933 hadden Hitler en de NSDAP alle macht in handen. Voortaan nam Hitler alle belangrijke beslissingen. Er was geen vrijheid van meningsuiting meer: kritiek op het bestuur was verboden. De geheime dienst hield burgers in de gaten. Duizenden tegenstanders werden opgesloten in **concentratiekampen**. Dat zijn kampen waarin een regering mensen gevangenzet die volgens hen niet thuishoren in de samenleving. De gevangenen kregen geen proces: zij waren dus niet veroordeeld door een rechter.

Maar Hitler ging nog een stapje verder. Hij wilde van alle Duitsers nazi's maken. Alle verenigingen en organisaties kwamen onder controle van de NSDAP. Daar kregen alle Duitsers mee te maken.

- Journalisten mochten niet alles schrijven en zeggen wat ze wilden. De nazi's bepaalden wat er in de krant stond en wat de radio uitzond.
- Kinderen leerden op school en op jeugdverenigingen dat alleen het nationaalsocialisme goed was.
- Veel werkende vrouwen werden ontslagen. De nazi's vonden dat zij moeder en huisvrouw moesten zijn.
- Alle arbeiders moesten lid worden van de nationaalsocialistische vakbond.
- Wetenschappers waren niet vrij om te onderzoeken en schrijven wat ze wilden. Hun onderzoek moest de ideeën van de nazi's ondersteunen.
- Kunstenaars mochten alleen nog nationaalsocialistische kunst maken. Dat was kunst die paste bij de ideeën van het nationaalsocialisme.

Zo werd Duitsland na 1933 een **totalitaire staat**. Dat betekent dat de bestuurders van zo'n land het leven van de inwoners volledig beheersen en controleren. Overal hoorden en zagen Duitsers alleen de propaganda van de nationaalsocialisten.

- 6 Vanaf 1933 was Duitsland een dictatuur.
Noem twee kenmerken van een dictatuur die in de leertekst staan.

—
.....
—
.....

- 7 Gebruik zo nodig paragraaf 4 van hoofdstuk 3.
Duitse jongens moesten lid worden van de nationaalsocialistische jeugdvereniging, de Hitlerjugend. Hieronder staan vier zinnen over de Hitlerjugend.
Bij welk kenmerk van het nationaalsocialisme passen ze? Maak de juiste combinaties.

A Iedereen moest naar de jeugdclub; als je niet kwam, kreeg je een waarschuwing.	☐	☐ 1 Een sterke leider
B Jongens leerden hoe dapper hun leider was tijdens de Eerste Wereldoorlog.	☐	☐ 2 Eenheid onder het volk
C Jongens speelden veldslagen na.	☐	☐ 3 Extreem nationalisme
D Jongens zongen bij het kampvuur liedjes over een sterk Duitsland.	☐	☐ 4 Geweld is normaal

- 8 Gebruik bron 3. Deze bron past bij het nationaalsocialisme.

a 'Alles wat met het leger te maken heeft, is goed.' Hoe zie je dit idee in de bron terug?

.....

b 'Het volk is een eenheid.' Hoe zie je dit idee in de bron terug?

.....
.....

c Hoe blijkt uit deze bron dat de regering bepaalt wat kinderen moeten denken?

.....
.....

- 9 In 1933 werden op verschillende plekken in Duitsland door de nazi's boeken uit bibliotheken gehaald en verbrand.

a Waarom zouden de nazi's deze boeken hebben verbrand?

.....
.....
.....

b Leg uit dat zo'n gebeurtenis past bij een totalitaire samenleving.

.....
.....
.....

10 Gebruik bron 4 en 5.

a Beide schilderijen zijn voorbeelden van nationaalsocialistische kunst. Hoe zie je dat aan de titel en hoe zie je dat in de afbeelding? Vul het schema in.

	De titel past bij het nationaalsocialisme, want	De afbeelding past bij het nationaalsocialisme, want
Bron 4		
Bron 5		

b Wat gebeurde er met kunstenaars die geen nationaalsocialistische schilderijen wilden maken?

.....

.....

c In 2016 waren beide schilderijen te zien in een tentoonstelling over nationaal-socialistische kunst. Wat vind jij: mag je zulke schilderijen nu nog tentoonstellen?

.....

.....

.....

.....

Bron 4 Schilderij met de titel *Levensbron van het volk*. (Richard Heymann, 1942.)

Bron 5 Schilderij met de titel *Maar boven alles staat onze infanterie*. ‘Infanterie’ betekent: grondtroepen. (Sepp Happ, 1943.)

Leerdoel

- Je kunt twee voorbeelden noemen waaruit blijkt dat Hitler vanaf 1933 aanstuurde op een oorlog.

Bron 6 Arbeiders marcheren naar hun werk: het aanleggen van snelwegen, Frankfurt am Main, 23 september 1933.

Hitler wilde een groot Duits rijk. Alle gebieden waar Duitssprekende mensen woonden, wilde hij bij Duitsland trekken. Ook wilde hij in Oost-Europa gebied veroveren om Duitsland economisch sterker te maken. Dan zou Duitsland meer landbouwgrond en grondstoffen hebben.

Hitler begon daarom direct met het voorbereiden van een oorlog. Hij voerde de dienstplicht in en liet vliegtuigen, tanks en andere wapens maken. Hitler had hiervoor geld nodig. Hij stopte daarom met het vergoeden van de oorlogsschade aan Frankrijk en Groot-Brittannië. Veel Duitsers waren best tevreden met deze maatregelen van Hitler. De economie leefde op en de werkloosheid daalde flink. Vanwege zijn oorlogsplannen sloot Hitler in 1936 ook een bondgenootschap met het fascistische Italië.

In 1938 ging Hitler een stap verder. Eerst nam het Duitse leger Oostenrijk in. Vervolgens eiste Hitler ook de grensstreek van Tsjecho-Slowakije op. Daar woonden – net als in Oostenrijk – veel mensen die Duits spraken en bij Duitsland wilden horen. De regering van Tsjecho-Slowakije weigerde dit gebied af te staan. De leiders van Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië en Duitsland spraken vervolgens af dat Hitler een deel van Tsjecho-Slowakije mocht innemen. In ruil daarvoor beloofde Hitler dat hij niet nog meer gebieden zou innemen.

11 Gebruik zo nodig paragraaf 3 ‘Vrede en crisis’ van hoofdstuk 3. Hitler had beloofd de maatregelen van het Verdrag van Versailles terug te draaien.

a Na welke oorlog werd het Verdrag van Versailles gesloten?

.....

b Welke twee maatregelen van Hitler gingen tegen het Verdrag van Versailles in?

–

.....

–

.....

12 Hieronder staan twee maatregelen van Hitler. Leg uit hoe door deze maatregelen de werkloosheid in Duitsland snel afnam.

– Veel werkende vrouwen werden ontslagen, waardoor

.....

– Bedrijven moesten wapens, tanks en munitie maken, waardoor

.....

13 Rechts staan drie zaken die Hitler nodig had, als hij oorlog wilde voeren. Welke maatregel nam Hitler om elk van die zaken te bereiken?

Maatregel van Hitler	Doel van de maatregel
	Hulp krijgen van vrienden
	Voldoende soldaten om te vechten
	Voldoende wapens voor de strijd

14 a Vul de zinnen aan.

– Hitler vond dat de grensstreek van Tsjecho-Slowakije bij Duitsland hoorde, omdat

.....

– Groot-Brittannië en Frankrijk gaven Duitsland toestemming het gebied in te nemen, omdat

b Wat zou de regering van Tsjecho-Slowakije van deze gebeurtenissen gevonden hebben?

.....

.....

15 ^h Tot 1938 waren veel Duitsers best tevreden met Hitler.

a Noem daarvoor twee redenen.

—

—

b Vanaf 1938 veranderden sommige Duitsers van mening over Hitler. Bedenk hiervoor een reden.

.....

.....

.....

16 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen waarom veel Duitsers op de NSDAP stemden en hoe Hitler alle macht kreeg.

a Maak de zinnen kloppend.

Hitler werd vooral populair vanwege zijn beloftes om de *democratie af te schaffen* / *economische crisis op te lossen*.

Hitler kwam in de Duitse regering nadat in 1929 / 1932 zijn partij *de macht greep* / *de meeste stemmen kreeg*.

Daarna stemden de leden van het Duitse parlement *in vrijheid* / *onder dwang* voor een wet die Hitler alle macht gaf.

Daarop verbood Hitler alle partijen, behalve zijn eigen *nationaalsocialistische* / *socialistische* partij.

Zo kreeg Hitler als leider van de NSDAP in het jaar 1932 / 1933 alle macht.

- Ik kan met drie voorbeelden uitleggen dat Duitsland na 1933 een totalitaire staat werd.

b Vul de zinnen aan.

Een totalitaire staat is

.....

De regering van nazi-Duitsland probeerde dat op verschillende manieren te bereiken.

– Op politiek gebied:

.....

.....

– Op cultureel gebied:

.....

.....

– Op sociaal gebied:

.....

.....

- Ik kan twee voorbeelden noemen waaruit blijkt dat Hitler vanaf 1933 aanstuurde op een oorlog.

c Geef twee voorbeelden waaruit blijkt dat Hitler aanstuurde op een oorlog.

.....

.....

.....

.....

.....

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

2

De wereld in oorlog

BASIS

Bron 1 Een Japanse briefkaart uit 1938.

Intro

- 1 Gebruik bron 1.
 - a Op de briefkaart vierden kinderen een bondgenootschap. Welke drie landen waren bondgenoten?

☐ A België.	☐ E Italië.
☐ B Duitsland.	☐ F Japan.
☐ C Frankrijk.	☐ G Polen.
☐ D Groot-Brittannië.	
 - b Over Duitsland, Italië en hun leiders heb je al geleerd; over Japan nog niet. De drie bondgenoten hadden belangrijke overeenkomsten. Als je dat weet, wat weet je dan over Japan?
 - Japan was *democratisch* / *niet democratisch*.
 - Japan wilde *een groot rijk veroveren* / *samenwerken met andere landen*.
 - In Japan was het leger *belangrijk* / *niet belangrijk*.
 - In Japan werd het *afgekeurd als* / *gestimuleerd dat* jongens zich wilden opofferen voor hun land.
 - c In 1939 begon in Europa de Tweede Wereldoorlog. Leg met bron 1 uit hoe deze oorlog een wereldoorlog werd.

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wanneer en hoe de Tweede Wereldoorlog in Europa begon en hoe de oorlog tot 1943 voor Duitsland verliep.

Bron 2 Op 22 juni 1941 begon Hitlers verrassingsaanval op de Sovjet-Unie. Duitse tanks denderden over de Russische steppen en namen in korte tijd grote delen van de Sovjet-Unie in.

In 1938 had Hitler aan Frankrijk en Groot-Brittannië beloofd dat hij geen nieuwe gebieden zou innemen. Maar op 1 september 1939 trokken Duitse soldaten de Poolse grens over. Daarop verklaarden Groot-Brittannië en Frankrijk de oorlog aan Duitsland. Zo begon de **Tweede Wereldoorlog**, die duurde van 1939 tot 1945. De landen die tijdens deze oorlog samen tegen Duitsland en zijn bondgenoten vochten, heetten de **geallieerden**.

Het Poolse leger stond er in 1939 alleen voor en had geen enkele kans. Met tanks en vliegtuigen veroverden de Duitsers snel grote gebieden. Bovendien viel de Sovjet-Unie tegelijkertijd het oosten van Polen binnen. Dat hadden Duitsland en de Sovjet-Unie kort vóór de aanval op Polen in het geheim afgesproken. Ze spraken ook af elkaar niet aan te vallen.

Duitsland veroverde in 1940 Denemarken en Noorwegen. Direct daarna viel het Duitse leger Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk aan. Duitsland wilde ook Groot-Brittannië veroveren, maar dat mislukte.

In 1941 verbrak Hitler de afspraak met de Sovjet-Unie. Duitse troepen vielen de Sovjet-Unie aan. Die aanval leek eerst een groot succes, maar dat veranderde in de winter. Door regen en bevriezing werden de wegen onbegaanbaar. De bevoorrading van de Duitse soldaten, die over het enorme land verspreid waren, was daardoor lastig. In de winter van 1942-1943 leed het Duitse leger een zware nederlaag bij de Slag om Stalingrad. Vanaf dat moment drongen de Russische troepen langzaam het Duitse leger terug.

- 2 a** (t) Vul de juiste jaartallen in.
- De eerste alinea beschrijft het begin van de Tweede Wereldoorlog in
 - De tweede alinea beschrijft het verloop van de strijd in Polen in
 - De derde alinea gaat over de aanval op West-Europa in
 - De vierde alinea gaat over de strijd in de Sovjet-Unie vanaf
 - De leertekst eindigt in, met de eerste grote Duitse nederlaag.
- b** (t) Arceer of onderstreep in de leertekst de jaartallen die je bij vraag a hebt opgeschreven.
- 3** Gebruik ook de leertekst ‘Op weg naar oorlog’ in paragraaf 1.
Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A Duitse troepen trekken de Poolse grens over.
 - B Duitse troepen vallen de Sovjet-Unie binnen.
 - C Duitsland neemt Oostenrijk in.
 - D Hitler krijgt het Sudetenland.
 - E Hitler voert de dienstplicht in.
-
- 4** Na de aanval op Polen verklaarden Frankrijk en Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland.
- a** Waarom deden deze twee landen dit?
-
-
- b** De aanval op Polen was een geheime afspraak tussen Duitsland en de Sovjet-Unie. Zij hadden nóg een geheime afspraak. Maak de zinnen daarover kloppend.
De twee landen spraken af elkaar *niet aan te vallen / te helpen bij een geallieerde aanval*. Deze afspraak hield *kort / lang* stand.
- c** Hitler veroverde ook gebieden in West-Europa, maar kon voorkomen dat hij op twee fronten oorlog moest voeren. Hoe hielp zijn afspraak met de Sovjet-Unie hierbij?
-
-
- d** Om welke reden zou de Sovjet-Unie dit verdrag met Hitler gesloten hebben?
-
-
-
- 5 a** Welke twee omstandigheden in de Sovjet-Unie leverden grote problemen op voor het Duitse leger?
-
-
- b** Om welke reden was de Slag bij Stalingrad een keerpunt in de Tweede Wereldoorlog?
-
- 6** Maak de zin kloppend.
- De Sovjet-Unie hoorde vanaf 1939 / 1941 tot de geallieerden.
 - Groot-Brittannië hoorde vanaf 1939 / 1941 tot de geallieerden.

De Japanse opmars

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wanneer en hoe de Tweede Wereldoorlog in Azië begon en hoe de oorlog in het begin voor Japan verliep.

Bron 3 Japanse troepen landen op Sumatra (Nederlands-Indië), 1942. Op de achtergrond branden tanks voor olieopslag.

Ondertussen was Japan vanaf de jaren 1930 bezig om zijn macht uit te breiden in Azië. Japan wilde een groot rijk stichten. Bovendien had het land een tekort aan grondstoffen voor de industrie. Japan was een bondgenoot van Duitsland en Italië. Samen vormden zij de **asmogendheden**.

In 1941 breidde de Tweede Wereldoorlog zich uit naar Azië. Japan viel toen de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor op Hawaï aan. Bij deze aanval werd een groot deel van de Amerikaanse vloot vernietigd. De Verenigde Staten sloten zich hierop aan bij de geallieerden en verklaarden de oorlog aan Japan.

De aanval op Pearl Harbor had grote gevolgen. Ten eerste sloten de Verenigde Staten zich hierop aan bij de geallieerden en verklaarden zij de oorlog aan Japan. Ten tweede waren de Amerikanen vanwege de vernietiging van hun vloot niet in staat de opmars van Japan te stoppen. Zo kon Japan grote gebieden in Zuidoost-Azië veroveren, bijvoorbeeld de Franse kolonie Vietnam, de Britse kolonie Maleisië en de Filipijnen, die bij de Verenigde Staten hoorden.

In 1942 veroverde Japan Nederlands-Indië. Alle 140.000 Nederlanders werden opgesloten in kampen. Veel mannen moesten dwangarbeid doen. Ruim 21.000 Nederlanders stierven door honger, ziektes, uitputting of mishandeling.

Veel Indonesiërs zagen de Japanners eerst als bevrijders. Maar zij kregen niet de vrijheid waarop ze hoopten. De Japanners werden de baas en Indonesië moest grondstoffen en voedsel leveren aan het Japanse leger. Meer dan vier miljoen Indonesiërs deden dwangarbeid. Er ontstond ook een hongersnood. Naar schatting kwamen meer dan twee miljoen Indonesiërs om tijdens de Japanse bezetting.

- 7 a ^t Maak de zinnen kloppend.
- De eerste alinea beschrijft de groei van het Japanse rijk in de jaren
 - De tweede alinea gaat over de aanval op Pearl Harbor in
 - De derde alinea gaat over de *oorzaken* / *gevolgen* van die aanval.
 - De vierde alinea gaat over de verovering van Nederlands-Indië in
 - De vijfde alinea gaat over de *oorzaken* / *gevolgen* van de Japanse machtsovername.
- b ^t Arceer of onderstreep in de leertekst de jaartallen die je bij vraag a hebt opgeschreven.

- 8 Gebruik ook de eerste leertekst van deze paragraaf.
Vul bij elk bondgenootschap drie landen in.

Asmogendheden	Geallieerden
	Frankrijk

- 9 a Om welke twee redenen wilde Japan zijn grondgebied uitbreiden?
-
 -
- b Om welke reden viel Japan de marinebasis Pearl Harbor aan?
-
-
- c Wat was een gevolg van de aanval op Pearl Harbor voor de geallieerden?
-
- 10 Gebruik bron 4.
- a Het Nederlandse meisje vertelt hoe de Indonesiërs in 1942 over de Japanners dachten. Verklaar hun mening.
- Veel Indonesiërs waren *positief* / *negatief* over de Japanners, want
-
- b Het Nederlandse meisje is boos over deze houding van de Indonesiërs. Bedenk waarom het meisje boos is.
-
-
-
- c Om welke reden raakten de Indonesiërs teleurgesteld over het Japanse bestuur?
-
-
-

Bron 4 Een 15-jarig Nederlands meisje schrijft in haar dagboek over de intocht van de Japanners in Nederlands-Indië in 1942.

Daar kwamen [de Japanners], de vuile spleetogen, op karren en auto's versierd met groen en bloemen, grijnzend en wuivend naar ons. De volgende dag hadden [de Indonesiërs] een wit met rood vlaggetje hetzij op hun fiets, hetzij in hun hand, zo groot mogelijk natuurlijk. Ik haatte, ja haatte hen nog meer, dan al de Japs bij elkaar. Die schijnheilige smoelen waarmee ze met hun vlaggetjes zwaaiden!

Het einde van de oorlog

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Duitsland en Japan verslagen werden.

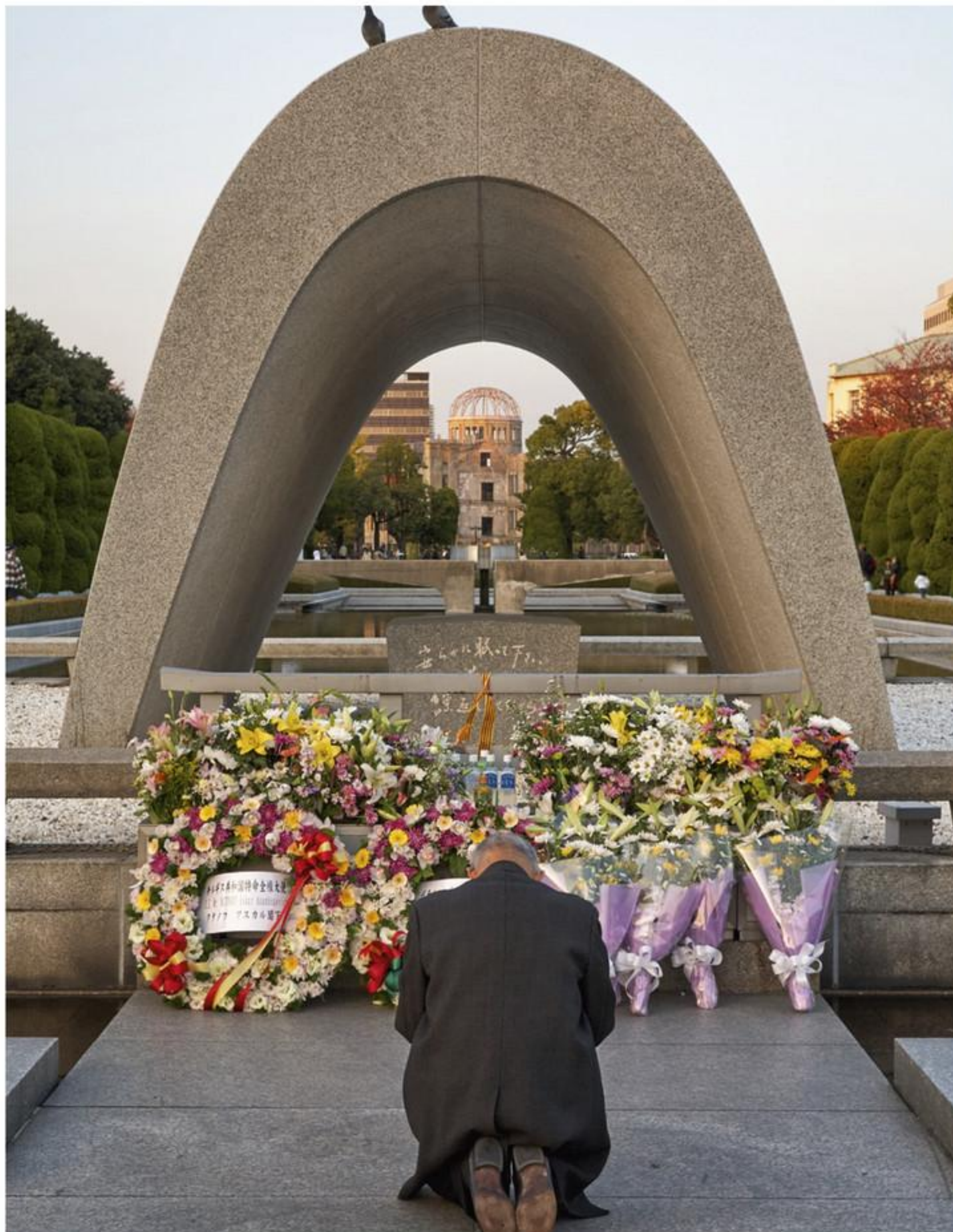

Bron 5 De stad Hiroshima na de inslag van de atoombom. In het gebied waar de atoombom insloeg, werden alle gebouwen verwoest. De hitte die de bom veroorzaakte, was zo groot dat daar gebouwen en mensen direct verbrandden. In een veel groter gebied stierven nog meer mensen door de radioactieve straling, ook jaren later nog.

Vanaf 1943 veroverden de Russen in het oosten steeds meer gebied op het Duitse leger. Op D-day, 6 juni 1944, landden Amerikaanse, Canadese en Britse troepen op de kust van Normandië in Frankrijk. Duitsland moest zich nu ook in het westen verdedigen. Vanaf dat moment ging de geallieerde opmars snel. Begin 1945 trokken Amerikaanse, Canadese en Britse troepen het westen van Duitsland binnen. Tegelijkertijd veroverden Russische troepen het oostelijke deel van Duitsland en de hoofdstad Berlijn. Hitler wilde niet gevangen worden genomen en pleegde zelfmoord. Kort daarna – op 8 mei 1945 – gaf het Duitse leger zich over.

Toch was de Tweede Wereldoorlog nog niet voorbij. In Azië vochten Britse, Russische en vooral Amerikaanse soldaten tegen Japan, maar de strijd verliep moeizaam. De Japanners hadden al veel terrein verloren, maar het land weigerde zich over te geven. De Amerikaanse president wilde Japan snel verslaan. Daarom besloot hij een nieuw wapen in te zetten: de atoombom. Op 6 en 9 augustus 1945 verwoestten twee atoombommen de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki. Enkele dagen later gaf Japan zich over en was de oorlog voorbij.

- 11 a** ^(t) Arceer of onderstreep in de leertekst alle jaartallen.
- b** Hieronder staan drie gebeurtenissen. Welke oorzaak voor elke gebeurtenis vind je in de leertekst?
- Duitsland moet op twee fronten vechten.
Oorzaak:
 - Duitsland geeft zich over.
Oorzaak:
 - Japan geeft zich over.
Oorzaak:
- 12** Gebruik bron 5 en 6. In bron 6 zie je dat rondom het gebouw met de koepel een herinneringspark is gekomen.
- a** Gebruik bron 5. Waarom is juist die plek gekozen?
-
- b** Sommige burgers van Hiroshima wilden het gebouw met de koepel slopen, andere juist niet. Bedenk voor beide standpunten een argument.
- Een argument vóór slopen:
 - Een argument tegen slopen:

Bron 6 Midden in Hiroshima ligt het ‘Hiroshima-park van vrede en herinnering’. Bij een kunstwerk kunnen mensen bloemen leggen, ter herinnering aan de gebeurtenissen in 1945.

- 13** ^h Het geallieerde bondgenootschap bestond uit drie grote en veel kleine landen. Soldaten uit Nederland (enkele duizenden), Frankrijk (130.000) en Polen (200.000) waren ook onderdeel van het geallieerde leger.
- a** Om welke reden konden deze landen maar een kleine bijdrage leveren aan de bevrijding van Europa?
-
- b** Vanaf wanneer vochten de volgende geallieerde landen in Europa tegen Duitsland?
- De Sovjet-Unie:
 - De Verenigde Staten:
- c** Verklaar waarom wij in Nederland op Bevrijdingsdag vooral de inzet van Amerikaanse, Canadese en Britse troepen herdenken.
-
-

Samenvatten

14 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan beschrijven wanneer en hoe de Tweede Wereldoorlog in Europa begon en hoe de oorlog tot 1943 voor Duitsland verliep.

a Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

- A Denemarken en Noorwegen geven zich over.
 - B Duitse soldaten trekken de Poolse grens over.
 - C Duitsers lijden zware nederlagen in de Sovjet-Unie.
 - D Duitsland neemt Oostenrijk en een deel van Tsjecho-Slowakije in.
 - E Het Duitse leger valt de Sovjet-Unie binnen.
 - F Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk geven zich over.
-

- Ik kan beschrijven wanneer en hoe de Tweede Wereldoorlog in Azië begon en hoe de oorlog in het begin voor Japan verliep.

b Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

- A De marinebasis Pearl Harbor wordt aangevallen door Japan.
 - B Indonesiërs moeten als dwangarbeider voor Japan werken.
 - C Japan heeft een tekort aan belangrijke grondstoffen, zoals olie.
 - D Japan veroverd Nederlands-Indië.
 - E Japan ziet in dat het de oorlog gaat verliezen.
-

- Ik kan beschrijven hoe Duitsland en Japan verslagen werden.

c Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

- A Duitsland is bezet door de geallieerden en geeft zich over.
 - B Er vallen twee atombommen op Japan.
 - C Het Duitse leger moet op twee fronten vechten.
 - D In Normandië begint D-Day.
 - E Japan tekent de overgave.
-

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

3

Massamoord

BASIS

Bron 1 Toen de Russen het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau bevrijdden, vonden ze stapels kleding, schoenen, brillen, koffers en andere persoonlijke bezittingen van slachtoffers. Op deze foto zie je hoe de schoenen nu worden tentoongesteld aan bezoekers.

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Van wie waren de schoenen die je hier ziet?

.....

.....

b Jaarlijks gaan veel scholieren naar Auschwitz-Birkenau. Vind jij het zinvol dat zij ook deze enorme berg schoenen te zien krijgen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

 Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

De Jodenhaat van Hitler

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat antisemitisme is en wat de rassenleer inhield.

Bron 2 Duitse leerlingen leren welke uiterlijke kenmerken bij de verschillende rassen horen. (Foto uit 1943.)

Een belangrijk kenmerk van het nationaalsocialisme van Hitler was Jodenhaat, ofwel **antisemitisme**. In 1933 woonden er zo'n 500.000 Joden in Duitsland, minder dan 1% van de bevolking. Hitler gaf de Joden onder andere de schuld van het verlies van de Eerste Wereldoorlog en de economische crisis.

Jodenhaat was niet nieuw. In Europa hadden christenen vaak Joden de schuld gegeven van rampen en hen met geweld vervolgd. Ook later vertrouwden veel Europeanen Joden niet. Zo geloofden veel Duitsers dat Joden tot een ander volk behoorden en geen echte Duitsers waren. In werkelijkheid leefden de meeste Joden niet heel anders dan de meeste Duitsers.

Maar Hitlers Jodenhaat ging verder. De nationaalsocialisten geloofden in de **rassenleer**. Dat is het idee dat mensen tot verschillende rassen behoren en dat het ene ras beter is dan het andere. Hitler zei dat de Duitsers het beste en sterkste 'ras' waren en dat bijvoorbeeld Joden en Roma en Sinti (zigeuners) minder waren. Hitler wilde niet dat deze groepen zich mengden met het Duitse 'ras', want dan zou het Duitse volk verzwakken. Ook gehandicapten en homoseksuelen verzwakten volgens hem het Duitse ras. In werkelijkheid bestaan er geen verschillende mensenrassen.

2 a Wat is een ander woord voor Jodenhaat?

.....

b ^(t) Je leest ergens ‘Adolf Hitler was een antisemiet’. Wat zou ‘antisemiet’ betekenen?

.....

c Zijn de volgende uitspraken juist of onjuist?

In Europa waren christenen in de meerderheid en Joden in de minderheid.	<i>juist / onjuist</i>
Veel Joden woonden al zo lang in Duitsland dat zij volledig werden vertrouwd.	<i>juist / onjuist</i>
In de jaren 1930 kregen Joden voor het eerst te maken met Jodenhaat.	<i>juist / onjuist</i>
Hitler onderscheidde sterke en zwakke mensenrassen; dat is een racistisch idee.	<i>juist / onjuist</i>
De rassenleer klopt niet: alle mensen behoren tot hetzelfde ras.	<i>juist / onjuist</i>

3 Gebruik bron 2.

a Welk begrip past bij bron 2?

.....

b Leg uit dat de bron past bij een totalitaire samenleving. *Doe het zo:*

In een totalitaire samenleving

.....

Dat past bij de bron, want

.....

c Vanaf 1935 verbood Hitler huwelijken tussen Joodse Duitsers en andere Duitsers. Leg uit dat dat besluit past bij de rassenleer.

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de vervolging van Joden door de nazi's verliep.

Bron 3 Hongaarse Joden komen aan in het vernietigingskamp Duitse Auschwitz-Birkenau (tegenwoordig in Polen). Op de achtergrond staan de veewagons waarin zij zijn vervoerd. De foto is in 1944 gemaakt door een Duitse militair.

In 1933 begon direct de **discriminatie** van Joodse Duitsers door de nazi's. Zij werden anders behandeld dan andere Duitsers. Zo werden Joodse ambtenaren ontslagen. Ook mochten Joden niet meer in parken en zwembaden komen. Later mochten Joodse Duitsers niet meer met niet-Joodse Duitsers trouwen. Ook verloren Joden hun grondrechten. In 1938 gebruikten de nazi's voor het eerst op grote schaal geweld tegen Joden. In heel Duitsland vernielden de nazi's Joodse winkels en Joodse gebedshuizen. Duizenden Joden werden opgepakt en gevangengezet in concentratiekampen. Ook in alle landen die Duitsland bezette, kregen Joden te maken met discriminatie en geweld.

In 1941 begon een nieuwe fase in de vervolging van Joden. Tijdens de opmars in Polen en de Sovjet-Unie moesten speciale legereenheden zoveel mogelijk Joden doodschieten. Eind 1941 waren daar ruim één miljoen Joodse mannen, vrouwen en kinderen doodgeschoten. Hiervoor waren veel soldaten nodig en het ging langzaam. Daarom bouwden de nazi's vanaf 1942 in Polen **vernietigingskampen**, zoals Sobibor en Auschwitz-Birkenau. In speciale gaskamers in die kampen konden veel meer mensen tegelijk omgebracht worden.

De nazi's gingen nu systematisch alle Joden oppakken. In Polen – waar 10% van de bevolking Joods was – hadden de nazi's Joden gedwongen om in overbevolkte **getto's** te gaan wonen. Dat waren wijken die afgesloten waren van de rest van de stad. In West-Europa kregen Joden eerst een oproep om zich met wat bagage te melden bij een verzamelpunt. Daarna sloten de nazi's hen op in een doorgangskamp. Vanuit de doorgangskampen en getto's werden de Joden per trein naar de vernietigingskampen afgevoerd. Dit heet **deportatie**. De Joodse mensen wisten niet wat hen te wachten stond. Bij aankomst werd een klein aantal mensen uitgekozen om te werken. De anderen moesten hun bagage inleveren en zich uitkleden. Vervolgens werden zij naakt naar de gaskamers gebracht en vermoord. Daarna werden hun lichamen in grote ovens verbrand.

In totaal hebben de nazi's ongeveer zes miljoen Joden vermoord. Dit heet de **Holocaust**. Een andere naam is Shoah. Ook zo'n half miljoen Roma en Sinti werden vermoord.

- 4 ☒ t Deze paragraaf gaat over de Jodenvervolging. Wat betekent ‘vervolgen’ hier?
- ☐ A Het met geweld onderdrukken van een bepaalde groep.
- ☐ B Verdergaan met het werk waaraan begonnen is.
- ☐ C Voor de rechter brengen vanwege een misdaad.

5 a Wat is de Holocaust?

.....

.....

b Geef twee voorbeelden van discriminatie van Joden in nazi-Duitsland.

–

–

c Wat veranderde er in 1942 in de Jodenvervolging?

.....

.....

.....

d De massamoord op de Joden door de nazi's wordt wel ‘fabrieksmatig’ genoemd. Leg uit waarom dit woord wordt gebruikt.

.....

.....

.....

6 Gebruik bron 4.

Geef een verklaring voor de verandering die te zien is in de bron.

.....

.....

Bron 4 Aantal Joodse mensen in het getto van Warschau.

Jaar	Aantal
Januari 1941	380.740
Mei 1942	400.000
Juli 1942	550.000
1943	50.000

7 Gebruik bron 1, 3, 4 en 5.

Deze bronnen passen bij verschillende fases in de Jodenvervolging. Zet de bronnummers op de juiste plek.

Fasen in Jodenvervolging	Bijpassende bron
Fase 1: discriminatie en isolatie: als groep afscheiden van de samenleving	Bron
	Bron
Fase 2: deportatie en moord	Bron
	Bron

Jodenvervolging in Nederland

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de vervolging van Joden in Nederland verliep.

Bron 5 Van deze groep Joodse schoolkinderen in Deventer overleefde alleen het meisje in de witte jurk de oorlog. Zij zat met haar ouders ondergedoken. (Foto gemaakt in september 1942.)

Voor de Tweede Wereldoorlog woonden er in Nederland ongeveer 140.000 Joden. Dat was 1,8% van de bevolking.

Direct na het begin van de Duitse bezetting van Nederland kregen Joodse Nederlanders te maken met anti-Joodse maatregelen. Joodse ambtenaren werden ontslagen en Joodse kinderen moesten naar aparte scholen. In parken, zwembaden en bioscopen mochten Joden niet meer komen. Joodse bedrijven kwamen onder Duits toezicht, Joden moesten huizen en ander bezit laten registreren en waren verplicht hun geld bij een bepaalde bank onder te brengen.

Vanaf 1942 moesten Joden een Jodenster dragen. Later dat jaar werden de eerste groepen Joden opgeroepen: ze moesten naar het doorgangskamp Westerbork in Drenthe. Sommige mensen probeerden onder te duiken, zoals het Joodse meisje Anne Frank en haar familie. Net als veel andere onderduikers werd de familie Frank verraden. Mensen kregen daarvoor een beloning. Vanuit Westerbork werden 107.000 Joodse Nederlanders naar de vernietigingskampen in Polen gedeporteerd. Slechts 5.000 van hen overleefden. Bijna nergens in West-Europa hebben de nazi's zo'n groot deel van de Joodse bevolking omgebracht.

8 Bedenk een reden waarom Joden een Jodenster moesten dragen.

.....

.....

.....

- 9 Een aantal anti-Joodse maatregelen had als doel om het bezit van Joden af te pakken. Bedenk waarom die maatregelen er ook voor zorgden dat Joden minder makkelijk konden onderduiken.

.....

.....

.....

- 10 Stel, je bent een Joods kind in 1942 en je bent jarig. Op welke manier vier je je verjaardag? Leg je antwoorden uit.

Vraag	Antwoord	Uitleg
Waar vier je je feestje?	<i>In het park / Thuis</i>	
Wie heb je uitgenodigd?	<i>Vooraf Joodse kinderen / Vooraf Nederlandse kinderen</i>	
Hoe ziet je feestkleding eruit?	<i>Met Jodenster / Zonder Jodenster</i>	

- 11 Gebruik bron 6.

- a Bedenk waarom Otto Frank in 1933 besloot om naar Nederland te verhuizen.

.....

.....

.....

- b Is het verhaal van Anne Frank een goed voorbeeld van wat de meeste Joodse Nederlanders meemaakten tijdens de oorlog? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Anne Frank.

Anne Frank werd geboren in de Duitse stad Frankfurt. In 1933 besloot haar vader, Otto Frank, naar Nederland te verhuizen. In 1942 krijgt Margot, de oudere zus van Anne, een oproep om te gaan werken in Duitsland. De familie Frank besluit onder te duiken. Twee jaar woont de familie in geheime kamers achter het bedrijf van Otto Frank. In 1944 worden ze verraden en afgevoerd naar de vernietigingskampen. Daar sterft Anne in 1945. Ze is dan 15 jaar. Ook Margot en haar moeder sterven. Alleen vader Otto Frank overleeft.

12 ^h Gebruik bron 7.

- a De nazi's hielden voor de Joden geheim wat hen na de deportatie te wachten stond. Bedenk waarom de nazi's dat deden.

.....

.....

.....

- b Bedenk waarom Emanuel Ringelblum de documenten begroef.

.....

.....

.....

- c Bedenk hoe het waarschijnlijk met Ringelblum zelf is gegaan, nadat hij deze tekst had geschreven. Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

Bron 7 De Joods-Poolse historicus Emanuel Ringelblum (1900-1944) woonde tijdens de oorlog in het getto van Warschau. Hij beschreef het leven daar en liet de aantekeningen op een geheime plek begraven. Op de foto zie je hoe een deel daarvan na de oorlog werd opgegraven. De 19-jarige David Graber hielp om de documenten te begraven. Hij schreef: 'Op één ding ben ik trots, namelijk dat ik in deze rampzalige en verschrikkelijke dagen, werd uitgekozen om de schat te helpen begraven. Zo zullen jullie weet hebben van de folteringen en moorden van de nazi-tirannen.'

Samenvatten

13 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen wat antisemitisme is en wat de rassenleer inhield.

a Vul de zinnen aan.

- Antisemitisme betekent
- De nazi's gaven Joden de schuld van
.....
- Volgens de rassenleer waren Joden
.....
- Volgens de nazi's verzwakten ook andere groepen het Duitse ras, zoals
.....

- Ik kan beschrijven hoe de vervolging van Joden door de nazi's verliep.

b Vul de juiste begrippen in. Let op! Op twee plekken vul je een begrip uit paragraaf 1 in.

- De nazi's stelden Joodse Duitsers achter bij andere Duitsers. Zo werden Joodse ambtenaren ontslagen. Dit heet
- In Polen moesten Joden in aparte wijken gaan wonen. Dit zijn
- In andere landen werden Joden apart gezet in doorgangskampen, een soort kampen.
- De nazi's verspreidden antisemitisme en verboden kritiek op de jodenvervolging. Dat past bij een samenleving.
- In kampen in Polen werden Joden door de nazi's vergast. Dit zijn kampen.
- De moord op zes miljoen Joden heet de

- Ik kan beschrijven hoe de vervolging van Joden in Nederland verliep.

c Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

- A De eerste Nederlandse Joden worden weggevoerd.
 - B Een klein aantal Joden keert terug uit de vernietigingskampen.
 - C In Nederland worden Joodse ambtenaren ontslagen.
 - D Nederlandse Joden moeten een Jodenster dragen.
 - E Nederlandse Joden moeten krijgen een oproep om zich te melden.
-

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

4

Nederland bezet

BASIS

Bron 1 Duitse officieren in gesprek met Nederlandse meisjes in klederdracht op de strandboulevard in Scheveningen, 15 mei 1941.

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Wat vertelt deze foto over hoe Duitse militairen en de Nederlandse bevolking met elkaar omgingen?

.....

.....

b Misschien hadden deze meisjes wel een hekel aan Duitsers. Waarom zouden ze dan toch lachend op de foto gaan?

.....

.....

.....

c De Duitsers bepaalden wat er in de Nederlandse kranten stond. Er stond veel propaganda in. Leg uit of de Duitsers deze foto zouden plaatsen.

Deze foto was *wel* / *niet* geschikt als Duitse propaganda, want

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Nederland bezet werd en na vijf jaar bevrijd werd.

Bron 2 Duitse troepen rijden op 15 mei 1940 naar het stadhuis van Amsterdam.

Nazi-Duitsland viel op 10 mei 1940 Nederland binnen. Het Nederlandse leger was slecht bewapend, maar het kon de Duitse opmars toch vertragen. Dat paste niet in het Duitse plan. Om Nederland tot overgave te dwingen, liet Hitler Rotterdam bombarderen. Op 15 mei besloot het Nederlandse leger tot **capitulatie**: het legde de wapens neer en gaf zich over aan de vijand. De Duitse bezetting begon. De Nederlandse koningin en de regering waren toen al naar Groot-Brittannië gevlucht.

De bezetting door Duitsland duurde vijf jaar. Na D-Day in juni 1944 drongen de geallieerden de Duitse troepen steeds verder terug. In september 1944 werd het zuiden van Nederland bevrijd, maar een aanval op het noorden mislukte. De rest van Nederland bleef in Duitse handen. Daar kregen mensen nog te maken met een **Hongerwinter**: tijdens de strenge winter van 1944-45 stierven in West-Nederland meer dan 20.000 mensen door honger en kou. Er werd toen nauwelijks nog voedsel en brandstof aangevoerd naar de grote steden. Voor West- en Noord-Nederland kwam pas op 5 mei 1945 de bevrijding.

2 Gebruik zo nodig paragraaf 2.
Wanneer begon de Tweede Wereldoorlog voor de volgende landen? Vul de juiste jaartallen in.

- Voor Polen: in
- Voor Groot-Brittannië en Frankrijk: in
- Voor Nederland: in
- Voor de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie: in

3 a In hoeveel dagen werd Nederland door Duitsland verslagen?

.....

b Wat was de directe oorzaak van de Nederlandse capitulatie?

.....

c Bedenk wat een indirecte oorzaak was voor de snelle nederlaag van Nederland.

- ☐ A Door de economische crisis had Nederland weinig geld uitgegeven aan zijn leger.
- ☐ B Duitsland kreeg bij de verovering veel hulp van bondgenoten.
- ☐ C Het Nederlandse leger had helemaal geen zin om te vechten.
- ☐ D Het Nederlandse leger was zwak door de verliezen tijdens de Eerste Wereldoorlog.

d Bedenk een reden waarom de koningin en de Nederlandse regering waren gevlucht.

.....

e Sommige Nederlanders waren teleurgesteld over de vlucht van de koningin. Bedenk daarvoor een reden.

.....

.....

.....

4 a Leg uit dat de bevrijding van Nederland was begonnen met D-day in 1944.

.....

.....

b Wanneer werden de volgende gebieden bevrijd? Noem de maand en het jaar.

- Het zuiden van Nederland: in
- De rest van Nederland: in

c Het westen en noorden van Nederland werden later bevrijd dan het zuiden. Welk gevolg hiervan staat in de leertekst?

.....

Leerdoel

- Je kunt een gevolg van de Duitse bezetting noemen op het gebied van politiek, economie en cultuur.

Bron 3 In Rotterdam werd iedere strook grond gebruikt als landbouwgrond. Langs de wegen in het hart van de stad werden bruine bonen gezaaid. Het *Nationale Dagblad*, de krant van de NSB, berichtte in 1943 enthousiast over het telen van gewassen in de stad. (Foto van E.A. Hof, 14 mei 1943.)

De Duitse bezetting had grote gevolgen.

- **Politiek:** vanaf 15 mei 1940 bepaalden de nazi's wat er gebeurde in Nederland. De democratie werd afgeschaft. Alle politieke partijen werden verboden. Alleen de fascistische **NSB** (Nationaalsocialistische Beweging) van Anton Mussert mocht blijven bestaan. Nederlandse ambtenaren bleven onder Duitse leiding gewoon aan het werk.
- **Economie:** door de oorlog ontstonden in Duitsland tekorten aan brandstof, voedsel en arbeiders. Nederlandse boeren en fabrieken moesten daarom producten en voedsel aan Duitsland leveren. Daardoor ontstonden in Nederland tekorten en gingen producten 'op de bon'. Dit betekende dat mensen zo'n product alleen konden kopen als ze een bon inleverden. Die bonnen werden door de regering over de bevolking verdeeld. Ook moesten Nederlandse mannen in fabrieken in Duitsland gaan werken. In het laatste oorlogsjaar liep de economie veel schade op doordat bruggen, (spoor)wegen en fabrieken werden verwoest.
- **Cultuur:** de Duitsers schaften de vrijheid van meningsuiting af. Kranten en tijdschriften mochten alleen nog maar schrijven wat de Duitsers goed vonden. Ook moesten mensen hun radio inleveren, zodat ze niet naar buitenlandse zenders konden luisteren.

- 5 a Welke uitspraak over het bestuur van Nederland tijdens de Duitse bezetting is juist?
- ☐ A De koningin en de regering werden gevangengenomen.
 - ☐ B De Nederlandse regering bestuurd Nederland onder Duits toezicht.
 - ☐ C Er was een Duits bestuur: de Duitsers namen alle besluiten.
 - ☐ D Nederland werd bestuurd door Anton Mussert en zijn NSB.
- b Leg uit dat Nederland vanaf 15 mei 1940 geen democratie meer was.
-
-
-
- c Om welke reden werd de NSB door de Duitsers *niet* verboden?
-
-
- 6 a Gebruik bron 3. Waarom werd in het centrum van Rotterdam voedsel verbouwd?
-
-
- b Maak de zinnen kloppend.
- Vlees en boter gingen ‘op de bon’. Deze producten kon je *alleen kopen / gratis krijgen* met een bon. Het voedsel dat er was, werd zo eerlijk verdeeld over alle mensen. Iemand die was ondergedoken, kreeg *geen / ook* bonnen. Daardoor was onderduiken *geen probleem / lastiger*.
- c Om welke reden moesten Nederlandse mannen naar Duitsland om te werken? Leg je antwoord uit.
-
-
-
- 7 a Hieronder staan vijf krantenkoppen.
- Welke twee krantenkoppen stonden *niet* in kranten die goedgekeurd waren door de Duitsers?
- ☐ A De NSB-bijeenkomst is weer druk bezocht.
 - ☐ B Geallieerde troepen rukken op in Normandië.
 - ☐ C Laffe aanslag op de Duitse commandant Rauter.
 - ☐ D Twee verzetsstrijders bevrijd uit de gevangenis.
 - ☐ E Veel slachtoffers bij Brits bombardement op Eindhoven.
- b Een kwart van de radio’s in Nederland werd niet ingeleverd. Veel Nederlanders luisterden in het geheim naar Radio Oranje, dat vanuit Groot-Brittannië werd uitgezonden.
- Bedenk om welke reden Nederlanders het belangrijk vonden om naar Radio Oranje te kunnen luisteren.
-
-
-
-

Leerdoel

- Je kunt uitleggen of iets een voorbeeld is van aanpassing, van verzet of van collaboratie.

Bron 4 Drie kunstenaars van een Amsterdamse verzetsgroep vervalsen persoonsbewijzen. Van deze verzetsgroep overleefden slechts twee mensen de oorlog. De drie op de foto werden in 1943 opgepakt door de Duitsers en doodgeschoten.

Voor alle mensen betekende de oorlog dat ze moeilijke keuzes moesten maken. Hoe zorgde je voor voldoende voedsel voor je gezin? Moest je Joodse Nederlanders helpen? Moest je op het werk opdrachten van de Duitsers uitvoeren? Er waren drie manieren waarop Nederlanders reageerden.

- De meeste Nederlanders waren anti-Duits tijdens de oorlog, maar verzetten zich niet. Zij pasten zich liever aan dan dat ze hun leven waagden. Toch was niet iedereen gehoorzaam. Er waren nogal wat mannen die niet wilden gaan werken in Duitsland en onderdoken. Ook leverden sommige mensen hun radio niet in, zodat ze stiekem konden luisteren naar Radio Oranje, de radiozender van de regering in Londen. Maar de meeste mensen werkten de Duitsers niet echt tegen.
- Een kleine groep mensen pleegde actief **verzet**. Zij werkten de bezetter tegen, bijvoorbeeld door Joden te helpen onderduiken. De onderduikers hadden ook voedsel nodig. Daarom pleegden verzetsmensen overvallen om aan bonkaarten te komen. Anderen vervalsten persoonsbewijzen. Sommigen pleegden aanslagen op NSB'ers en nazi's. Er werden ook verzetskranten gemaakt en verspreid. Het verzet werkte in het diepste geheim. Alleen in februari 1941 was er openlijk verzet tegen de Duitse bezetting: de Februaristaking. In en rond Amsterdam brak toen een grote staking uit. Dat gebeurde nadat Duitse soldaten de Jodenbuurt in Amsterdam hadden afgesloten en ruim 400 Joodse mannen hadden opgepakt. Veel Amsterdammers waren geschokt door deze **razzia**. De Februaristaking werd met geweld neergeslagen.

- Er was ook een kleine groep mensen die actief ging samenwerken met de Duitsers. Dat heet **collaboratie**. Zij hielpen de Duitsers met het opsporen van verzetsmensen en Joden of werden aangesteld als burgemeester. Daarnaast namen ruim 20.000 Nederlanders dienst in het Duitse leger. Veel van deze collaborateurs waren lid van de NSB. Zij steunden de Duitsers om verschillende redenen. Sommigen bewonderden de Duitsers. Hitler had in hun ogen in korte tijd veel bereikt. Anderen zagen een kans om meer macht en bezit te verkrijgen. De meesten haatten Joden: ze waren antisemiet. Na de oorlog is een deel van de collaborateurs gestraft voor hun misdaden tijdens de bezetting.

8 a Wat was de houding van de meeste Nederlanders tijdens de bezetting?

- b** ^(t) Waren de onderstaande personen voor of tegen het Duitse bestuur?
- Antisemiet: *voor* / *tegen* het Duitse bestuur.
 - Collaborateur: *voor* / *tegen* het Duitse bestuur.
 - NSB'er: *voor* / *tegen* het Duitse bestuur.
 - Verzetsstrijder: *voor* / *tegen* het Duitse bestuur.

9 a Hieronder staan activiteiten van mensen tijdens de bezetting. Waarvan zijn het voorbeelden?

	Aanpassen	Verzet	Collaboratie
Een oranje strikje op je blouse dragen			
Een moestuin aanleggen voor voedsel			
Een persoonsbewijs bij je dragen			
Joodse mensen aangeven bij de politie			
Lid worden van de NSB			
Naar Radio Oranje luisteren			
Neergestorte geallieerde piloten helpen			
Onderduikers helpen			

- b** Vergelijk je antwoorden op vraag a met de antwoorden van twee klasgenoten. Bij welk voorbeeld hebben jullie niet hetzelfde antwoord gegeven? Leg uit waarom je daar hebt gekozen voor aanpassen, verzet of collaboratie.

10 a Wat was de directe oorzaak van de Februaristaking in 1941?

b Wat was bijzonder aan de Februaristaking?

11 a Gebruik bron 5. Hoe bleek uit een persoonsbewijs dat iemand Joods was?

.....

b Gebruik bron 4. Was het belangrijk werk dat deze kunstenaars hier deden? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

c Gebruik bron 4. Er gingen maar weinig mensen in het verzet. Geef daarvoor met behulp van bron 4 een reden.

.....

.....

.....

Bron 5 Links zie je het echte persoonsbewijs van Els Kalff-de Hartog (1905-1968). Het rechter persoonsbewijs is een vervalsing.

12 Gebruik bron 6.

a Gebruik zo nodig paragraaf 4 ‘Slaven worden vrij’ van hoofdstuk 2. Maak de zinnen kloppend.

- Toen De Kom werd geboren, was de slavernij in Suriname *wel* / *niet* afgeschaft.
- Tijdens het leven van De Kom was Suriname *wel een* / *geen* kolonie van Nederland.
- Suriname werd in de jaren 1920 en 1930 bestuurd door *Nederlanders* / *Surinamers*.

b De Kom zag waarschijnlijk een overeenkomst tussen de situatie in Suriname en de situatie in Nederland tijdens de bezetting. Leg dat uit.

.....

.....

.....

.....

- c Hoe zou jij De Kom noemen: een verzetsheld of een vrijheidsstrijder? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Anton de Kom.

De Surinaamse verzetsheld Anton de Kom in 1924. De Kom werd in 1898 geboren in Suriname. Vanwege racisme krijgt hij geen goede baan en hij vertrekt in 1921 naar Nederland. Hij merkt dat mensen in Nederland weinig weten over de kolonie Suriname. Daarom gaat hij vertellen en schrijven over slavernij en ongelijkheid in de kolonie. Dat doet hij ook als hij in de jaren 1930 terug is in Suriname. Het Nederlandse bestuur zet hem gevangen en verbant hem daarna naar Nederland. Tijdens de Duitse bezetting schrijft De Kom voor een illegale krant. In 1944 wordt hij opgepakt en in april 1945 sterft hij in een Duits concentratiekamp.

- 13 ^(h) In oktober 1940 werden alle Joodse ambtenaren ontslagen. Ook burgemeesters moesten in hun gemeente deze maatregel uitvoeren. Stel: een burgemeester weigerde deze maatregel uit te voeren en nam ontslag.

- a Noem een argument vóór zijn besluit om ontslag te nemen.

.....

.....

- b Noem een argument om toch burgemeester te blijven.

.....

.....

Samenvatten

14 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan beschrijven hoe Nederland bezet werd en na vijf jaar bevrijd werd.

a Vul de zinnen aan.

- De Duitse bezetting duurde jaar.
- Het Duitse leger viel Nederland aan in het jaar
- Nederland gaf zich al na vijf dagen over, omdat
.....
- De bevrijding verliep zo. Eerst werd in het jaar het zuiden van Nederland bevrijd.
- In het westen stierven daarna nog veel mensen tijdens de
- In mei waren ook de mensen in het noorden en westen vrij.

- Ik kan een gevolg van de Duitse bezetting noemen op het gebied van politiek, economie en cultuur.

b Vul de tabel verder in.

Gebied	Gevolg van de Duitse bezetting
Politiek	
Economie	
Cultuur	

- Ik kan uitleggen of iets een voorbeeld is van aanpassing, van verzet of van collaboratie.

c Tijdens de Tweede Wereldoorlog vervoerde de Nationale Spoorwegen (NS) Joden naar doorgangskamp Westerbork. Dit deden ze in opdracht van de Duitsers. Vind je dit een voorbeeld van aanpassing, collaboratie of verzet? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Nooit meer Auschwitz

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat een monument, dat herinnert aan het verleden, iets kan betekenen voor mensen uit onze tijd.

Vaardigheid

- V 5.1

Basis

- Paragraaf 4.3

Na de Tweede Wereldoorlog werden monumenten opgericht om de oorlog te herdenken. In deze opdracht ga je onderzoeken welke betekenis een monument kan hebben voor mensen.

Uitleg 1 Monumenten

Bij het woord ‘monument’ denk je misschien aan een kerk, een middeleeuws huis of een molen. Dat klopt: een monument is een gebouw uit het verleden dat zo bijzonder is dat we het willen bewaren.

Maar ‘**monument**’ heeft ook een andere betekenis, namelijk: iets wat mensen hebben gemaakt om een gebeurtenis of persoon uit het verleden te herdenken. Zoiets heet ook wel een herdenkingsteken. Zo richtten mensen in 1841 een standbeeld op voor Michiel de Ruyter. Ze wilden hem eren vanwege zijn militaire overwinningen in de 17e eeuw. In 1841 vonden mensen Michiel de Ruyter dus een held en zagen ze hem als voorbeeld. Zij vonden dat mensen moesten vechten voor hun land als dat nodig was, ook in hun tijd. Het standbeeld van De Ruyter laat zien dat de daden van iemand uit de 17e eeuw betekenis hadden voor mensen in de 19e eeuw.

Mensen geven door het oprichten van een monument hun mening over het verleden. Ze vinden blijkbaar een persoon of gebeurtenis zo belangrijk dat deze niet vergeten mag worden. Op die manier kunnen mensen het verleden betekenis geven voor mensen in hun eigen tijd.

1 Gebruik uitleg 1.

Hieronder staat een aantal uitspraken over monumenten. Geef per uitspraak aan of hij waar of niet waar is.

Monumenten herinneren zowel aan goede als aan slechte gebeurtenissen.	<i>Waar / Niet waar</i>
Je kunt nu een monument oprichten voor iets wat meer dan honderd jaar geleden is gebeurd.	<i>Waar / Niet waar</i>
Monumenten over vroeger zijn voor mensen van nu niet meer belangrijk.	<i>Waar / Niet waar</i>

- 2 Gebruik bron 1 en 2 en van paragraaf 3 de leertekst.
- a Bekijk bron 1. Naast het monument staat een bord met het opschrift 'Nooit meer Auschwitz'. Wat bedoelde de kunstenaar daarmee? Leg in je antwoord ook uit wat er in Auschwitz gebeurde.

.....

.....

.....

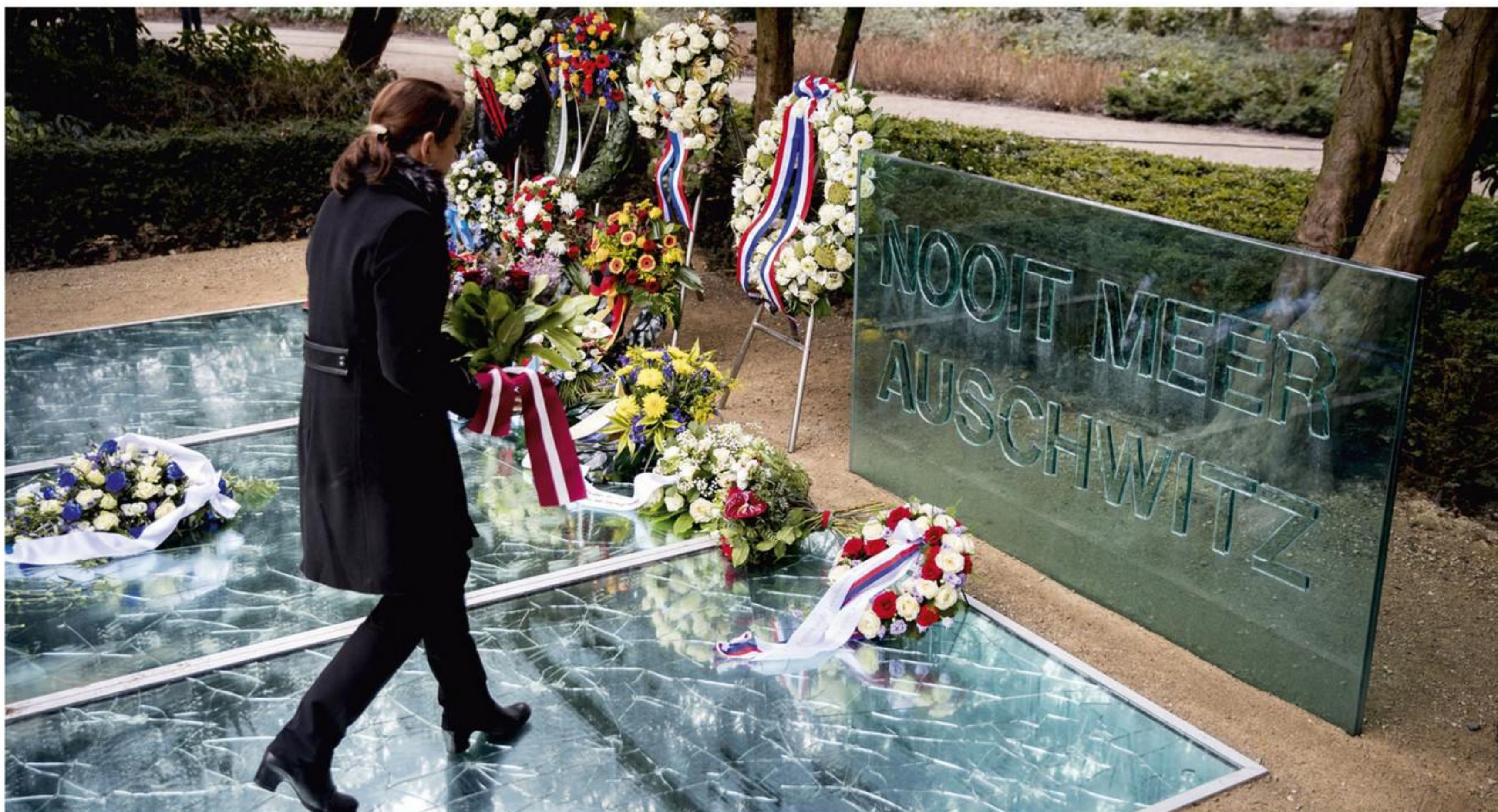
- b Lees bron 2. In de tekst worden Joodse slachtoffers omschreven als 'slachtoffers van rassenwaan'. Wat wordt hiermee bedoeld? Gebruik in je antwoord de begrippen 'rassenleer' en 'Holocaust'.

.....

.....

.....

.....

Bron 1 Het Spiegelmonument in Amsterdam, dat in 1977 is gemaakt om alle mensen te herdenken die in het vernietigingskamp Auschwitz omkwamen. De kunstenaar maakte een grote plaat van gebroken spiegels. Naast de plaat staat een glazen bord met de tekst 'Nooit meer Auschwitz'.

Bron 2 Een bordje bij het Spiegelmonument geeft de volgende informatie.

Auschwitz en Sobibor in Polen waren vernietigingskampen, vooral opgericht om massamoord uit te voeren. Voor 95.000 Joden uit Nederland waren deze kampen de eindbestemming. Niet meer dan 500 van hen hebben het overleefd.

Auschwitz is het symbool geworden van de poging tot vernietiging van het Joodse volk. Dit monument is opgericht ter herdenking van de honderdduizenden, de miljoenen slachtoffers van rassenwaan.

Dit is een plaats van herinnering en rouw, van schuld en inkeer, een waarschuwing voor alle generaties in de hele wereld.

3 Gebruik bron 1 en 2.

- a** In bron 1 legt een vrouw bloemen neer bij het monument tijdens een herdenking. Waarom zouden mensen vaak iets bij een monument herdenken, en niet alleen in hun eigen huis?

.....

.....

.....

.....

- b** Waarom zou de kunstenaar hebben bedacht om gebroken spiegels te gebruiken voor het monument?

.....

.....

- c** In bron 2 wordt een aantal voorbeelden gegeven van wat het Spiegelmonument voor mensen kan betekenen.

Leg uit welke betekenis dit monument kan hebben voor verschillende mensen.

Kies uit: *een plaats van herinnering en rouw* • *een plaats van schuld en inkeer* • *een waarschuwing*. Leg je antwoord telkens uit.

Voor iemand die Auschwitz overleefd heeft, is het monument

.....

.....

.....

.....

Voor iemand die nog nooit een oorlog meegemaakt heeft, is het monument

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 1 en 2.

- a** Vaak geven mensen door het oprichten van een monument hun mening over het verleden. Welke mening over de Holocaust blijkt uit het Spiegelmonument?

.....

.....

- b** Geef je mening: heeft dit monument voor jou ook nog betekenis? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

 Maak online steropdracht 5 voor extra uitdaging.

Leerdoel

- Je kunt met argumenten een oordeel geven over iemand uit het verleden en daarbij rekening houden met de situatie en de persoonlijke omstandigheden van die persoon.

Vaardigheid

- V 5.2

Basis

- Paragraaf 4.4

Tijdens de Tweede Wereldoorlog was Nederland bezet door Duitsland. Sommige Nederlandse meisjes hadden een relatie met een Duitse soldaat. Zij werden ‘moffenmeiden’ genoemd. In deze opdracht onderzoek je de keuzes van deze meisjes. Je probeert je dan in te leven, om te begrijpen waarom mensen bepaalde keuzes maakten.

Uitleg 2 Een oordeel geven

Als een vriend veel te laat op een afspraak komt, ben je vast en zeker boos op hem. Maar misschien had hij een goede reden om te laat te zijn. Zijn fiets was bijvoorbeeld gestolen. Als je dit weet, begrijp je waarom hij zo laat was en ben je vast minder boos.

Mensen uit het verleden zeiden of deden soms ook dingen die je nu vreemd of helemaal verkeerd vindt. Maar voordat je een oordeel geeft – zoals ‘vreemd’ of ‘verkeerd’ – moet je proberen te begrijpen waarom iemand iets deed of zei. Je gaat je dan ‘inleven’ in iemand. Je probeert zoveel mogelijk over iemand te weten te komen, bijvoorbeeld: leeftijd, geslacht, nationaliteit, beroep, ideeën en kennis, ervaringen. En je onderzoekt wat de situatie was waarin die persoon leefde. Je houdt er ook rekening mee dat mensen in het verleden andere kennis hadden (V4.1) en andere normen en waarden (V4.2). Pas daarna kun je goed uitleggen waarom je een bepaald oordeel geeft.

Als je een oordeel geeft over iemand uit het verleden, dan moet je dat dus altijd met argumenten kunnen onderbouwen.

- 6 Wat doe je als je je ‘inleeft’ in iemand die een nazi is?
- ☐ A Je bent het dan eens met wat deze persoon heeft gedaan.
 - ☐ B Je hebt dan kritiek op de ideeën en het gedrag van die persoon.
 - ☐ C Je probeert dan te begrijpen waarom deze persoon bepaalde keuzes heeft gemaakt.
 - ☐ D Je verandert dan je eigen normen en waarden.

- 7 Gebruik bron 3.

- a Leg uit dat het begrijpelijk is dat Anne in 1942 geen relatie wilde met een Duitse soldaat.

.....

.....

- b Anne kreeg toch een relatie met de soldaat. Leg uit dat dat ook begrijpelijk is.

.....

- c Tijdens de oorlog vonden veel mensen het verkeerd als je verkering kreeg met een Duitser. Leg uit dat het begrijpelijk was dat mensen dit vonden.

.....

.....

- d Geef je eigen oordeel: is het verkeerd om een relatie te krijgen met een soldaat van de vijand? Onderbouw je antwoord met een argument.

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Anne van Dijk was 19 jaar, toen ze in 1942 verliefd werd op een Duitse soldaat. Later kreeg ze met hem een kind. Ze vertelt hoe de relatie begon.

Ik was in een cafeetje waar ik naailes gaf en hij kwam daar koffiedrinken. Wij waren daar twee keer in de week en dus zag je elkaar nog wel eens. Hij had mij bezig gezien. Ik had zo'n rieten koffertje bij me. Daar zat van alles in, naalden, spelden. Dat verkocht ik ook. Dat bond ik achter op de fiets en daar was ik op een keer mee bezig en toen kwam hij me helpen. Zo heb ik eigenlijk contact met hem gekregen. [...] We hadden de grootste lol. Na een poosje vroeg hij of ik een keertje mee wilde dansen. Ik zeg: 'Nee hoor, dat ga ik niet doen. Ik vind je vreselijk aardig, maar nee, dat niet.' Het was een Duitse soldaat. Dat kon je niet maken.

- 8 Gebruik bron 4 en van paragraaf 4 de leertekst.

- a Kies het juiste woord en leg je antwoord uit.

Wat Anne hier doet, is een voorbeeld van *collaboratie* / *verzet*, want

.....

- b Wat Anne in deze bron doet, zouden veel andere mensen tijdens de oorlog niet durven. Leg uit dat dat begrijpelijk is.

.....

Bron 4 Anne van Dijk was tijdens de oorlog een keer op het politiebureau en zag daar een lijstje met namen liggen. Ze vertelt daar het volgende over.

Toen zag ik op tafel een briefje liggen met al die namen van die jongens erop en ik dacht: Jezus, die gaan ze allemaal ophalen, allemaal jongens van mijn leeftijd. Ik dacht: ja zeg, dat kan toch niet! Ik heb het briefje gewoon dubbelgevouwen en in mijn beha gestopt en meegenomen. Thuis heb ik het in een envelop gedaan en onder het zeil van de slaapkamer boven verstoppt. Die jongens ken ik, die zijn nooit opgehaald, want er was geen lijst.

9 Gebruik bron 5.

- a** Probeer je in te leven in het meisje op de foto. Hoe voelde zij zich, denk je? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

- b** Probeer je in te leven in de andere mensen op de foto. Om welke reden straffen zij direct na afloop van de oorlog ‘moffenmeiden’?

.....

.....

.....

Bron 5 Toen de oorlog voorbij was, werden veel meisjes die tijdens de oorlog een relatie hadden gehad met een Duitser, kaalgeschoren en met pek ingesmeerd. Zulke vrouwen werden moffenmeiden genoemd. Op deze foto zie je hoe dit gebeurde. (Foto uit Amsterdam, 1945.)

- 10 a** Anne van bron 3 en 4 werd niet kaalgeschoren, want zij was tijdens de oorlog naar een andere stad verhuisd. Daar wist niemand dat haar kind een Duitse vader had. Vind jij dat Anne ook zo gestraft had moeten worden?

.....

.....

.....

.....

.....

- b** In onze tijd zijn er mensen die vinden dat de overheid excuses moet aanbieden voor de manier waarop moffenmeiden na de oorlog behandeld werden. Waarom is het oordeel van mensen over moffenmeiden zo veranderd, denk je?

.....

.....

- Maak online steropdracht 11 voor extra uitdaging.

De Hitlergroet

Basis

- Paragraaf 4.1

Duitsland was na 1933 een totalitaire staat. In deze opdracht onderzoek je drie bronnen over de Hitlergroet. Je bedenkt wat de foto's je wel en niet vertellen.

Bron 1 Het Duitse hockeyteam brengt de Hitlergroet bij een wedstrijd Nederland-Duitsland. (Foto uit ca. 1934.)

Bron 2 Inwoners van Berlijn brengen de Hitlergroet. (Foto uit 1931.)

- 1 Gebruik bron 1.
De NSDAP vond het belangrijk dat het land één sterke leider had. Waarom past de Hitlergroet daarbij?

.....

.....

- 2 Gebruik bron 3.
 - a Wat gebeurde er met mensen die niet de Hitlergroet brachten?

.....

- b Leg uit dat de gebeurtenis in bron 3 past bij een totalitaire samenleving.

.....

.....

.....

Toen het nazilied werd gezongen, heb ik niet de Hitlergroet gebracht. Er stond een vrouw naast me. Ze zong enthousiast mee en bracht de Hitlergroet. Ze heeft me aangegeven bij de politie. Ik moest voor de rechter verschijnen. Die vroeg aan mij: 'Wat heeft u gedaan?' Ik zei: 'Ik heb helemaal niets gedaan.' Waarop de rechter zei: 'Dat is het nu juist! We leven nu toch in een andere tijd! Dan moet u toch met uw hand de Hitlergroet brengen!'

3 Gebruik bron 1 en 2 en zo nodig de leertekst van paragraaf 1.

a Vul de juiste jaartallen in.

- Bron 1 werd gemaakt in het jaar
- Bron 2 werd gemaakt in het jaar
- Hitler kwam aan de macht in het jaar

b Maak de zinnen kloppend.

- Bron 1 werd gemaakt *nadat* / *voordat* Duitsland een totalitaire staat werd.
- Bron 2 werd gemaakt *nadat* / *voordat* Duitsland een totalitaire staat werd.

c Wat kun je nu zeggen over de mensen op de foto's? Leg je antwoord uit.

Over de mensen in bron 1 / 2 weet ik dat het waarschijnlijk aanhangers van Hitler waren.

Dat weet ik, omdat

.....

.....

d Leg uit waarom je over de mensen op de andere foto niet met zekerheid kunt zeggen of ze aanhangers van Hitler zijn.

.....

.....

.....

De atoombom

Basis

- Paragraaf 4.2

Op 6 en 9 augustus 1945 gooiden de Verenigde Staten een atoombom op twee Japanse steden. In één klap waren beide steden verwoest. Daarbij kwamen honderdduizenden mensen om. Sommigen stierven meteen toen de bommen ontploften. Anderen stierven later door alle straling die bij de ontploffing vrijkwam. In deze opdracht onderzoek je welke informatie belangrijk is om een goed oordeel te kunnen geven over deze gebeurtenis.

4 Gebruik bron 4.

a Laat de tekening de situatie zien vlak vóór, vlak na of lang na de ontploffing? Leg je antwoord uit met twee dingen die je in de tekening ziet.

.....

.....

.....

Bron 4 Hideo Kimura was 12 jaar en woonde in de stad Hiroshima, toen daar de atoombom viel. Later maakte hij daarover deze tekening.

b Wat maakte de atoombom zo anders dan wapens die eerder in de oorlog gebruikt waren?

.....

c Welk argument tegen het gebruik van de atoombom kun je op basis van bron 4 geven?

.....

.....

5 Gebruik bron 5.

a Wat vindt president Truman van de leiders van Japan? Onderstreep drie woorden in de tekst waar zijn mening uit blijkt.

b Truman wil niet zomaar atoombommen gooien. Waarom niet?

.....

.....

c Truman heeft toch atoombommen gebruikt. Welke reden geeft hij daarvoor?

.....

Bron 5 Vlak na het gooien van de atoombom kreeg de Amerikaanse president Truman een brief van een Amerikaanse politicus. Deze politicus vond dat de Verenigde Staten nog veel meer bommen op Japan moesten gooien. Truman schreef hem het volgende antwoord.

‘Ik weet dat Japan een hele wrede en onbeschaafde oorlog heeft gevoerd, maar [dat betekent niet dat] wij ons ook wreed en onbeschaafd moeten gedragen. Ikzelf vind het jammer dat het nodig is om de hele bevolking [van Japan] weg te vagen, omdat de leiders van hun land zo koppig zijn. Ik zal dat niet doen, totdat het absoluut noodzakelijk is. Ik wil zoveel mogelijk Amerikaanse levens sparen, maar ik voel ook mee met de vrouwen en kinderen in Japan.’

- 6** Stel, je bent president van de Verenigde Staten. Het is 1945 en een van je adviseurs vertelt je: ‘We hebben een nieuw wapen ontwikkeld: de atoombom.’ Voordat je besluit of je het wapen wilt gebruiken, wil je er meer over weten.
- a** Wat wil je over deze bom weten? Bedenk twee vragen die je zou stellen.

.....

.....

.....

.....

- b** Gebruik je antwoorden bij vraag a en bron 6. Geef je mening: was het goed of verkeerd dat Truman de atoombom gebruikte? Verwijs in je antwoord ook naar bron 6.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 Aantallen slachtoffers tijdens de Tweede Wereldoorlog in Azië. Okinawa is een eiland vlak voor de kust van Japan.

Gedode en gewonde Amerikaanse soldaten	426.000
(waarvan bij de Slag om Okinawa)	50.000
Japanse slachtoffers van de atoombommen (inclusief doden door straling)	307.062

7

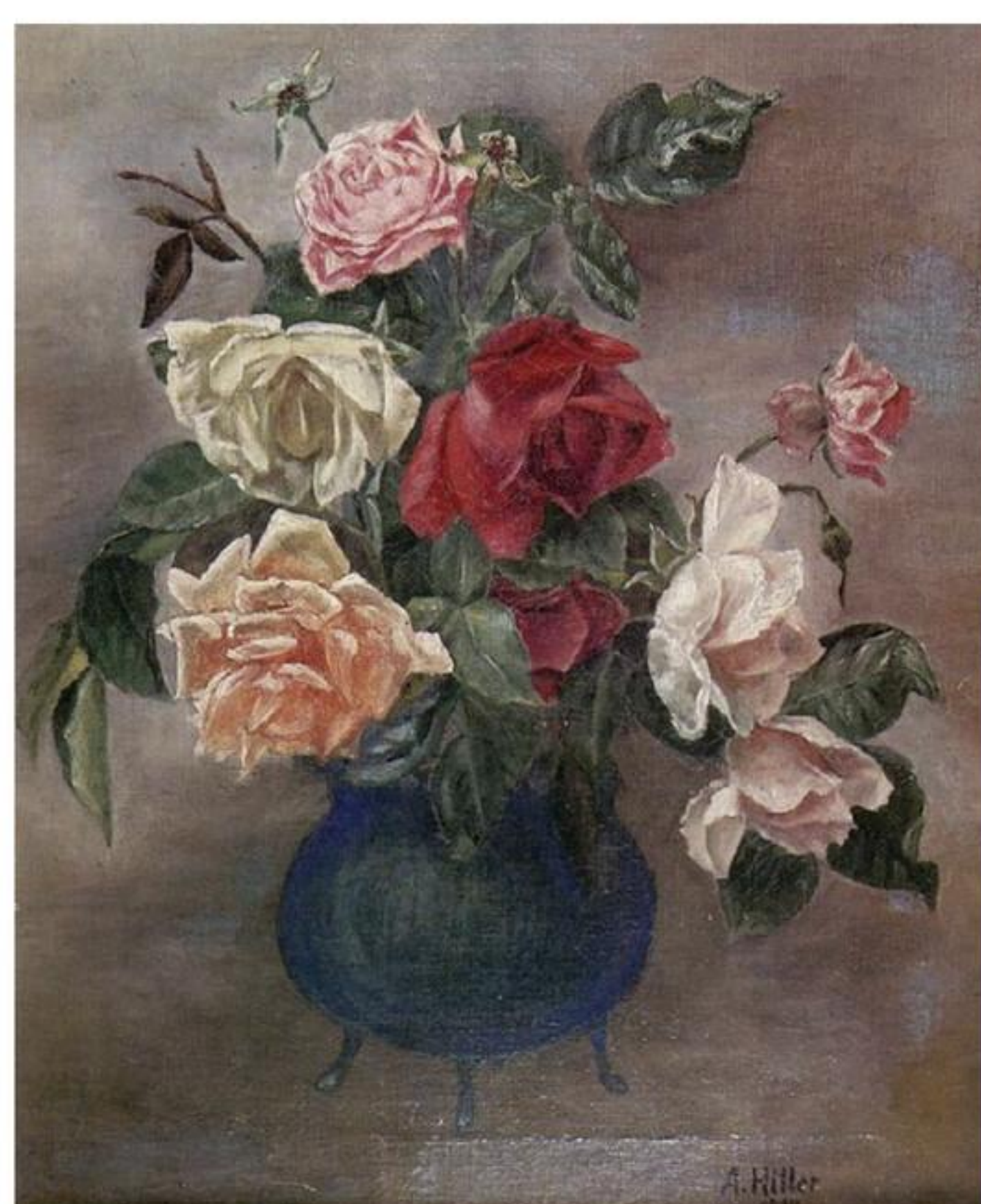
Adolf Hitler: zijn leven tot 1933

VERDIEPEN

Op de kleine begraafplaats van het Oostenrijkse stadje Leonding, vlakbij Linz, liggen de ouders van Adolf Hitler begraven. Het kerkhof staat vlak bij het huis waar Adolf Hitler opgroeide. Adolf Hitler zelf ligt hier niet. Hij heeft geen graf. Hitler pleegde in 1945 zelfmoord in Berlijn en zijn lichaam werd in de buitenlucht verbrand. Dat vindt bijna niemand erg, want Hitler deed tijdens zijn leven vreselijke dingen. Hij begon een wereldoorlog en veroorzaakte de dood van miljoenen mensen. Hitler had heel extreme ideeën over Duitsland en het Duitse volk. Maar waar haalde hij deze ideeën vandaan? Om hierachter te komen moet je meer weten over het leven van Adolf Hitler. De vraag is: hoe zag het leven van Hitler eruit tot 1933?

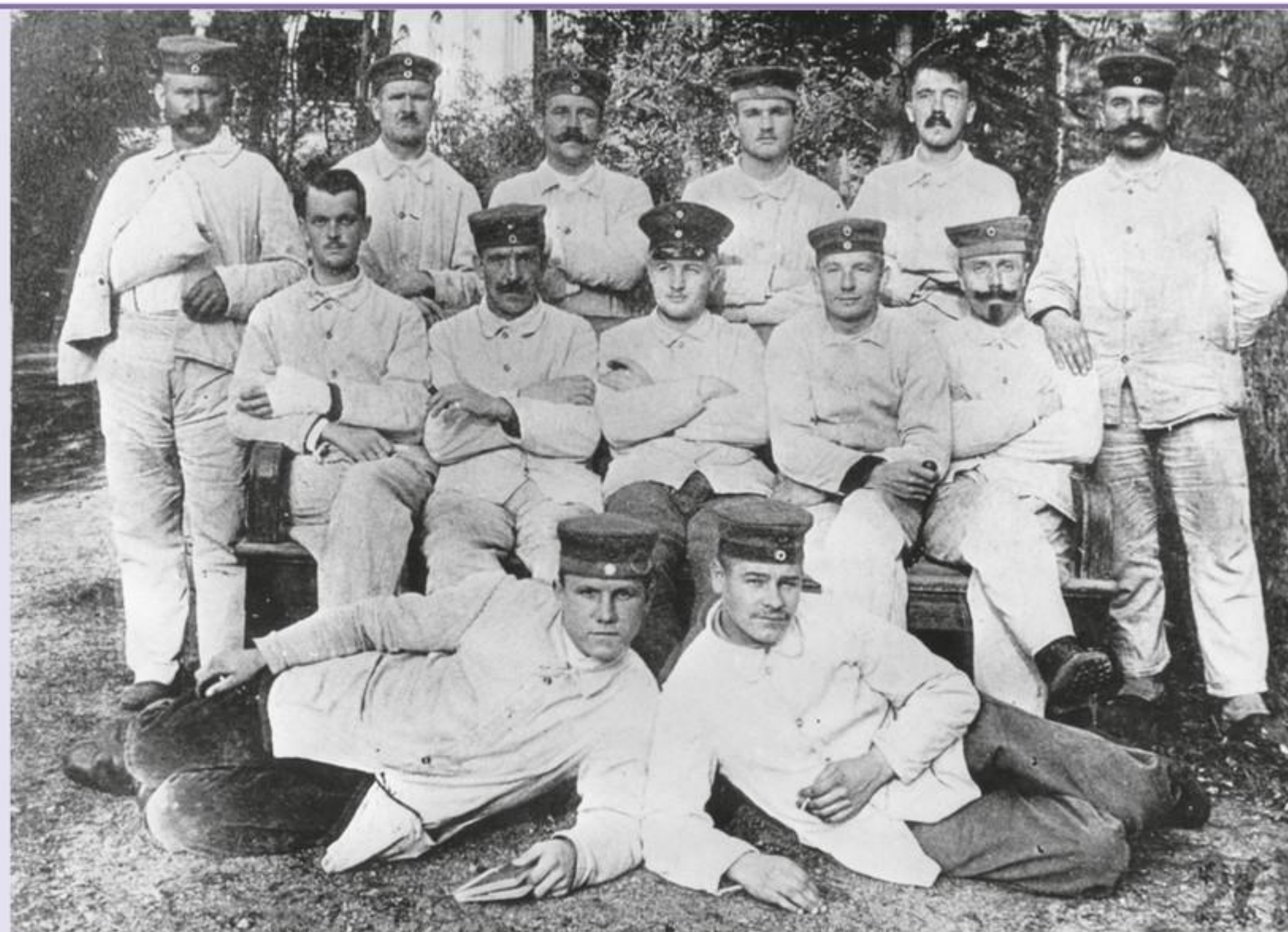
Bron 1 Adolf Hitler als baby, zijn vader Alois Hitler en zijn moeder Klara Pölzl. Hitler werd geboren op 20 april 1889 in de Oostenrijkse plaats Braunau am Inn. Op de basisschool deed hij het redelijk, maar de middelbare school maakte hij niet af. In 1903 stierf zijn strenge vader, die veel dronk. Zijn dood was een bevrijding, maar de dood van zijn moeder in 1907 was een grote klap.

Bron 2 Dit schilderij maakte Hitler rond 1910, toen hij in Wenen woonde. Hij werd er niet toegelaten tot de kunstacademie, omdat hij te weinig talent had. Hitler raakte gefrustreerd en gaf de Joden de schuld van zijn afwijzing. In Wenen waren veel mensen antisemitisch.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog meldde Hitler zich vrijwillig aan bij het leger. Als soldaat kreeg hij de taak om boodschappen door te geven tussen Duitse commandoposten aan het westelijk front in België en Frankrijk. Hij kreeg hiervoor een oorlogsmedaille. Hitler voelde zich goed en nuttig in de oorlog. Een aantal keren raakte hij gewond. Voor een wond aan zijn been in 1916 moest hij herstellen in Duitsland.

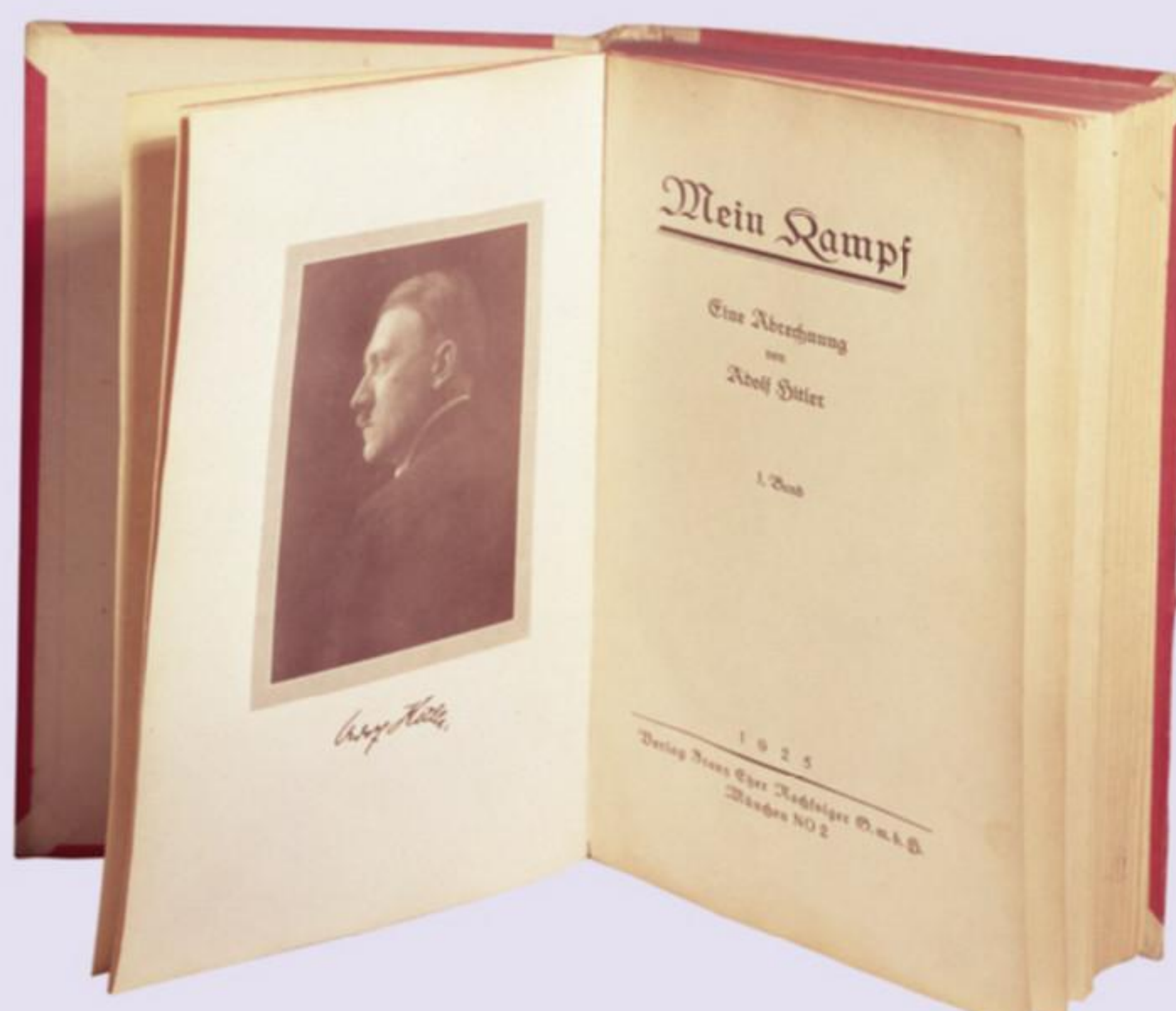
In 1918 werd Hitler slachtoffer van mosterdgas. Hij raakte nauwelijks verblind, maar moest verpleegd worden voor 'oorlogshysterie'. Na vier jaar was de oorlog hem te veel geworden. In het ziekenhuis hoorde hij over de wapenstilstand. Hitler was woedend over de overgave van de Duitse regering. Hij had door willen vechten. Later schreef Hitler op over zijn oorlogservaringen. In *Mein Kampf* verzweeg Hitler dat hij koerier was, waardoor het leek alsof hij heldhaftig gevochten had.

Bron 4 Hitler oefent een toespraak. Dat kon hij heel goed. Hitler ontdekte dat in 1919. Hij werd toen lid van een politieke partij en besloot politicus te worden. Hitlers toespraken hadden grote invloed op mensen. Daardoor ging Hitler zichzelf ook steeds meer zien als 'uitverkorene' om Duitsland te redden. (Foto uit 1927.)

Bron 5 *Mein Kampf* (Mijn strijd).

Hitler schreef het boek *Mein Kampf* in de gevangenis. Hij was veroordeeld na een mislukte opstand tegen de regering in 1923. Het boek van Hitler staat vol met woedende teksten over het Verdrag van Versailles en de Duitse regering. Volgens hem zaten Joden en andere landverraders achter de wapenstilstand. Ook de armoede en werkloosheid in Duitsland tussen 1918 en 1923 waren volgens hem de schuld van de Duitse Joden. Hitler schreef ook over propaganda. Propaganda was volgens hem belangrijk om de domme massa (de bevolking) achter zich te krijgen. Hij schreef dat de mensen hun leider blindelings moesten volgen. En hij schreef dat oorlog noodzakelijk is, want volgens hem hadden de Duitsers meer recht op levensruimte (land) dan andere volken.

- 1

Gebruik bron 1 tot en met 5.

a

Jij onderzoekt het leven van Hitler vóór 1933. Vul in het schema de belangrijkste gebeurtenissen uit zijn leven in. Geef ook telkens aan of Hitler op dat moment wel of niet gelukkig was met zijn leven en leg uit waarom.

b

Gebruik de tabel bij vraag a. Tussen 1907 en 1918 heeft Hitler drie grote teleurstellingen moeten verwerken. Welke waren dat?

–

.....

–

.....

–

.....

2

Gebruik bron 1 en 3. Maak de zinnen kloppend. Braunau am Inn lag in 1918 in *Duitsland* / *Oostenrijk-Hongarije*. Adolf Hitler voelde zich *wel* / *niet* sterk verbonden met Duitsland. Die gevoelens hadden in die tijd *maar weinig* / *ook veel* andere landgenoten. Dat kwam bijvoorbeeld doordat mensen in Duitsland en Oostenrijk dezelfde *geschiedenis hadden* / *taal spraken*.

3

Gebruik bron 3.

a

Maak de zinnen kloppend. In 1914 was Hitler *wel* / *niet* enthousiast over het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De meeste andere mensen waren *niet* / *ook* enthousiast.

b

Waaruit blijkt dat Hitler een goede soldaat was?

.....
Jaartal	Grote verandering	Wel of niet gelukkig? Waarom?
1889	Bron 1: Hitler wordt geboren in
.....	Onbekend, want hij is nog klein.
1894-1907	Bron 1: Hitler gaat naar school	
1907	Bron 1:
.....	
1910	Bron 2: Hitler woont in
.....	
1914-1918	Bron 3:
.....
.....	
1919	Bron 4:
.....
.....	
1923	Bron 5: Hitler pleegt een staatsgreep.	
- 66

Hoofdstuk 4 | De Tweede Wereldoorlog

- c In 1918 werd de Duitse keizer afgezet en kreeg Duitsland een nieuwe regering, die een wapenstilstand sloot. Hoe zou Hitler gedacht hebben over de nieuwe regering? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 5.

- a Om welke reden had Hitler in 1923 tijd genoeg om een boek te schrijven?

.....

- b Maak de zin kloppend.
In *Mein Kampf* staan allemaal *feiten* / *meningen* van Hitler.

- c Hitler noemde zijn boek 'Mijn strijd'. Tegen welke twee groepen streed Hitler?

- ☐ A Tegen arbeiders.
☐ B Tegen de Duitse regering.
☐ C Tegen fascistten.
☐ D Tegen Joden.
☐ E Tegen militairen.

- d Gebruik bron 2. Veel historici denken dat de periode dat Hitler in Wenen was, belangrijk was voor de ideeën die hij later in *Mein Kampf* opschreef. Leg uit waarom deze historici dat denken.

.....

.....

.....

5 a Gebruik bron 4. Wat valt je op aan de manier waarop Hitler een toespraak houdt?

.....

.....

.....

- b Gebruik bron 5. Om welke reden besteedde Hitler veel aandacht aan zijn toespraken?

.....

.....

.....

6 Het is nog steeds moeilijk om te begrijpen wat er in het hoofd van Hitler omging. Sommige mensen noemen Hitler een gevaarlijke gek. Andere vinden hem eerder een slimme misdadiger.

- a Waarom zouden mensen Hitler een gevaarlijke gek vinden? Geef één argument. Gebruik al je kennis uit hoofdstuk 4.

.....

.....

.....

- b Waarom zouden mensen Hitler een slimme misdadiger vinden? Geef één argument. Gebruik al je kennis uit hoofdstuk 4.

.....

.....

.....

.....

.....

7 In een aantal landen mag *Mein Kampf* verkocht worden. De Tweede Kamer heeft bepaald dat het boek in Nederland niet mag worden verkocht.

- a Bedenk waarom veel mensen dat een verstandig besluit vinden.

.....

.....

.....

- b Wat vind jij: moet *Mein Kampf* een verboden boek blijven? Geef een argument voor je mening.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Afsluiting

Oefenen voor de toets

Oefenen met tijdsvolgorde

- 1 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A De NSDAP wordt de grootste partij van Duitsland.
 - B Duitse troepen trekken de Poolse grens over.
 - C Duitsland neemt Tsjecho-Slowakije in.
 - D Duitsland raakt in een grote economische crisis.
 - E Duitsland valt Nederland aan.
 - F Japan valt de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor aan.
-

Oefenen van de leerstof

- 2 De machtsovername van Hitler had op het gebied van politiek, economie en cultuur grote gevolgen voor Duitsland.
- Welke veranderingen waren er? Gebruik de volgende woorden: *democratie* • *dienstplicht* • *NSDAP* • *radio* • *werkloosheid*.

– Politiek:

– Economie:

– Cultuur:

- 3 a Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd er in Europa en in Azië gevochten. Wat gebeurde er in Europa en Azië? Vul het schema aan.

Jaar	Gebeurtenis Europa	Gebeurtenis Azië
Jaren 1930	Hitler voegt Tsjecho-Slowakije en Oostenrijk toe aan zijn rijk.	
1941		Japan valt Pearl Harbor aan.
1942	De Slag bij Stalingrad begint.	
1944		De geallieerden veroveren steeds meer gebied op Japan.
1945	Hitler pleegt zelfmoord, Duitsland geeft zich over.	

- b** Bekijk de gebeurtenissen in het schema bij vraag b. Welke gebeurtenis vind jij een belangrijke oorzaak voor het verlies van Duitsland? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

4 Gebruik bron 1.

Leg uit waarom de volgende begrippen bij deze bron passen.

- De foto is een voorbeeld van antisemitisme, want

.....

.....

- De foto is een voorbeeld van discriminatie, want

.....

.....

Bron 1 Een Joodse vrouw bedekt haar gezicht, als de fotograaf een foto wil maken. Op de bank staat: 'Alleen voor Joden!' (Foto gemaakt in Oostenrijk in 1938.)

5 Maak de zin kloppend.

Kamp Westerbork in Nederland was een soort *getto* / *vernietigingskamp*, want

.....

.....

- 6** In 1944-45 onderhandelden Nederlandse ambtenaren met de Duitse bezetter. Ze kregen toestemming om kinderen uit de Hollandse steden naar Friesland en Groningen te laten gaan, waar meer voedsel was.

a Waarom wilden de ambtenaren kinderen uit Hollandse steden naar Friesland en Groningen laten gaan?

.....

.....

b Gebruik bron 2.

Uit de bron kun je afleiden hoe Het Parool dacht over het onderhandelen van de Nederlandse ambtenaren (vraag a).

Vul het juiste begrip in.

Het Parool vond het onderhandelen een vorm van

Bron 2 De verzetskrant *Het Parool* schreef tijdens de oorlog het volgende over Nederlandse ambtenaren.

Je praat niet met de Duitsers, je schiet op ze tot ze weg of dood zijn.

- 7** Vanaf 1943 hielden de Duitsers steeds vaker razzia's in Nederland. Bij die razzia's werden vooral jonge mannen opgepakt.

a Om welke reden pakten Duitse soldaten Nederlandse mannen op?

.....

.....

b Welke groep mensen in Nederland was al eerder slachtoffer van razzia's?

.....

- 8** Al in september 1944 vluchtten veel NSB'ers naar Duitsland. Welke gebeurtenis veroorzaakte hun vlucht? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

- 9** Dit hoofdstuk gaat over de tijd van wereldoorlogen. Vergelijk de Eerste Wereldoorlog met de Tweede Wereldoorlog.

Een overeenkomst is dat

.....

.....

Een verschil is dat

.....

.....

Oefenen van historisch denken

10 Gebruik bron 3.

a Maak de zinnen kloppend.

- Eén van de inwoners van Wehl zei over de Duitse soldaten: ‘Ook jullie werden gestuurd.’ Deze inwoner van Wehl ziet de Duitse soldaten dus vooral als *dader* / *slachtoffer*.
- Een andere inwoner zei: ‘Wij willen nu de stap zetten naar de toekomst.’ Deze inwoner bedoelt daarmee dat hij Duitsers *wel* / *niet* wil blijven zien als vijand en slechterik.

b Bedenk waarom vooral Joodse organisaties protesteerden tegen het plan om Duitse namen op het oorlogsmonument te zetten.

.....

.....

.....

c Wat lijkt jou de beste manier van herdenken?

- ☐ A Een herdenking met alleen Nederlanders en met alleen Nederlandse namen op het monument.
- ☐ B Een herdenking met Duitsers en Nederlanders, en één monument met daarop Nederlandse en Duitse namen.
- ☐ C Een herdenking met Duitsers en Nederlanders, maar met alleen Nederlandse namen op het monument.
- ☐ D Een herdenking met Duitsers en Nederlanders, maar met alleen Nederlandse namen op het monument en een aparte gedenksteen voor de omgekomen Duitse militairen.

d Leg je antwoord bij vraag c uit.

.....

.....

Bron 3 Het dorp Wehl in Gelderland ligt vlak bij de Duitse grens. Al jaren herdenken de inwoners samen met hun Duitse buren, de gemeente Raesfeld, de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Een aantal inwoners van Wehl wilde de namen van Duitse soldaten die bij Wehl sneuvelden, op het plaatselijke oorlogsmonument zetten.

Eén van deze inwoners zei: ‘Wij wilden een stap zetten naar de toekomst, vanuit het idee dat de Duitsers van toen niet meer de Duitsers van nu zijn. Het is minder zwart-wit dan we vroeger dachten.’ Een ander zei over de Duitse soldaten: ‘Ook jullie werden gestuurd en hebben hier niet om gevraagd.’ Over het plan ontstond veel ophef. De krant schreef: ‘Duitse namen naast Joodse slachtoffers’ en er kwamen felle protesten vanuit de Joodse gemeenschap. Het plan ging niet door.

11 Stel, een Duitser heeft in 1932 op de NSDAP van Adolf Hitler gestemd. Vind je die keuze begrijpelijk of helemaal verkeerd? Geef twee argumenten. Ik vind het *begrijpelijk* / *helemaal verkeerd*, want

–

–

–

Controleer jezelf

4.1 Hitler aan de macht

- Ik kan uitleggen waarom veel Duitsers op de NSDAP stemden en hoe Hitler alle macht kreeg.
- Ik kan met drie voorbeelden uitleggen dat Duitsland na 1933 een totalitaire staat werd.
- Ik kan twee voorbeelden noemen waaruit blijkt dat Hitler vanaf 1933 aanstuurde op een oorlog.

4.2 De wereld in oorlog

- Ik kan beschrijven wanneer en hoe de Tweede Wereldoorlog in Europa begon en hoe de oorlog tot 1943 voor Duitsland verliep.
- Ik kan beschrijven wanneer en hoe de Tweede Wereldoorlog in Azië begon en hoe de oorlog in het begin voor Japan verliep
- Ik kan beschrijven hoe Duitsland en Japan verslagen werden.

4.3 Massamoord

- Ik kan uitleggen wat antisemitisme is en wat de rassenleer inhield.
- Ik kan beschrijven hoe de vervolging van Joden door de nazi's verliep.
- Ik kan beschrijven hoe de vervolging van Joden in Nederland verliep.

4.4 Nederland bezet

- Ik kan beschrijven hoe Nederland bezet werd en na vijf jaar bevrijd werd.
- Ik kan een gevolg van de Duitse bezetting noemen op het gebied van politiek, economie en cultuur.
- Ik kan uitleggen of iets een voorbeeld is van aanpassing, van verzet of van collaboratie.

Controleer jezelf historisch denken

- Ik kan uitleggen dat een monument, dat herinnert aan het verleden, iets kan betekenen voor mensen uit onze tijd.
- Ik kan met argumenten een oordeel geven over iemand uit het verleden en daarbij rekening houden met de situatie en de persoonlijke omstandigheden van die persoon.

Jaartallen

1933	Hitler heeft alle macht in Duitsland
1939	Duitsland valt Polen binnen; begin van de Tweede Wereldoorlog
1940	Duitsland valt Nederland aan; begin Duitse bezetting van Nederland
1941	Duitsland valt de Sovjet-Unie aan; Japan valt Pearl Harbor aan
1943	Sovjet-Unie wint de Slag om Stalingrad
1944	D-day: de geallieerden landen in Frankrijk
1945	Nederland bevrijd; Duitsland en Japan geven zich over

Begrippen

4.1 Hitler aan de macht

NSDAP

Afkorting van Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij. Fascistische politieke partij in Duitsland.

nationaalsocialisme

De fascistische ideeën van Adolf Hitler en zijn NSDAP. Jodenhaat was een belangrijk kenmerk van die ideeën.

dictatuur

Een vorm van bestuur waarin één persoon of een kleine groep de macht heeft.

concentratiekamp

Kamp waar mensen die volgens een regering niet thuishoren in de samenleving zonder proces worden opgesloten.

totalitaire staat

Een land waarin de bestuurders het leven van de inwoners volledig beheersen en controleren.

4.2 De wereld in oorlog

Tweede Wereldoorlog

Oorlog tussen de asmogendheden en de geallieerden van 1939 tot 1945.

geallieerden (in de Tweede Wereldoorlog)

Bondgenootschap van landen die tegen Duitsland en bondgenoten vochten, met als belangrijkste leden Groot-Brittannië, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.

asmogendheden

Bondgenootschap van Duitsland, Italië en Japan tijdens de Tweede Wereldoorlog.

4.3 Massamoord

antisemitisme

Haat tegen Joden.

rassenleer

Het idee dat mensen tot verschillende rassen behoren en dat het ene ras beter is dan het andere.

discriminatie

Iemand niet hetzelfde behandelen als anderen, bijvoorbeeld vanwege iemands afkomst, geslacht of geloof.

vernietigingskamp

Een concentratiekamp dat was ingericht om zoveel mogelijk mensen te vermoorden.

getto

Afgesloten deel van een stad waar Joden moesten wonen.

deportatie

Het wegvoeren van mensen naar een concentratiekamp of vernietigingskamp.

Holocaust

De massamoord op zes miljoen Joden door de nazi's in de Tweede Wereldoorlog.

4.4 Nederland bezet

capitulatie

Overgave: de wapens neerleggen en de strijd opgeven.

Hongerwinter

De strenge winter van 1944-1945, waarin er hongersnood was in West-Nederland.

NSB

Afkorting van Nationaalsocialistische Beweging. Fascistische politieke partij in Nederland.

verzet

De bezetter tegenwerken.

razzia

Snelle actie door militairen of politie in een bepaald gebied, waarbij een bepaalde groep mensen wordt opgepakt.

collaboratie

Samenwerken met de bezetter van een land.

Begrippen historisch denken

monument

Een gedenkteken dat herinnert aan een historische gebeurtenis of persoon.

 Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *Oefentoets*.

5

De tijd van televisie en computer

De wereld na 1945

Oriëntatie

Bron 1 In juli 1945 lopen Duitse vluchtelingen langs een plek in Berlijn waar enkele uren later een grote overwinningssparade gehouden zal worden. De vrouwen en de jongen waren de stad ontvlucht vanwege de zware gevechten in de laatste oorlogsmaanden. Op de achtergrond zijn de portretten van de overwinnaars zichtbaar: de Amerikaanse president Truman (links), de leider van de Sovjet-Unie, Stalin (midden) en premier Churchill van Groot-Brittannië (rechts).

Koude Oorlog en wapenwedloop

dekolonisatie in Azië en Afrika

globalisering

1945

1950

1960

1970

1980

In de zomer van 1945 vierden de geallieerden hun overwinning op nazi-Duitsland. Maar veel tijd voor feest was er niet.

De meeste Europeanen probeerden te overleven tussen de puinhopen. Er dreigde een hongersnood en miljoenen mensen wilden naar huis: de overlevenden van de Duitse kampen, dwangarbeiders en vluchtelingen. En ver buiten Europa riepen mensen in de koloniën, na de nederlaag van Japan, de onafhankelijkheid uit.

De Tweede Wereldoorlog was een keerpunt voor Europa.

De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie werden na 1945 de machtigste landen ter wereld, terwijl landen als Frankrijk en Groot-Brittannië verzwakt waren en dreigden hun koloniën te verliezen. Tussen de twee grootmachten ontstond wel een nieuw conflict: de Koude Oorlog.

Dit hoofdstuk gaat over grote veranderingen in de wereld na 1945. De periode vanaf 1950 heet ook wel de tijd van televisie en computer.

1990

2000

2010

2020

Opdrachten

1 Gebruik bron 1 en de tekst van de oriëntatie.

a Wie waren de leiders van de volgende landen? Maak de juiste combinaties.

A Groot-Brittannië	☐	☐	1 Truman
B Sovjet-Unie	☐	☐	2 Stalin
C Verenigde Staten	☐	☐	3 Churchill

b Welke twee van deze drie mannen waren in 1945 het machtigst?

.....

c Noem twee redenen waarom Europa verzwakt uit de oorlog kwam.

—

.....

—

.....

2 Gebruik bron 2.

a Duitsland verloor de Tweede Wereldoorlog. Wat gebeurde er na de oorlog met dat land? Kijk goed op de kaart.

.....

.....

b Wat gebeurde er met de rest van Europa na 1945? Maak de zinnen kloppend.

- Veel landen in West-Europa werden bondgenoot van de *Sovjet-Unie* / *Verenigde Staten*.
- Veel landen in Oost-Europa werden bondgenoot van de *Sovjet-Unie* / *Verenigde Staten*.

c Maak de zinnen kloppend.

- De Verenigde Staten waren een *communistisch* / *democratisch* land en de Sovjet-Unie was een *communistisch* / *democratisch* land.
- Na 1945 werd Nederland weer een *communistisch* / *democratisch* land; Polen werd na 1945 een *communistisch* / *democratisch* land.

d Wat denk jij: waren de Polen vrij na 1945? Leg je antwoord uit.

.....

.....

3 Gebruik bron 3.

a (t) Wat betekent het als een kolonie onafhankelijk wordt?

.....

.....

.....

b Wanneer werden de meeste Afrikaanse landen onafhankelijk?

- ☐ A Vóór 1950.
- ☐ B Tussen 1950 en 1959.
- ☐ C Tussen 1960 en 1969.
- ☐ D Na 1969.

c Maak de zin kloppend.

De meeste koloniën in Azië werden *eerder* / *later* onafhankelijk dan de koloniën in Afrika.

4 Ga naar de tijdbalk van de gehele geschiedenis van de mensheid achter in je boek. Geef met een kleur aan over welke periode dit hoofdstuk gaat. Schrijf daarbij: 'de wereld na 1945'.

1

De Koude Oorlog

BASIS

Bron 1 Oost-Duitse soldaten bouwen een betonnen muur op de grens tussen West-Berlijn en Oost-Berlijn. West-Berlijn hoorde bij West-Duitsland, Oost-Berlijn bij Oost-Duitsland. De muur moest voorkomen dat mensen van het communistische Oost-Duitsland naar het democratische West-Duitsland gingen. Terwijl de mannen werken, staan er van twee kanten luidsprekers op hen gericht: linksonder en in de vrachtwagen met de open achterdeuren. (Foto uit 1962.)

Intro

- 1 Gebruik bron 1.
 - a Wat vertelt de bron je over de relatie tussen Oost-Duitsland en West-Duitsland?
Die relatie is *wel* / *niet* goed, want
.....
.....
 - b Welk deel van de foto is Oost-Berlijn en welk deel is West-Berlijn? Schrijf het in bron 1.
 - c Bekijk zo nodig je antwoord bij vraag 2c en 2d in de oriëntatie.
Bedenk een reden waarom mensen van Oost-Duitsland naar West-Duitsland wilden vluchten.
.....
.....

 Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe Europa verdeeld raakte tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.

Bron 2 Een Tsjechische ansichtkaart met de titel 'Voor altijd met de Sovjet-Unie'. Op de voorgrond een soldaat uit Tsjechoslowakije, op de achtergrond een Russische soldaat. (Kaart uit 1950.)

In mei 1945 was de Tweede Wereldoorlog in Europa voorbij. De Sovjet-Unie had de nazi's in Oost-Europa verslagen; de westerse geallieerden hadden West-Europa bevrijd. Van het machtige Europa was weinig over. Veel steden, havens, wegen en spoorwegen waren door de oorlog verwoest. Miljoenen mensen waren dakloos. Duitsland was verslagen, Frankrijk was bezet geweest en Groot-Brittannië was volledig uitgeput door de strijd. Voortaan waren de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie de machtigste landen van de wereld.

Direct vanaf 1945 liepen de spanningen tussen deze twee grootmachten op. De Sovjet-Unie was bang voor een aanval uit het Westen, omdat veel mensen in het Westen het communisme helemaal verkeerd vonden. Daarom hielp de Sovjet-Unie overal in Oost-Europa communistische partijen aan de macht. In al die landen bestond voortaan nog maar één partij (de communistische) en kwam er een planeconomie. Hierdoor groeide de macht van de Sovjet-Unie: de nieuwe communistische regeringen luisterden goed naar Moskou.

Andersom vertrouwden de Verenigde Staten de bedoelingen van de Sovjet-Unie niet. Zij dachten dat de Russen heel Europa communistisch wilden maken. Daarom hielden de Verenigde Staten een leger in West-Europa. Ook hielpen ze bij het herstel van de democratie en gaven ze veel economische hulp. Want als het snel weer goed ging in Europa, dan zouden mensen het communisme ook niet zo snel steunen, zo dachten de Amerikanen.

Zo raakte Europa in tweeën verdeeld. Tussen het democratische West-Europa en het communistische Oost-Europa ontstond een zwaarbewaakte grens met mijnenvelden, prikkeldraad en wachttorens: het **Ijzeren Gordijn**. Die tweedeling werd in 1949 definitief door de oprichting van de **NAVO**. Dat is een militair bondgenootschap tussen de Verenigde Staten, Canada, Nederland, Frankrijk, Groot-Brittannië en andere landen in West-Europa. Deze landen beloofden elkaar te helpen als één van hen werd aangevallen. De Sovjet-Unie reageerde met zo'n zelfde bondgenootschap voor landen in Oost-Europa: het **Warschaupact**.

In 1945 begon dus een periode van vijandschap en wantrouwen tussen de Verenigde Staten en bondgenoten en de Sovjet-Unie en bondgenoten. Deze periode, die tot 1989 duurde, heet de **Koude Oorlog**.

- 2 Deze vraag gaat over de situatie in Europa in 1945.
Maak de juiste combinaties, zodat goede zinnen ontstaan.

A De Sovjet-Unie	☐	☐ 1 bezette met haar leger Oost-Europa.
B De Verenigde Staten	☐	☐ 2 vocht niet op eigen grondgebied.
C Duitsland	☐	☐ 3 was bezet geweest.
D Frankrijk	☐	☐ 4 was verslagen.
E Groot-Brittannië	☐	☐ 5 was uitgeput door de strijd.

- 3 a Maak de zinnen kloppend.

- De VS en de SU waren bondgenoten tussen 1941 en 1945 / 1945 en 1989.
- De VS en de SU waren vijanden tussen 1941 en 1945 / 1945 en 1989.

- b Tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie bestonden grote verschillen. Vul het schema in. Kies uit: *democratie* • *één partij* • *planeconomie* • *vrijemarkteconomie*.

	Verenigde Staten	Sovjet-Unie
Soort bestuur		
Soort economie		

- c Wat hoort bij het kapitalistisch land met een vrijemarkteconomie en wat hoort bij een communistisch land met een planeconomie?

- De regering bepaalt wat bedrijven maken: *communisme* / *kapitalisme*
- Burgers mogen geen grond of bedrijf bezitten: *communisme* / *kapitalisme*
- De regering bepaalt de lonen en de prijzen: *communisme* / *kapitalisme*
- Een ondernemer is eigenaar van een bedrijf: *communisme* / *kapitalisme*
- Vraag en aanbod bepalen de prijs: *communisme* / *kapitalisme*
- Fabriekseigenaren mogen de winst zelf houden: *communisme* / *kapitalisme*

- 4 a ☐ In de leertekst staat ‘Daarom hielp de Sovjet-Unie overal in Oost-Europa communistische partijen aan de macht.’

Onderstreep in de tekst waarom de SU dat deed.

- b ☐ In de leertekst staat ‘Daarom hielden de VS een leger in West-Europa’.

Onderstreep in de tekst waarom de VS dat deden.

- c ☐ Gebruik vraag a en b. Maak de zin kloppend.

Het signaalwoord ‘daarom’ geeft aan dat het om een *overeenkomst* / *verklaring* / *verandering* gaat.

- 5 a Zet de volgende woorden op de juiste plek in de tabel. Kies uit: *Oost-Europa* • *Sovjet-Unie* • *Verenigde Staten* • *West-Europa*.

	NAVO	Warschaupact
Grootmacht:		
Leden zijn landen in:		

- b Om welke reden waren veel West-Europese landen blij dat ze bij de NAVO zaten?

.....

.....

- c Iemand zegt: ‘Het is logisch dat Nederland na 1945 bondgenoot werd van de Verenigde Staten.’ Geef een argument vóór deze uitspraak.

.....

.....

.....

Duitsland verdeeld

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe Duitsland na 1945 in tweeën verdeeld raakte.

Bron 3 Duitsland tijdens de Koude Oorlog. Oost-Berlijn was de hoofdstad van Oost-Duitsland. Bonn was de hoofdstad van West-Duitsland.

In 1945 gaven de nazi's zich over en waren de geallieerden de baas in Duitsland. Het was nu de vraag wat er met dit land moest gebeuren. Maar daarover werden de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten het niet eens. Duitsland werd daarom verdeeld. In 1949 ontstonden twee aparte landen. West-Duitsland heette voortaan **BRD** (Bondsrepubliek Duitsland) en stond onder invloed van de Verenigde Staten; Oost-Duitsland heette voortaan **DDR** (Duitse Democratische Republiek) en hoorde bij de Sovjet-Unie. Ook de hoofdstad Berlijn werd in tweeën gedeeld.

Met economische hulp van de Verenigde Staten herstelde de economie van West-Duitsland snel. De welvaart van de West-Duitsers nam toe. De Verenigde Staten herstelden ook de democratie: de West-Duitsers kozen hun eigen bestuur. In Oost-Duitsland nam de welvaart veel langzamer toe. De Sovjet-Unie had de communistische partij de macht gegeven. De burgers hadden weinig vrijheid: er waren geen vrije verkiezingen en je mocht geen kritiek over de regering uiten. Deed je dat toch, dan werd je gevangengezet.

In West-Duitsland waren mensen dus rijker en vrijer dan in Oost-Duitsland. Daarom vluchtten veel Oost-Duitsers naar West-Duitsland. De Oost-Duitse regering ging daarop de grens tussen Oost-Duitsland en West-Duitsland streng bewaken, maar het was lastig om West-Berlijn helemaal af te sluiten. Daarom bouwde de Oost-Duitse regering in 1961 een hoge muur rondom West-Berlijn. Deze **Berlijnse Muur** maakte vluchten bijna onmogelijk, al probeerden er nog steeds mensen naar het Westen te ontsnappen.

- 6 In deze leertekst staat drie keer het signaalwoord 'daarom'.
- a ☐ Onderstreep drie keer het woord 'daarom'.
- b ☐ Maak van elke zin waarin 'daarom' staat een vraagzin die begint met 'waarom'.
Eén zin is als voorbeeld gegeven.
- Waarom
 - Waarom
 - Waarom
- c ☐ Onderstreep in de leertekst het antwoord op elke waarom-vraag.

- 7 a De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie konden het niet eens worden over de toekomst van Duitsland. Welk plan past bij welk land?

Plan	Sovjet-Unie	Verenigde Staten
De communistische partij moet de macht krijgen.		
Duitsland moet een democratisch bestuur krijgen.		
Duitsland moet een planeconomie krijgen.		
Duitsland moet vrijheid in de economie krijgen.		

- b Hoe losten de VS en de SU deze ruzie over Duitsland op?

.....

.....

- 8 Hoe ontwikkelden Oost- en West-Duitsland zich? Vul het schema in.

Kenmerken	Oost-Duitsland	West-Duitsland
Officiële naam		
Bestuur		
Economisch herstel		
Vrijheid van meningsuiting		

- 9 Gebruik bron 3 en de leertekst.

- a Wat was bijzonder aan Berlijn tijdens de Koude Oorlog?
- ☐ A De Amerikanen en Russen werkten samen in Berlijn.
 - ☐ B Er lag een stukje 'Westen' in het gebied van de Sovjet-Unie.
 - ☐ C Het was een communistische stad in West-Duitsland.
 - ☐ D In Berlijn bleef de grens tussen Oost- en West-Duitsland open.
- b Om welke twee redenen vluchtten mensen van Oost-Duitsland naar West-Duitsland?
-
 -
- c Er zijn twee grenzen tussen West-Duitsland en Oost-Duitsland. De ene ligt tussen beide landen en de andere rond West-Berlijn. Trek die twee grenzen over op bron 3.

10 Gebruik bron 1. Op de foto zijn luidsprekers te zien waarmee propaganda werd uitgezonden. Wat lieten ze vanuit Oost-Berlijn horen en wat vanuit West-Berlijn?

Propaganda	Vanuit
‘De DDR is de toekomst van Duitsland.’	Oost-Berlijn / West-Berlijn
‘In een land met één partij bestaat geen echte vrijheid.’	Oost-Berlijn / West-Berlijn
‘Een muur bouwen is verkeerd.’	Oost-Berlijn / West-Berlijn
‘De Sovjet-Unie is onze broeder.’	Oost-Berlijn / West-Berlijn

Wapenwedloop

Leerdoel

- Je kunt een gevolg noemen van de wapenwedloop en van wapenbeheersing tijdens de Koude Oorlog.

Bron 4 De Rus Joeri Gagarin was in 1961 de eerste mens in de ruimte. Op zijn helm staat СССР, de Russische afkorting voor de Sovjet-Unie.

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog gebruikten de Verenigde Staten een atoombom tegen Japan. De Sovjet-Unie ontwikkelde in 1949 ook een atoombom, zodat het land weer even sterk was als de Verenigde Staten. Enkele jaren later stuurde de Sovjet-Unie de allereerste raket de ruimte in. Zulke langeafstandsraketten konden ook gebruikt worden om landen in West-Europa te beschieten. Nu voelden de Amerikanen zich bedreigd: zij ontwikkelden op hun beurt betere raketten. Zo ontstond een **wapenwedloop** tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.

Veel burgers waren bang dat er een atoomoorlog tussen de twee grootmachten zou uitbreken. De Russen en de Amerikanen hadden zoveel wapens dat ze elkaar of heel Europa zouden kunnen vernietigen. Eén keer kwam het bijna tot een oorlog. Toen de Sovjet-Unie in 1962 op Cuba raketten plaatste, dreigden de Verenigde Staten met oorlog als de Sovjet-Unie ze niet weg zou halen. Op het laatste nippertje verwijderden de Russen de raketten.

Door de gebeurtenissen op Cuba zagen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in dat er zomaar een gevaarlijke atoomoorlog kon uitbreken. Ze gingen praten over **wapenbeheersing**: afspraken die de ontwikkeling of productie van wapens beperken. Er kwamen afspraken om het aantal landen dat kernwapens heeft te beperken. De Amerikanen en Russen spraken ook af hoeveel langeafstandsraketten de VS en de SU elk mochten hebben. Deze afspraken kwamen met moeite tot stand, want de grootmachten vertrouwden elkaar niet.

Als gevolg van deze afspraken nam de spanning tussen de grootmachten een tijdje af. Maar in de jaren 1980 begon een nieuwe wapenwedloop. Zowel de Russen als de Amerikanen plaatsten toen nieuwe langeafstandsraketten in Europa.

- 11 a** In 1945 hadden de Verenigde Staten op het gebied van wapens een voorsprong op de Sovjet-Unie. Leg dat uit.

.....
.....

- b** Leg uit dat die voorsprong van de Verenigde Staten in 1949 verdween.

.....

- c** In 1961 hadden zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie genoeg wapens om de ander te vernietigen. Toch viel geen van beide de ander aan. Waarom niet?

.....
.....

- 12** Gebruik bron 4 en 5.

- a** Bron 4 laat een reden zien voor de belofte die Johnson doet (bron 5). Leg dat uit.

– In bron 5 staat dat Johnson belooft

.....

– In bron 4 zie je daarvoor een reden, want

.....

.....

- b** Welke andere reden noemt Johnson in zijn toespraak?

.....

.....

.....

Bron 5 De Amerikaan Lyndon B. Johnson deed in 1960 mee aan de presidentsverkiezingen. Hij beloofde de Amerikanen dat hij – als hij president zou zijn – veel geld zou besteden aan de ruimtevaart.

Heersen over de ruimte betekent heersen over de wereld. Wie de baas is in de ruimte, krijgt controle, volledige controle, over de aarde. Om tirannie* of vrijheid te verspreiden.

* *onderdrukking*

13 a Leg uit dat wapenbeheersing het tegenovergestelde is van een wapenwedloop.

.....

.....

.....

b Leg uit waarom wapenbeheersing tijdens de Koude Oorlog heel lastig was.

.....

.....

.....

14 Gebruik alle leerteksten van paragraaf 1.
Noem twee kenmerken van de Koude Oorlog.

.....

.....

.....

15 ^(h) Gebruik bron 6.

a Leg uit dat deze bron goed past bij de Koude Oorlog.

.....

.....

.....

b Voor een aanval van welk land was Nederland bang?

.....

c In de jaren 1970 bezuinigde de Nederlandse overheid flink op de organisatie die burgers moest voorbereiden op een atoomaanval. Bedenk daarvoor een verklaring.

.....

.....

.....

Bron 6 Deze foto is gemaakt tijdens de opnames van de voorlichtingsfilm *Als de bom barst* uit 1955. Twee jongens doen voor wat je moet doen als er een atoomaanval plaatsvindt. De voorlichtingsfilm was te zien in de bioscoop.

Samenvatten

16 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen hoe Europa verdeeld raakte tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.

a Vul de tabel verder in.

Situatie na 1945	West-Europa	Oost-Europa
Hoorde bij VS of SU?		
Manier van besturen		
Soort economie		
Militair bondgenootschap		

- Ik kan beschrijven hoe Duitsland na 1945 in tweeën verdeeld raakte.

b Vul de zinnen aan.

- 1945: het westen van Duitsland komt onder invloed van de
....., het oosten van Duitsland komt onder invloed van de
.....
Reden:
- 1949: Duitsland valt uiteen in twee landen.
West-Duitsland heet voortaan:
Oost-Duitsland heet voortaan:
- 1961: de grens tussen Oost-Berlijn en West-Berlijn gaat helemaal dicht door de bouw van de

- Ik kan een gevolg noemen van de wapenwedloop en van wapenbeheersing tijdens de Koude Oorlog.

c Vul de zinnen aan.

- Na de Tweede Wereldoorlog ontstond een wapenwedloop tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Dat betekent dat
- Tijdens de Koude Oorlog spraken de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie ook over wapenbeheersing. Dat betekent dat

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

2

Koloniën worden vrij

BASIS

Bron 1 Surinaamse kinderen vieren in 1975 dat Suriname onafhankelijk werd van Nederland. Ook pleiten zij voor het Sranan als nationale taal. Die taal ontstond in de koloniale tijd door vermenging van Afrikaanse talen en Europese talen, en wordt vooral gesproken door Surinamers van Afrikaanse afkomst. Naast deze groep wonen in Suriname ook afstammelingen van de oorspronkelijke bevolking (indianen) en van Europeanen, Javanen en Hindoestanen uit India.

Intro

- 1 Gebruik bron 1, en bron 3 van de oriëntatie.
 - a Maak de zin kloppend.

Suriname werd in vergelijking met koloniën in Azië en Afrika *vroeg* / *laat* onafhankelijk.
 - b In Suriname wonen verschillende bevolkingsgroepen. Leg met twee voorbeelden uit dat dit een gevolg is van de koloniale tijd.
 - c Bedenk waarom het Nederlands de officiële taal van Suriname bleef.
 - d Bedenk waarom de kinderen op de foto het Nederlands liever niet als officiële taal wilden.

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Nationalisme in de koloniën

Leerdoel

- Je kunt twee oorzaken noemen voor de opkomst van nationalistische bewegingen in de koloniën in Azië en Afrika.

Bron 2 Soldaten proberen in 1945 de orde te herstellen in Indonesië, maar de Indonesiërs willen vrijheid. Op de tram is geschilderd: 'Wij willen nu onafhankelijkheid!'

Rond 1900 ontstonden in veel koloniën in Azië nationalistische bewegingen, na 1945 gebeurde dat ook in Afrika. Deze bewegingen streden voor **onafhankelijkheid**: een kolonie moest een zelfstandig land worden en bestuurd worden door de inwoners. Voor dit **nationalisme** waren twee belangrijke oorzaken.

- Inheemse jongeren die onderwijs kregen, maakten kennis met Europese ideeën over nationalisme, gelijkheid en democratie. Maar zij hadden in de kolonie juist te maken met grote ongelijkheid: de inheemse bevolking had minder rechten, geen macht en kreeg nauwelijks iets van de opbrengsten uit de kolonie. Er was altijd lokaal verzet geweest tegen deze ongelijkheid, maar nu richtten geschoolde Aziaten en Afrikanen nationalistische organisaties op die streefden naar onafhankelijkheid.
- Door de Tweede Wereldoorlog groeide het zelfvertrouwen van Aziaten en Afrikanen, terwijl Europa juist verzwakt raakte. De oorlog maakte duidelijk dat de Europese landen minder machtig waren dan gedacht: het lukte Japan – een Aziatisch land – om in korte tijd veel koloniën van Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië te veroveren. Afrikanen die tijdens de oorlog hadden gediend in Europese legers, verwachtten daarna bijvoorbeeld inspraak te krijgen in het bestuur van de kolonie. Toen dat niet gebeurde, groeide het verlangen naar onafhankelijkheid.

2 a Wat is nationalisme?

.....

b Wat wilden nationalistische bewegingen in de koloniën bereiken?

.....

.....

c In Nederlands-Indië richtte Soekarno samen met anderen een nationalistische beweging op. Het bestuur van de kolonie verbood de beweging al snel en sloot de leiders op.

Waarom vond het bestuur de beweging van Soekarno gevaarlijk?

.....

.....

.....

d Soekarno verzette zich tegen ongelijkheid in Nederlands-Indië.

Waarvan zijn onderstaande gebeurtenissen voorbeelden? Maak de juiste combinaties.

A In Nederland bestond algemeen kiesrecht, in de Nederlandse koloniën niet.	☐	☐ 1 Economische ongelijkheid
B Indonesiërs krijgen geen echte invloed in het bestuur, daar werken alleen Nederlanders.	☐	☐ 2 Sociale ongelijkheid
C Nederlandse ondernemers verdienen veel geld met plantages, terwijl de inheemse arbeiders een laag loon krijgen.	☐	☐ 3 Politieke ongelijkheid

3 In de leertekst staat: ‘Door de Tweede Wereldoorlog raakte Europa juist verzwakt.’

a Waardoor waren Europese landen als Nederland, Frankrijk en Groot-Brittannië tijdens de Tweede Wereldoorlog verzwakt, in Europa én in Azië?

– In Europa

.....

– In Azië

.....

b Leg uit waarom de Indonesiërs na de Tweede Wereldoorlog minder tegen de Nederlanders zullen hebben opgekeken dan daarvoor.

.....

.....

c Afrikanen die in de Tweede Wereldoorlog soldaat waren, wilden daarna meer rechten. Geef een verklaring voor die houding.

.....

.....

.....

.....

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom dekolonisatie vaak met veel geweld verliep.

Bron 3 Congolezen vieren de onafhankelijkheid op 4 juli 1960. Congo was van 1909 tot 1960 een kolonie van België.

Kort na de Tweede Wereldoorlog werden veel koloniën in Azië onafhankelijk. Dat heet **dekolonisatie**. Soms gebeurde dat vreedzaam, zoals in India in 1947. De Britten hadden de nationalistische beweging in hun kolonie jarenlang zonder succes bestreden. Ze zagen in dat de nationalistes in India niet zouden opgeven en stemden in met onafhankelijkheid.

Maar meestal verliep de dekolonisatie gewelddadig, want de meeste Europese landen wilden hun koloniën niet opgeven. Ze dachten dat hun economie niet zonder grondstoffen en inkomsten uit de koloniën kon. Ook dachten veel Europeanen dat de inwoners van de koloniën nog niet in staat waren om zichzelf te besturen. De dekolonisatie van de Franse kolonie Vietnam liep uit op een oorlog. Dat gebeurde ook in Nederlands-Indië.

In Nederlands-Indië riepen nationalistes in 1945 de onafhankelijkheid uit, maar Nederland accepteerde dit niet en stuurde soldaten naar Indonesië. Er volgde een bloedige oorlog waarbij zo'n 5000 Nederlandse soldaten sneuvelden en naar schatting meer dan 100.000 Indonesiërs. In 1947 en 1948 heroverde Nederland een groot deel van Nederlands-Indië tijdens grootschalige militaire acties. De regering noemde dit '**politieacties**', alsof het ging om een actie van de politie tegen een kleine groep rebellen. Onder druk van de Verenigde Staten gaf Nederland in 1949 de strijd op en erkende het de onafhankelijkheid van Indonesië.

In de jaren 1950 kwam de dekolonisatie ook in Afrika op gang. In 1960 werden wel 17 koloniën onafhankelijk. Daarom heet dat jaar ook wel 'het jaar van Afrika'. Soms brak een bloedige oorlog uit, zoals in het Franse Algerije en het Britse Kenia. Maar vaker verliep de overdracht van de macht vreedzaam.

In Amerika was de dekolonisatie al veel eerder op gang gekomen. Al in 1776 maakten de Verenigde Staten zich na een oorlog los van Groot-Brittannië; rond 1800 werden ook veel Spaanse en Portugese koloniën in Zuid-Amerika onafhankelijk. Dat was anders

voor de veel kleinere Nederlandse koloniën. Suriname werd in 1975 onafhankelijk. De Nederlandse Antillen horen nog bij Nederland. Wel zijn Aruba, Curaçao en Sint Maarten zelfstandige landen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Bonaire, Sint Eustatius en Saba (de BES-eilanden) zijn bijzondere gemeenten van Nederland.

4 a Gebruik bron 3. Leg uit dat deze bron goed past bij het begrip ‘dekolonisatie’.

.....

.....

.....

b Gebruik bron 2. Leg uit dat bron 2 goed past bij de leertekst ‘Dekolonisatie’.

.....

.....

.....

5 Veel Europese landen waren tegen de dekolonisatie van hun koloniën.

a Wat was daarvoor een economische reden?

.....

b Wat was daarvoor een culturele reden?

.....

.....

c ^(t) Uiteindelijk *erkenden* Europese landen de onafhankelijkheid van hun kolonie. Wat betekent het woord ‘erkennen’ in deze zin?

.....

.....

6 a Van welk land waren de landen in het schema een kolonie? Zet je antwoord in de tweede kolom.

b Leidde de dekolonisatie wel of niet tot oorlog? Zet je antwoord in de derde kolom.

Land	Was een kolonie van ...	Wel of geen oorlog?
India		
Indonesië		
Algerije		
Suriname		

7 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.

- A De Verenigde Staten zetten Nederland onder druk.
- B Japan verslaat het Nederlandse leger in Indonesië.
- C Nationalisten roepen de onafhankelijkheid uit.
- D Nederland erkent de onafhankelijkheid van Indonesië.
- E Nederland stuurt het leger naar Indonesië om de orde te herstellen.

.....

8 Gebruik bron 4.

- a Robert sloot zich ‘in volle overtuiging’ aan bij het Nederlandse leger. Welke overtuiging (of welk idee) had Robert?

.....

.....

- b Het Nederlandse leger pleegde tussen 1945 en 1949 vaak oorlogsmisdaden. Onderstreep in bron 4 een oorlogsmisdaad die Robert heeft gezien.

- c Robert nam deel aan de zogenoemde ‘politie actie’. Bedenk waarom de Nederlandse regering liever niet sprak van oorlog.

.....

.....

.....

.....

Bron 4 Robert de Rouveroy was soldaat tijdens de oorlog in Nederlands-Indië in 1948. Zijn familie woonde al een aantal generaties in Nederlands-Indië.

Ik zag Nederlands-Indië als mijn land. Ik deed in 1948 met volle overtuiging mee aan de gevechten op Sumatra. Als oorlogsfotograaf nam ik foto's van de gruwelijkste gebeurtenissen. Eén keer heb ik foto's gemaakt van een dorpje waarvan de inwoners tijdens een actie allemaal vermoord waren. [...] Het heeft tot de jaren 1960 geduurd voordat ik eindelijk begreep dat ook de Indonesiërs naar hun vrijheid verlangden, net zoals wij ernaar verlangd hebben [tijdens de Tweede Wereldoorlog].

- 9 a Was de Tweede Wereldoorlog ook een oorzaak voor de dekolonisatie van Europese koloniën in Amerika? Leg je antwoord uit.

Ja / Nee, want

.....

.....

- b Maak de zinnen over het Caribisch deel van het Koninkrijk der Nederlanden kloppend.
- De voormalige Nederlandse Antillen zijn *wel / niet* volledig onafhankelijk van Nederland.
 - Bonaire, Sint Eustatius en Saba zijn zelfstandige *landen / gemeenten*.
 - Koning Willem-Alexander is *wel / niet* het staatshoofd van Curaçao en Aruba.
 - Sint Maarten hoort bij het Koninkrijk en heeft *wel een / geen* eigen regering.

Problemen na dekolonisatie

Leerdoel

- Je kunt drie grote problemen noemen waarmee veel voormalige koloniën te maken kregen.

Bron 5 In 2011 vierden inwoners van Zuid-Sudan dat hun land onafhankelijk werd van Sudan. Dat gebeurde na verschillende burgeroorlogen tussen Arabische bevolkingsgroepen en bevolkingsgroepen in het zuiden van Sudan. Deze ruzie tussen bevolkingsgroepen was ontstaan toen Sudan een Britse kolonie was, tussen 1899 en 1956. De Britten gaven alleen de Arabische bevolking onderwijs en belangrijke banen in het bestuur, terwijl zij niets deden om het zuiden van Sudan te ontwikkelen.

Rond 1975 waren bijna alle koloniën onafhankelijk. Maar veel van deze nieuwe landen kregen te maken met grote problemen. Vaak waren die problemen een gevolg van de lange Europese overheersing. Dit waren drie belangrijke problemen.

- De nieuwe landen bleven op economisch gebied vaak afhankelijk van Europa, want hun economie was gericht op het maken van enkele producten voor de Europese markt. Ze hadden geen kennis om de economie te moderniseren door bijvoorbeeld zelf fabrieken te bouwen. Omdat er weinig geld was voor onderwijs, veranderde deze situatie maar heel langzaam en bleven veel mensen arm.
- In veel nieuwe landen ontstonden conflicten tussen de volken die er woonden: zij vochten om de macht of voor een eigen land. De Europeanen hadden bij het trekken van de grenzen van de koloniën weinig rekening gehouden met de volken die er woonden. Volken die eerst zelfstandig waren, woonden daardoor in één land. Bovendien hadden Europese overheersers vaak hun eigen macht vergroot door volken tegen elkaar uit te spelen. Daardoor vertrouwden veel volken elkaar niet.
- In veel nieuwe landen kwam geen democratisch bestuur, maar greep één groep of het leger de macht.

10 Gebruik bron 5.

Is de afscheiding van Zuid-Sudan een voorbeeld van ‘dekolonisatie’? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

- 11 a ^(t) In de leertekst staan drie problemen waarmee veel voormalige koloniën te maken kregen. Vat elk probleem kort samen, in maximaal vijf woorden. Schrijf je antwoord in de eerste kolom van de tabel.

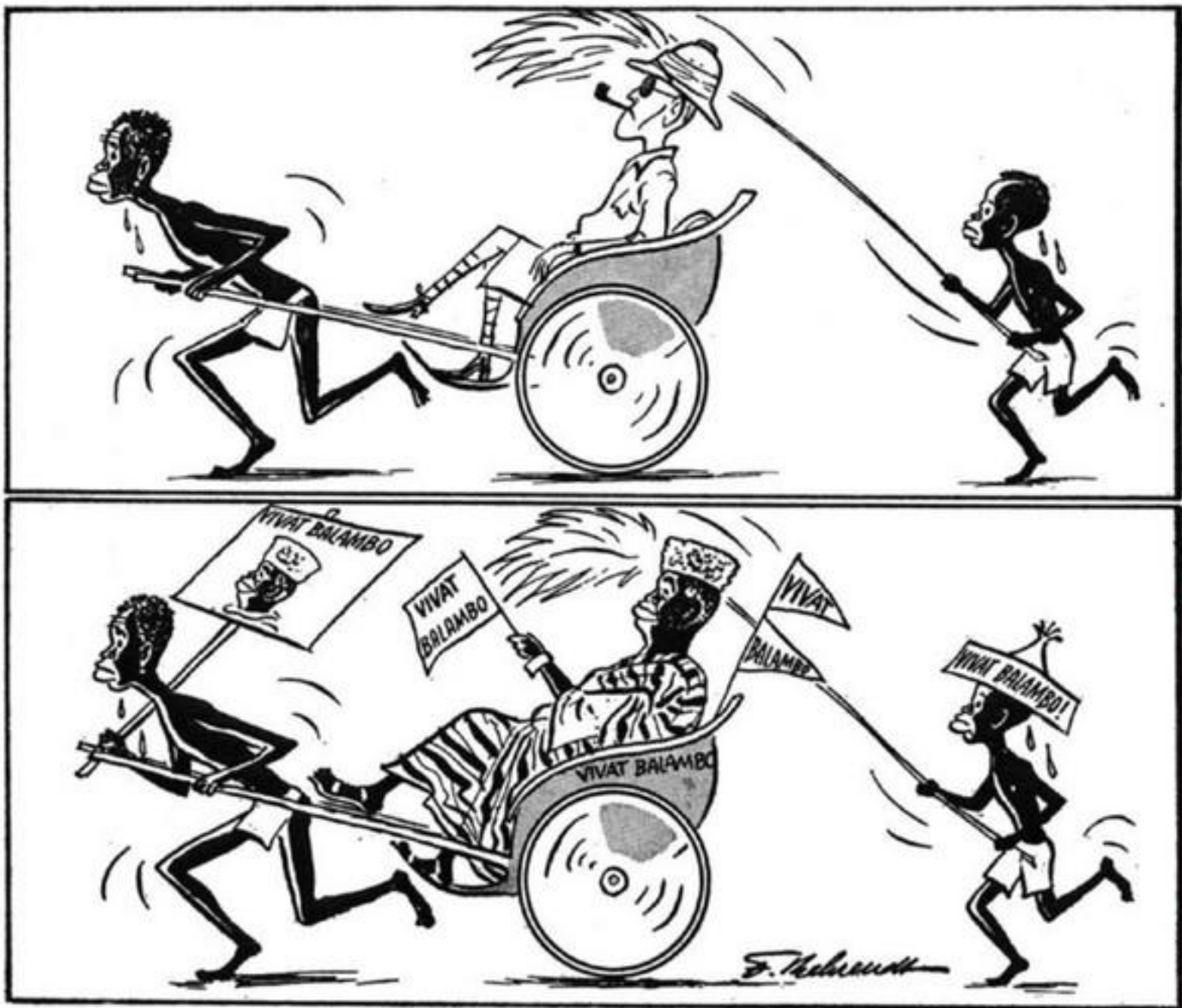
Probleem	Soort probleem

- b Om wat voor soort probleem gaat het telkens? Kies uit: *cultureel* • *economisch* • *politiek* • *sociaal*. Schrijf je antwoord in de tweede kolom van de tabel.
- 12 Gebruik bron 6.
- a Hoe zie je dat de spotprent over dekolonisatie gaat?

.....

.....

- b Over welk probleem dat in de leertekst staat, gaat deze bron?
-
-
- c De tekenaar vraagt zich af of dekolonisatie wel voor verbetering heeft gezorgd. Zou een inwoner van Congo het eens zijn met de tekenaar? Bedenk een argument dat een Congolees zou kunnen geven.
-
-
-
-

Bron 6 Spotprent over de situatie in Congo in 1960. Het bovenste deel beeldt de situatie vóór 1960 uit, het onderste deel de situatie vanaf 1960. De titel is: ‘Een verbetering?’ (Tekening van Fritz Behrendt.)

- 13 ^(h) In de Franse kolonie Vietnam riepen nationalist en communisten in 1945 een onafhankelijk en communistisch Vietnam uit. Bedenk waarom veel mensen in de koloniën aanhanger van het communisme werden.
-
-
-
-

Samenvatten

14 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan twee oorzaken noemen voor de opkomst van nationalistische bewegingen in de koloniën in Azië en Afrika.

a Maak de zinnen kloppend en vul aan.

- Rond 1900 / 1945 / 1960 ontstonden nationalistische bewegingen in Azië, en rond 1900 / 1945 / 1960 ontstonden deze bewegingen ook in Afrika.
- Het nationalisme ontstond doordat geschoolde Aziaten en Afrikanen
.....
.....
- Het nationalisme groeide tijdens de Tweede Wereldoorlog snel doordat Japan.....
..... en Afrikanen uit de koloniën

- Ik kan uitleggen waarom dekolonisatie vaak met veel geweld verliep.

b Vul de zinnen aan.

Dekolonisatie is

Europese landen hielden dekolonisatie vaak tegen. Dat was om twee redenen.

-
-

De dekolonisatie kwam als eerste op gang in *Afrika / Azië*.

- Ik kan drie grote problemen noemen waarmee veel voormalige koloniën te maken kregen.

c Noem drie gevolgen.

-
-
-

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

3

Het Midden-Oosten

BASIS

Bron 1 Een Palestijn passeert een Israëlische controlepost in door Israël bezet gebied (Palestijns gebied). Hij is vanuit zijn woonplaats op de Westelijke Jordaanoever op weg naar Jeruzalem. Het is ramadan: de man wil in Jeruzalem het vrijdaggebied bijwonen in de Al-Aqsamoskee. Dagelijks passeren duizenden Palestijnen de controlepost, vooral om naar hun werk te gaan. (Foto uit 2022.)

Intro

1 Gebruik bron 1.

- a** Israëli's en Palestijnen hebben dagelijks met elkaar te maken. Wat vertelt deze foto over dat contact?

.....

.....

.....

- b** Houdt de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden jou bezig, of weet je er misschien maar weinig van? Leg ook uit waarom dit onderwerp je wel of niet bezighoudt.

.....

.....

- c** Bedenk naar aanleiding van de foto een vraag. Wat wil jij weten over deze situatie?

.....

.....

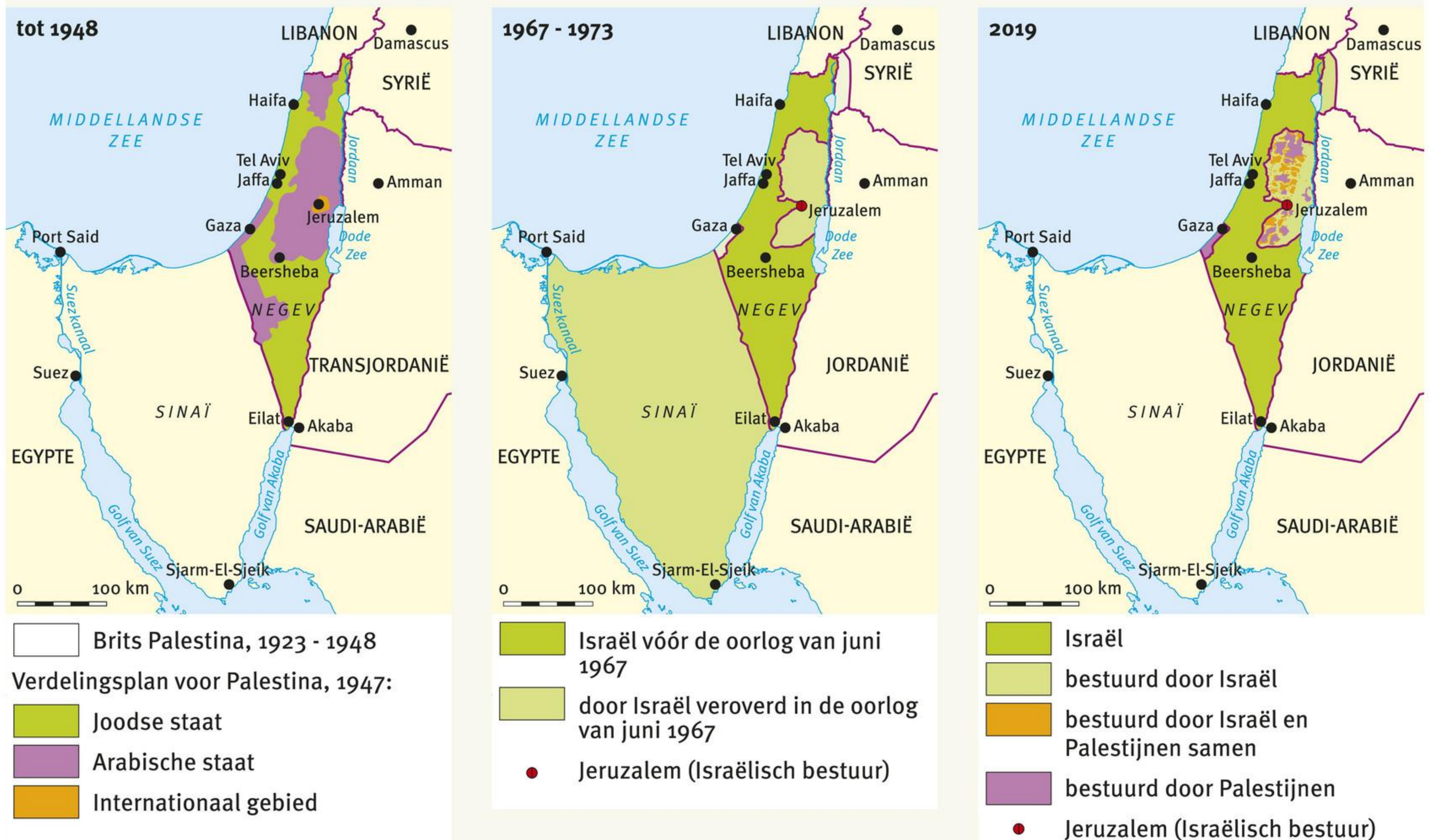
.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom het Midden-Oosten op cultureel en economisch gebied belangrijk is.

Bron 2 De ontwikkeling van Israël en de Palestijnse gebieden tussen 1948 en 2019.

Israël en de Palestijnse gebieden liggen in het Midden-Oosten. De bevolking in het Midden-Oosten bestaat grotendeels uit Arabisch sprekende moslims, maar er zijn veel verschillen. Zo wonen er ook christenen en joden, en zijn er onder moslims verschillende religieuze groepen. Ook spreken sommigen er Koerdisch of Perzisch.

Vanaf 1918 kwamen grote gebieden in het Midden-Oosten onder bestuur van Frankrijk (Syrië en Libanon) en Groot-Brittannië (Palestina, Jordanië en Irak). Rondom de Tweede Wereldoorlog werden deze gebieden zelfstandige staten. Maar Europese landen bleven zich bemoeien met de nieuwe staten. Ook de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie wilden er invloed. Dat komt onder meer doordat het gebied voor veel mensen en landen – ook buiten het Midden-Oosten – belangrijk is.

Ten eerste zijn verschillende gebieden en plekken in het Midden-Oosten belangrijk voor Joden, christenen én moslims. In de oudheid lag er enige tijd een Joods koninkrijk, met als hoofdstad Jeruzalem. Dit is ook een heilige stad voor christenen en moslims. Ook de stad Mekka, nu in Saudi-Arabië, is voor moslims belangrijk. Daar woonde Mohammed.

Ten tweede is het Midden-Oosten van grote economische waarde. Eeuwenlang waren Arabische handelaren belangrijk in de handel tussen Europa en Azië. In 1869 werd in Egypte het Suezkanaal aangelegd. Daardoor konden Europeanen sneller naar de koloniën in Azië varen. Ook nu nog wordt deze route druk bevaren. Rond 1920 kwam er nog een economische reden bij. Toen werd in het Midden-Oosten olie in de grond ontdekt, een grondstof die voor de Europese industrie al snel heel belangrijk werd. Frankrijk en Groot-Brittannië richtten oliebedrijven op in de gebieden die zij bestuurden.

- 2 Na de Eerste Wereldoorlog kregen Frankrijk en Groot-Brittannië het bestuur over verschillende gebieden in het Midden-Oosten.
Kleur op de kaart de gebieden die bij Frankrijk hoorden rood en de gebieden die bij Groot-Brittannië hoorden blauw. Geef dat ook aan in de legenda.

- 3 Het Midden-Oosten is voor verschillende geloven een belangrijk gebied.

a Om welke reden is Mekka belangrijk voor moslims?

.....

b Hieronder staan drie redenen waarom Jeruzalem belangrijk is voor Joden, christenen en moslims. Welke reden past bij welke groep? Maak de juiste combinaties.

A De Klaagmuur is een restant van een oude tempel. Daar komen veel gelovigen bidden.	☐	☐ 1 Christenen
B Op de plek waar Jezus stierf en opstond uit de dood staat de Heilige Grafkerk.	☐	☐ 2 Joden
C Eerst richtten gelovigen hun gebeden naar de middeleeuwse Al-Aqsa moskee, nu naar Mekka.	☐	☐ 3 Moslims

c Maak de zin kloppend.

Jeruzalem is belangrijk voor Joden, christenen en moslims vanwege de *culturele* / *economische* / *politieke* / *sociale* betekenis van de stad.

- 4 Het Midden-Oosten was en is belangrijk voor de economie van Europese landen.

a Vul de zinnen aan. Kies uit: 1300 • 1870 • 1920.

- Rond varen Europeanen langs een kortere route naar Azië.
- Rond kopen Europeanen specerijen van Arabische handelaren.
- Rond willen Europeanen toegang tot het Midden-Oosten.

b Bedenk om welke reden olie rond 1920 een belangrijke grondstof werd.

.....

.....

De stichting van Israël

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wanneer en hoe Israël werd gesticht en welke drie belangrijke gevolgen dat had.

Bron 3 Joodse vluchtelingen komen per boot aan in Palestina. Op het spandoek staat: 'De Duitsers vernietigden onze families en huizen. Vernietig onze hoop nu niet!'

In de jaren 1920 en 1930 verhuisden tienduizenden Europese Joden naar het Britse gebied Palestina, nu Israël en de Palestijnse gebieden samen. Zij droomden van een eigen Joodse staat, zodat ze geen last meer zouden hebben van discriminatie en vervolging in Europa. Het streven naar een eigen Joodse staat heet **zionisme**.

In Palestina woonden al eeuwenlang Arabieren. Zij wilden af van het Britse bestuur en streefden naar een eigen staat. De Arabieren voelden zich bedreigd door de Joodse migranten, die land opkochten en ook een eigen staat wilden. Al snel ontstonden tussen Arabieren en Joden grote spanningen.

Na de Tweede Wereldoorlog werden de Britse en Franse gebieden in het Midden-Oosten onafhankelijk. Maar in Palestina was het lastig om de macht over te dragen, door de spanningen tussen Arabieren en Joden. Daarom vroegen de Britten aan een vergadering van landen (de Verenigde Naties) om een oplossing. Deze vergadering stelde voor om Palestina in 1948 op te delen in een Joodse staat en een Arabische staat. Bij dat besluit speelde de Holocaust een rol, want daardoor was er in de wereld meer steun voor het zionisme.

De Arabieren wezen het voorstel om Palestina op te delen af: zij vonden de verdeling onrechtvaardig en ongunstig voor de Arabische bevolking. Daarop riepen de zionisten de staat Israël uit. Dat had drie gevolgen:

- De Arabische bewoners ontvluchtten Israël of werden door Israëliërs verdreven. Deze Palestijnen werden opgevangen in vluchtelingenkampen in de landen rond Israël. Deze kampen bestaan nog steeds, er wonen zo'n 1,5 miljoen mensen.
- De Arabische landen begonnen een oorlog tegen Israël. Ze verloren de oorlog, onder meer doordat Israël steun kreeg van westerse landen. Tussen Israël en de buurlanden zou nog een aantal keer oorlog ontstaan.

- Tijdens een van die oorlogen veroverde Israël een aantal gebieden waar Palestijnen woonden en hield deze gebieden bezet. Tegenwoordig mogen de Palestijnen kleine stukjes van deze gebieden zelf besturen, maar van een echte Palestijnse staat is geen sprake. Israël controleert bijvoorbeeld alle grenzen, dus ook de import en export van goederen.

Het lijkt er niet op dat er op korte termijn een oplossing komt voor het conflict tussen Israël en de Palestijnen. Een deel van de Israëli en Palestijnen zien het oprichten van een Palestijnse staat als oplossing. Dat willen ook de Verenigde Naties. Maar er zijn ook veel Israëli die vinden dat het bezet gebied definitief van Israël moet worden. Een deel van de Palestijnen wil de stichting van Israël ongedaan maken.

5 a Wat was het belangrijkste doel van de zionisten?

.....

b Leg uit dat het zionisme een voorbeeld is van nationalisme.

.....

c Wat was een belangrijke oorzaak van de opkomst van het zionisme?

- ☐ A Abolitionisme.
☐ B Antisemitisme.
☐ C Feminisme.
☐ D Modern imperialisme.

d Gebruik zo nodig paragraaf 3 ‘Massamoord’ van hoofdstuk 4.

Door de Holocaust groeide de steun voor het zionisme. Leg dat uit. Vul de zinnen aan.

De Holocaust is

.....

Daardoor groeide de steun voor het zionisme, want

.....

6 Gebruik bron 2.

De Verenigde Naties stelden voor om Palestina te verdelen in een Joodse staat en in een Arabische staat.

a Bedenk waarom de vergadering van landen dit voorstelde.

.....

b Bekijk de linker kaart van bron 2: het verdelingsplan van de VN.

Bedenk met behulp van de kaart een reden waarom de Arabieren het plan afwezen.

.....

c Vergelijk de linker kaart met de kaart in het midden. Welke verandering zie je?

.....

Andere conflicten in het Midden-Oosten

Leerdoel

- Je kunt uitleggen om welke vier redenen er sinds 1945 voortdurend conflicten zijn in het Midden-Oosten.

Bron 4 In 1979 demonstreren Iraniërs in de hoofdstad Teheran tegen het machtsmisbruik door de koning (sjah) van Iran, een alleenheerser met een westerse levensstijl. De protesten hadden succes: de sjah vluchtte. In zijn plaats kwam religieus leider ayatollah Khomeini aan de macht (de man op de poster). Hij maakte van Iran een streng islamitisch land.

In het Midden-Oosten zijn er sinds 1945 veel conflicten geweest. Daarvoor zijn meerdere oorzaken.

Ten eerste vonden en vinden veel landen in het Midden-Oosten de stichting van Israël onrechtvaardig. Zo erkent bijvoorbeeld Iran het land Israël niet. De Verenigde Staten en andere westerse landen steunen Israël steeds, ook nadat dat land de Palestijnse gebieden had bezet. Op die steun is in het Midden-Oosten kritiek.

Ten tweede bemoeien verschillende landen, zoals de Verenigde Staten en Rusland, zich steeds met landen in het Midden-Oosten. In ruil voor olie steunen zij bijvoorbeeld politieke leiders, ook als die hun bevolking onderdrukken. Dit leidt tot woede onder de bevolking, waarvan een groot deel in armoede leeft.

Ten derde zijn er in het Midden-Oosten nauwelijks democratieën. Daardoor kan de bevolking alleen iets veranderen door in opstand te komen. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1979 in Iran, toen de bevolking in opstand kwam tegen de leider van dat land. Tijdens de opstand grepen aanhangers van de **politieke islam** de macht. Deze beweging wil een samenleving waarin de wetten gebaseerd zijn op een strenge uitleg van de islam. In die samenleving is er geen vrijheid van geloof en geen vrijheid van meningsuiting. Na 1979 werd Iran opnieuw een onvrij land. Ook in andere landen groeide de steun voor de politieke islam, vooral onder arme mensen. Zij hoopten dat als mensen de islamitische leefregels beter zouden volgen, er een rechtvaardige samenleving zou ontstaan, met minder armoede en onderdrukking.

Ten slotte werd vanaf de jaren 1990 een klein aantal aanhangers van de politieke islam radicaler en ging over op **terrorisme**. Deze groep radicale moslims pleegde aanslagen om mensen bang te maken en zo politieke doelen te bereiken. Ze wilden hun streng-islamitische leefregels aan anderen opleggen en een einde maken aan de

westerse invloed in het Midden-Oosten. De meeste aanslagen vonden plaats in landen waar veel moslims wonen en maakten slachtoffers onder medemoslims. Sommige aanslagen vonden plaats in het Westen. Bij de grootste op 11 september 2001 – ‘9/11’ – in de Verenigde Staten kwamen bijna 3.000 mensen om. De Amerikanen reageerden met een oorlog tegen de daders en hun helpers. Ze vielen Afghanistan en Irak binnen en doodden de leider van de terroristen. Deze oorlogen zorgden in die landen ook voor grote verwoestingen, diepe armoede, veel vluchtelingen en honderdduizenden doden.

- 7 a ^(t) In het Midden-Oosten zijn vaak conflicten. In de leertekst staan daarvoor vier oorzaken. Onderstreep de zinnen die deze oorzaken kort samenvatten.
- b Veel mensen in het Midden-Oosten hebben weinig vertrouwen in westerse landen. Geef hiervoor twee verklaringen.
- Bijvoorbeeld:
 -
 -
 - Bijvoorbeeld:
 -
 -
- c Vul de zinnen aan.
- In een democratie zorgen mensen voor verandering door
 -
 - In een dictatuur kunnen mensen alleen voor verandering zorgen door
 -
- d Terroristen willen ook een verandering bereiken. Hoe proberen zij daarvoor te zorgen?
-
- 8 a Wat willen aanhangers van de politieke islam?
-
-
- b ^(t) Veel arme mensen steunden de politieke islam, omdat ze hoopten op een meer rechtvaardige samenleving. Wat bedoelen zij met ‘rechtvaardig’?
-
-
-
-
- c Maak de zinnen kloppend.
- Sinds 1979 wordt Iran bestuurd door *aanhangers* / *tegenstanders* van de politieke islam.
 - Er is in Iran *wel* / *geen* vrijheid van godsdienst.
 - De *leiders* / *mensen zelf* bepalen wat de juiste leefregels zijn.
 - Mensen mogen *wel* / *geen* kritiek hebben op hun leiders.

- d** Inwoners van Iran kwamen in 1979 in opstand vanwege de armoede en het onvrije bestuur in hun land. Maak de zin kloppend.
Na 1979 was Iran *een / geen* democratie.

- 9 a** Noem twee directe gevolgen van 9/11 die in de leertekst staan.

—
.....
—
.....

- b** Noem een indirect gevolg van 9/11 dat in de leertekst staat.

.....
.....

- 10** Gebruik bron 5.

- a** Maak de zinnen kloppend.

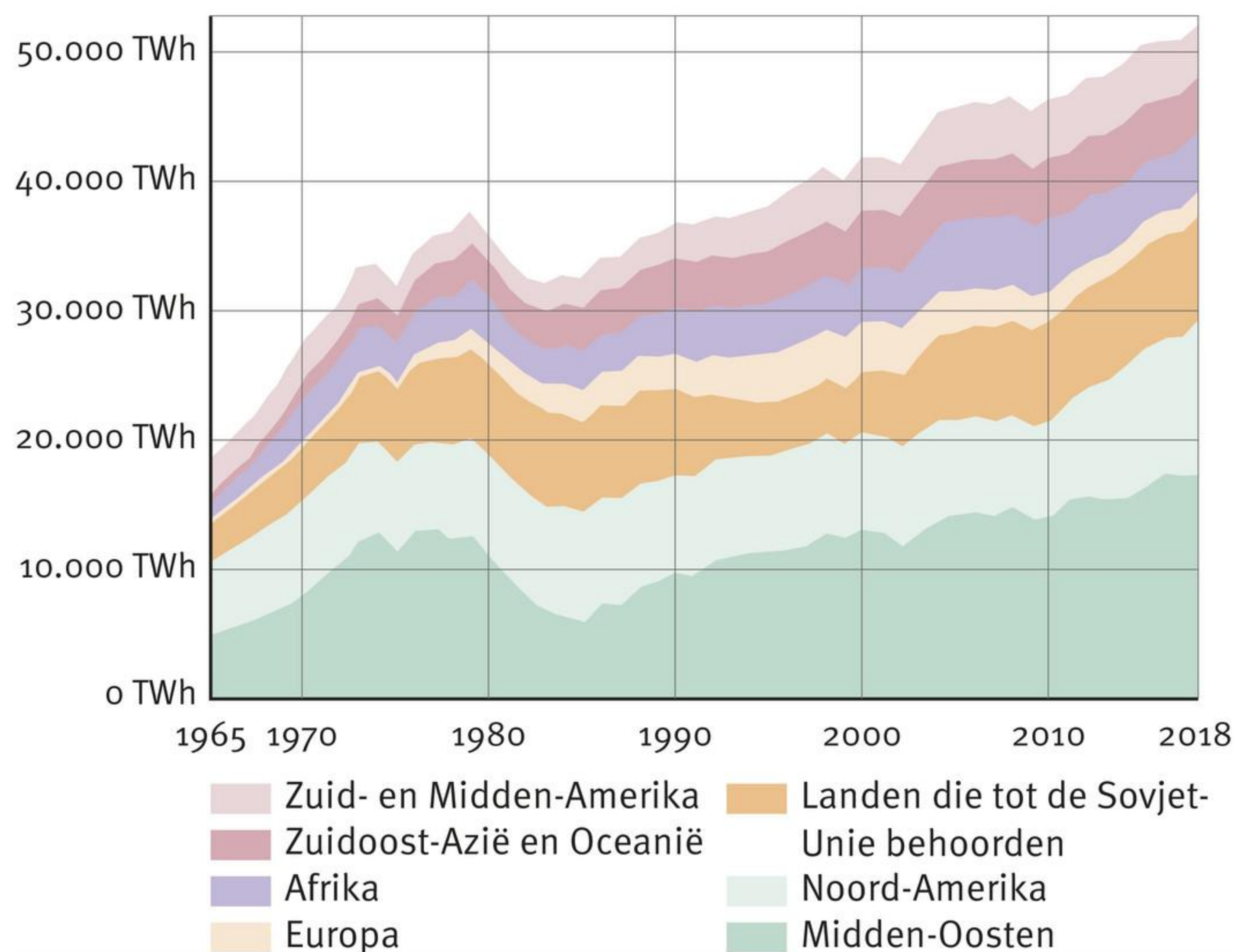
- In 2018 werd er ruim *twee / drie* keer zoveel olie gewonnen als in 1965.
- In 2018 kwam ongeveer *30% / 50%* van de olie uit het Midden-Oosten.

- b** Stel, jij moet de Europese leiders adviseren op het gebied van olie. Je weet dat Europa in 2018 bijna 8500 TWh aan olie verbruikte.

Wat adviseer jij de Europese leiders: moeten zij dit verbruik omlaag brengen, of is dat niet nodig? Je advies bestaat uit de volgende onderdelen:

- Noem (zonder bron) een reden waarom olie belangrijk is voor Europa.
- Noem met behulp van bron 5 welk probleem Europa heeft als het gaat om olie.
- Noem (zonder bron) een ander nadeel van het gebruik van olie.
- Geef met een argument aan of het verbruik van olie wel of niet omlaag moet in Europa.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Bron 5 Olieproductie in terawattuur (TWh).

- 11** ^(h) In Syrië woedt al sinds 2011 een burgeroorlog. Over dat land weet je al best veel.
- a** Maak de zinnen kloppend.
- Syrië werd na de Eerste Wereldoorlog bestuurd door de *Britten / Fransen*.
 - Syrië werd in *1936 / 1945* onafhankelijk.
 - Tijdens de Koude Oorlog was Syrië een tegenstander van Israël, dat steun kreeg van de Verenigde Staten. Syrië vond steun bij *de Sovjet-Unie / Turkije*.
- b** In 2011 kwamen burgers in Syrië in opstand tegen de dictatuur van Bashar al-Assad en zijn partij. Sommige demonstranten wilden meer democratie, andere wilden een islamitisch bestuur volgens de ideeën van de politieke islam. Kunnen die twee groepen (de aanhangers van democratie en van de politieke islam) allebei hun zin krijgen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

Samenvatten

12 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen dat het Midden-Oosten op cultureel en economisch gebied belangrijk is.

a Vul de zinnen aan.

- Het Midden-Oosten is belangrijk op cultureel gebied, want
- Het Midden-Oosten is belangrijk op economisch gebied, want

- Ik kan uitleggen wanneer en hoe Israël werd gesticht en welke drie belangrijke gevolgen dat had.

b Maak de zinnen kloppend en vul aan.

- Vóór de Tweede Wereldoorlog werd Palestina bestuurd door In Palestina woonden; veel Europese verhuisden daarheen.
- Ná de Tweede Wereldoorlog besloot een vergadering van landen om Palestina Maar in het jaar riepen zionisten de staat Israël uit. Drie gevolgen van deze gebeurtenis waren:
 -
 -
 -

- Ik kan uitleggen om welke vier redenen er sinds 1945 voortdurend conflicten zijn in het Midden-Oosten.

c Vul de zinnen aan. De vier redenen zijn:

- Het Westen erkent en steunt de staat Israël. Daarover
- Landen buiten het Midden-Oosten steunen dictators. Daardoor
- Er zijn weinig democratieën. Daardoor
- Een klein aantal aanhangers van de politieke islam radicaliseert:

4

De wereld na 1989

BASIS

Bron 1 Op 9 november 1989 gaf de Oost-Duitse regering toestemming aan de mensen in Oost-Berlijn om naar het vrije West-Berlijn te reizen. Daarna sloopten de grenswachten de Berlijnse Muur.

Intro

- 1 Gebruik bron 1.
 - a Hoeveel jaar hadden de inwoners van Berlijn niet vrij door hun stad kunnen reizen?
Tip: kijk in paragraaf 1 voor meer informatie over de Berlijnse Muur.

.....

.....
 - b De opdeling van Berlijn in Oost-Berlijn en West-Berlijn bestond langer dan de Berlijnse Muur. Leg dat uit.

.....

.....
 - c De 'val van de Muur' wordt gezien als het einde van de Koude Oorlog. Bedenk waarom.

.....

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt drie oorzaken noemen van de ineenstorting van het communisme in Oost-Europa en de Sovjet-Unie, en de nieuwe machtsverhoudingen na 1989 beschrijven.

Bron 2 Mensen in Litouwen willen niet langer bij de Sovjet-Unie horen en vinden dat de Russische soldaten moeten vertrekken. Op het spandoek staat: 'Rode leger, ga naar huis!' (Foto uit 1991.)

In de jaren 1980 ging het slecht met de economie van de Sovjet-Unie. De planeconomie werkte niet goed. De opbrengsten van de industrie en de landbouw waren veel lager dan die in het Westen. Er was een tekort aan graan en aan allerlei producten. Ook had de Russische regering weinig inkomsten. Het kon de wapenwedloop met de Verenigde Staten niet volhouden. In 1985 werd Michael Gorbatsjov de leider van de Sovjet-Unie. Hij nam een aantal maatregelen om de problemen op te lossen.

- Gorbatsjov bezuinigde op het leger. Hij ging met de Verenigde Staten weer praten over wapenbeheersing. Ook besloot Gorbatsjov om de Oost-Europese regeringen niet langer militair te steunen.
- Gorbatsjov zorgde voor meer vrijheid in de Sovjet-Unie. Voortaan mochten burgers kritiek uiten. Er kwam ook meer democratie: nieuwe politieke partijen mochten meedoen aan verkiezingen. Ook mochten kleine bedrijven voortaan winst maken. Gorbatsjov hoopte zo de economie weer op gang te brengen.

Maar het liep anders. In Oost-Europa gingen burgers massaal demonsteren, bijvoorbeeld in Polen. Ze dwongen de communistische regeringen om af te treden. In hun plaats kwamen democratisch gekozen regeringen. In Oost-Duitsland leidden de protesten er ook toe dat de grens met West-Duitsland openging. Dat gebeurde ook in Berlijn: de muur werd afgebroken. In 1990 werden de twee Duitslanden weer één.

In 1991 kwam ook een einde aan de Sovjet-Unie. De maatregelen van Gorbatsjov leidden tot economische chaos: door de tekorten stegen de prijzen van voedsel. Ook scheidden verschillende staten zich van de Sovjet-Unie af en werden onafhankelijk, zoals Oekraïne en de Baltische staten (Estland, Letland, Litouwen). Rusland bleef over als zelfstandig land. Het kreeg dezelfde vrije economie als in het Westen en werd een democratie. Sinds 2000 – onder Vladimir Poetin – werd Rusland weer minder vrij. De Oost-Europese landen en de Baltische staten bleven democratisch en werden later lid van de NAVO.

In 1991 bleven de Verenigde Staten dus over als enige supermacht. Hierdoor hadden veel mensen het idee dat de democratie en de vrije economie definitief hadden ‘gewonnen’ van het communisme. De Amerikanen zagen het als hun taak om in de hele wereld voor orde en democratie te zorgen.

Maar al snel kwam de positie van de Verenigde Staten onder druk te staan. Ten eerste groeide China uit tot een tweede grootmacht. De economie van China is bijna net zo groot als die van de Verenigde Staten. Ten tweede bleek het niet makkelijk om overal orde en democratie te brengen. De Amerikaanse oorlogen in Afghanistan en Irak leidden daar niet tot een stabiel, democratisch bestuur.

- 2** **a** **t** De leertekst bestaat uit zeven alinea's. Zet een '1' bij het begin van de eerste alinea, een '2' bij het begin van de tweede alinea, en zo verder tot en met '7'.
- b** **t** Vul de zinnen aan.
- Alinea 1 gaat over de problemen in de Sovjet-Unie in de jaren
 - In alinea 2 en 3 staan twee maatregelen van de Russische leider
 - Alinea 4 gaat over gevolgen van deze maatregelen in
 - Alinea 5 gaat over gevolgen van deze maatregelen in
 - Alinea 6 en 7 beschrijven de machtsverhoudingen in de wereld na
- 3** **a** Schrijf telkens op welk probleem Gorbatsjov wilde oplossen.
- Maatregel: met de Verenigde Staten praten over wapenbeersing.
Probleem:
.....
 - Maatregel: kleine bedrijven mogen winst maken.
Probleem:
.....
- b** Schrijf telkens op wat er veranderde in de situatie onder het bestuur van Gorbatsjov.
- Als je kritiek gaf op de regering of het communisme, werd je gevangengezet.
Verandering:
 - Alleen de Communistische Partij deed mee aan verkiezingen.
Verandering:
- c** Bedenk waarom veel Russen bij verkiezingen stemden op een nieuwe partij en niet op de partij van Gorbatsjov.
-
-
-

4 Beschrijf telkens in één zin wat er veranderde.

Wanneer en waar?	Wat veranderde er?
In 1989 in Polen	
In 1989 in Oost-Duitsland	
In 1990 in West-Duitsland	
In 1991 in Oekraïne	
In 1991 in de Sovjet-Unie	

5 In 1989 ging de Berlijnse Muur open.

- a Wat was een directe oorzaak voor die gebeurtenis?
- ☐ A De burgers van de DDR kwamen massaal in opstand tegen hun regering.
 - ☐ B De Sovjet-Unie en de Verenigde Staten gingen praten over wapenbeheersing.
 - ☐ C Gorbatsjov besloot regeringen van Oost-Europese landen niet langer te steunen.
 - ☐ D Gorbatsjov gaf burgers van de Sovjet-Unie meer politieke vrijheid.
- b Bekijk de antwoordmogelijkheden bij vraag a. Welke twee zinnen zijn indirecte oorzaken voor het opengaan van de Berlijnse Muur? Schrijf alleen de letters op.

.....

6 Gebruik bron 2.

- a Hadden de demonstraties die je op de foto ziet, succes? Leg je antwoord uit.

.....

- b In 2004 werd Litouwen lid van de NAVO. Waarom wilde Litouwen dat graag? Maak de zinnen kloppend.

Door lid te worden van de NAVO werd Litouwen een bondgenoot van
de Verenigde Staten / Rusland. Daardoor voelde het land zich beschermd tegen
de Verenigde Staten / Rusland.

- c Wat denk je: bestond in 2004 het Warschaupact nog? Leg je antwoord uit.

.....

7 a Direct na 1991 bestond er nog maar één supermacht in de wereld. Welk land was dat?

.....

- b ^(t) Onderstreep in de leertekst 'Nieuwe machtsverhoudingen' twee redenen waarom dit land niet oppermachtig is.

- c Wat vind jij: zijn de Verenigde Staten nog steeds een supermacht? Ondersteun je antwoord met twee argumenten.

.....

- 8 Na 1989 veranderden de machtsverhoudingen in de wereld.
Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A China is een nieuwe grootmacht naast de VS.
 - B De Sovjet-Unie valt uit elkaar en bestaat niet meer.
 - C De Verenigde Staten blijven over als enige grootmacht.
 - D Het IJzeren Gordijn tussen Oost-Europa en West-Europa gaat open.
 - E Oost-Europeanen komen in opstand tegen hun communistische leiders.
-

Wereldwijde verbinding

Leerdoel

- Je kunt met een politiek, economisch en cultureel voorbeeld uitleggen wat globalisering is.

Bron 3 Veel kleding die we dragen, is gemaakt in het buitenland, bijvoorbeeld in Bangladesh. Foto's als deze maken Europeanen bewust van de herkomst van hun kleding.

Mensen en landen hebben overal ter wereld steeds meer met elkaar te maken. Dat heet **globalisering**.

- Mensen komen vaker in aanraking met andere culturen en er ontstaan wereldwijde trends. Vooral door de komst van de televisie (in de jaren 1960) en het internet (in de jaren 1990) werd informatie makkelijker en sneller verspreid. Ook werd reizen per vliegtuig voor burgers steeds normaler.
- Globalisering vond ook plaats op economisch gebied. Sinds 1945 is de hoeveelheid producten die tussen landen verhandeld wordt, enorm toegenomen. Ook zijn grote bedrijven over de hele wereld actief. Bedrijven die producten maken waarvoor veel handarbeid nodig is, laten die producten maken in landen waar de lonen laag zijn. Producten waarvoor theoretisch geschoold personeel nodig is, worden vaker in westerse landen gemaakt.
- Doordat veel landen economisch nauw verbonden zijn, zijn ze afhankelijk van elkaar. Dat betekent dat de leiders van landen samen afspraken moeten maken, bijvoorbeeld over handel. Ze moeten ook samenwerken om een aantal grote problemen op te lossen waar alle landen op de wereld mee te maken hebben. Er is dus ook globalisering op politiek gebied.

9 a Wat is globalisering?

.....

.....

- b (t) De leertekst bestaat uit vier alinea's. Maak de zinnen kloppend. Kies uit:
cultureel • economische • globalisering • politiek.

In de eerste alinea staat een uitleg van het begrip

In de tweede alinea lees je voorbeelden daarvan op gebied.

In de derde alinea lees je voorbeelden daarvan op gebied.

In de vierde alinea lees je voorbeelden daarvan op gebied.

- c Hieronder staan drie voorbeelden van globalisering. Bij welk gebied past elk voorbeeld?

Voorbeeld	Gebied
Nederlandse dj's, zoals Armin van Buuren en Martin Garrix, zijn wereldwijd erg populair.	<i>Cultureel / Economisch / Politiek</i>
Het Nederlandse bedrijf Philips heeft fabrieken in Europa en in Argentinië, Brazilië, China en Zuid-Korea.	<i>Cultureel / Economisch / Politiek</i>
Nederland maakt met andere landen afspraken over het tegengaan van klimaatverandering.	<i>Cultureel / Economisch / Politiek</i>

- d Door globalisering verplaatst werkgelegenheid zich naar landen met de laagste lonen. Is dat volgens jou een voordeel of een nadeel? Leg je antwoord uit.

Dat is een voordeel / nadeel, want

.....

.....

.....

.....

10 De komst van het internet versterkte globalisering op allerlei gebieden. Hieronder staan daarvan vier voorbeelden.

- a Maak de juiste combinaties.

A Je bestelt je kleren online in België.	☐	☐ 1 Sociaal gebied
B Je krijgt bewondering: een Amerikaanse popster liket jouw bericht op Instagram.	☐	☐ 2 Politiek gebied
C Je reageert op een tweet van een Australische politicus.	☐	☐ 3 Cultureel gebied
D Je luistert via Spotify naar muziek uit Zuid-Korea.	☐	☐ 4 Economisch gebied

- b (t) Een uitspraak: 'De wereld is kleiner geworden door internet.'
Wat wordt bedoeld met deze uitspraak?

.....

.....

Migratie en klimaatcrisis

Leerdoel

- Je kunt een oorzaak en een gevolg noemen van migratie en van de klimaatcrisis.

Bron 4 Sledehonden op Groenland lopen door smeltwater dat het ijs bedekt. (Foto gemaakt door klimaatwetenschapper Steffen Olsen op 13 juni 2019.)

Sinds 1945 is **migratie** wereldwijd toegenomen: mensen verhuizen vaker van het ene werelddeel naar een ander. Dat heeft meerdere oorzaken.

Ten eerste zijn mensen uit arme landen op zoek naar een beter bestaan. Kort na 1945 verhuisden bijvoorbeeld honderdduizenden Nederlanders naar Canada en Australië. In onze tijd komen mensen uit arme landen in Afrika en Azië naar het rijke Westen.

Ten tweede zijn miljoenen mensen op de vlucht voor oorlog of vervolging vanwege hun geloof of afkomst. De meeste wonen in vluchtelingenkampen in buurlanden. Een kleiner aantal vlucht naar landen verder weg. Door wereldwijde migratie wonen vooral in westerse landen mensen van verschillende herkomst.

Het aantal vluchtelingen dreigt verder toe te nemen vanwege de **klimaatcrisis**. Dat is de verandering van het klimaat die een bedreiging is voor mensen en de natuur. Doordat het warmer wordt op aarde, dreigen delen van de aarde onbewoonbaar te worden. In sommige gebieden zullen oogsten mislukken door droogte, terwijl andere landen juist onder water dreigen te lopen. De belangrijkste oorzaak voor de klimaatcrisis is de snelle economische groei sinds 1945. Daardoor worden steeds meer schadelijke broeikasgassen uitgestoten. Regeringen proberen nu wel afspraken te maken om de uitstoot te beperken.

- 11 a** Welke twee oorzaken van migratie staan in de leertekst? Schrijf je antwoord zo kort mogelijk op.

-
-

- b** Leg uit dat de klimaatcrisis ook een oorzaak is voor migratie.

-
-
-

- c** Maak de zinnen kloppend.
- *Vóór / Na 1945* vond migratie vooral plaats binnen een werelddeel.
 - *Vóór / Na 1945* vond migratie ook op grote schaal plaats tussen werelddelen.
 - Migratie in onze tijd is dus *wel een / geen* voorbeeld van globalisering.
- d** Waarom komen migranten uit het Midden-Oosten en Afrika naar Nederland? Bedenk twee redenen.

–

–

12 Sinds de industriële revolutie is de uitstoot van het broeikasgas CO₂ toegenomen.

- a** Maak de zinnen kloppend.
- *Vóór* de industriële revolutie werkten machines op *olie of aardgas / spierkracht, windkracht en waterkracht*. Bij deze manier van aandrijven komt *wel / geen* CO₂ vrij.
 - Sinds de industriële revolutie werken machines op *olie of aardgas / spierkracht, windkracht en waterkracht*. Bij deze manier van aandrijven komt *wel / geen* CO₂ vrij.
- b** Bedenk een reden waarom het lastig is om het klimaatprobleem op te lossen.

.....

.....

.....

.....

13 Gebruik bron 5 op de volgende bladzijde.

- a** Wat zijn volgens jou de drie belangrijkste wereldproblemen? Zet ze in de eerste kolom van het schema. Je kunt ook een wereldprobleem noemen dat niet in bron 5 staat.
- b** Maak met je klas een top 3 van de wereldproblemen. Je docent vraagt wat iedereen op plaats 1 heeft staan en schrijft de onderwerpen op het bord. Als iemand hetzelfde probleem heeft opgeschreven, wordt er een streep bij gezet. Zo ontstaat ook een top 3 van de klas. Zet die top 3 in de tweede kolom van het schema.

Mijn top 3	De top 3 van jullie klas
1	1
2	2
3	3

- c** Bedenk met een klasgenoot twee mogelijke oplossingen voor het probleem dat in jullie klas op nummer 1 staat.

.....

.....

.....

- Armoede: 70% van de wereldbevolking bezit slechts 3% van de totale rijkdom op aarde.
- Vergrijzing: er zijn gemiddeld steeds meer ouderen die meer zorg nodig hebben.
- Klimaatverandering: sinds 1960 is het op aarde gemiddeld 1 °C warmer.
- Gebrek aan democratie: in 2018 woonde circa 35% van de wereldbevolking in een dictatuur.
- Groei wereldbevolking: die groeide van 2,6 miljard in 1950 naar 8 miljard in 2022.
- Vluchtelingen: ruim 100 miljoen mensen zijn op de vlucht voor oorlog of vervolging.
- Grondstoffen: bij hetzelfde gebruik is er over 30 jaar geen olie meer.
- Vrouwenrechten: in onderwijs, inkomen en macht zijn vrouwen wereldwijd achtergesteld.
- Uitbreken van een kernoorlog: negen landen bezitten atoomwapens.
- Wereldwijde pandemie: 6,5 miljoen mensen stierven wereldwijd aan het coronavirus.

14 ^(h) Gebruik bron 6.

a Poetin zegt dat Oekraïne onderdeel is van de Russische geschiedenis. Welke periode bedoelt hij?

.....

b Wat bedoelt Poetin als hij zegt dat de NAVO zich naar het oosten uitbreidde?

.....

.....

c Europa wil vanwege de oorlog geen gas en olie van Rusland kopen. Daarom gaat Europa:

- meer energie opwekken in steenkolencentrales;
- meer gas en olie kopen in het Midden-Oosten;
- meer geld steken in duurzame energie zoals zon en wind.

Noem een nadeel van elk van deze opties.

–

.....

–

.....

–

.....

Bron 6 In februari 2022 begon Rusland een oorlog tegen Oekraïne. Kort na het begin van de oorlog hield de Russische leider Vladimir Poetin op de Russische televisie een toespraak. Een aantal fragmenten hieruit.

Beste burgers van Rusland. Mijn toespraak gaat over Oekraïne en waarom het zo belangrijk voor ons is. [...] Oekraïne is meer dan alleen een buurland. Het is onderdeel van onze geschiedenis en onze cultuur. [...] Het land is in 1917 gemaakt door de Russische communistische partij. [...] Wie vandaag naar de kaart kijkt, ziet hoe westerse landen zich niet houden aan de belofte om niet naar het oosten uit te breiden. Ze hebben ons gewoon voor de gek gehouden. We hebben vijf keer gezien dat de NAVO zich uitbreidde. We hebben informatie dat ook Oekraïne lid zal worden van de NAVO.

Samenvatten

15 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan drie oorzaken noemen van de ineenstorting van het communisme in Oost-Europa en de Sovjet-Unie, en de nieuwe machtsverhoudingen na 1989 beschrijven.

a Maak de zinnen kloppend en vul aan.

Gorbatsjov nam vanaf 1985 twee maatregelen vanwege de slechte economie.

-
-

De veranderingen van Gorbatsjov hadden niet de gewenste effecten. In de Sovjet-Unie en andere Oost-Europese landen *draaiden regeringen de maatregelen terug / kwamen mensen in opstand*.

Na 1989 veranderden de machtsverhoudingen.

- In 1989 kregen de Oost-Europese landen een bestuur.
- In 1990 werden en samengevoegd en werden weer één land.
- In 1991 viel de uit elkaar. Er was toen nog één grootmacht: de

- Ik kan met een politiek, economisch en cultureel voorbeeld uitleggen wat globalisering is.

b Gebruik bron 3. Vul de zinnen aan.

De bron is een voorbeeld van globalisering op:

- economisch gebied, want deze mensen
- op gebied, want onze overheid wil afspraken maken over kinderarbeid.
- op cultureel gebied, want

- Ik kan een oorzaak en een gevolg noemen van migratie en van de klimaatcrisis.

c Vul de zinnen aan.

Migratie:

- Een oorzaak is: armoede,
- Een gevolg is:

Klimaatcrisis:

- Een oorzaak is:
- Een gevolg is:

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

De *space race***Leerdoel**

- Je kunt de drie w's in een onderzoeksvraag over een historisch onderwerp verwerken.
- Je kunt bepalen of een bron wel of niet bruikbaar is voor je onderzoek.

Vaardigheid

- V1.2 en V1.4

Basis

- Paragraaf 5.1

Tijdens de Koude Oorlog wilden de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten allebei het sterkste land zijn, ook in de ruimtevaart. Dat leidde tot een ruimtewedloop, ofwel een *space race*. In deze opdracht onderzoek je deze *space race*. Je oefent met het maken van goede onderzoeksvragen.

Uitleg 1 Een onderzoeksvraag stellen

Als je onderzoek doet naar het verleden, dan begin je met het stellen van een vraag. Bijvoorbeeld: 'Hoe lukte het de VS om in 1969 als eerste op de maan te landen?' In een goede onderzoeksvraag zijn de drie w's opgenomen, zodat je precies weet wat je gaat onderzoeken. De drie w's zijn:

- wanneer: welke periode in de tijd onderzoek je;
- waar: welke plaats of welk land onderzoek je;
- wat en/of wie: welke gebeurtenis of ontwikkeling en/of welke persoon of groep onderzoek je?

Uitleg 2 Bruikbaarheid van een bron

Als je een onderzoeksvraag hebt, ga je op zoek naar bronnen die je kunnen helpen om die vraag te beantwoorden. Je moet daarom controleren of een bron informatie geeft over:

- de juiste gebeurtenis of ontwikkeling (wie en/of wat);
- de juiste periode (wanneer) en de juiste plaats (waar).

Op deze manier bepaal je of een bron wel of niet **bruikbaar** is voor je onderzoek

1 Gebruik uitleg 1 en 2.

a Je gaat onderzoek doen en je onderzoeksvraag is: ‘Wat vonden Nederlanders in de jaren 1950 en 1960 van de *space race*?’ Noem de drie w’s.

– Wanneer: welke periode in de tijd onderzoek je?

.....

– Waar: welk land onderzoek je?

.....

– Wie of wat: welke gebeurtenis, ontwikkeling, persoon of groep onderzoek je?

.....

b Waarom is het belangrijk om een goede onderzoeksvraag te hebben vóór je bronnen gaat zoeken?

.....

.....

.....

2 a Gebruik zo nodig de leerteksten van paragraaf 1. Wat heeft de *space race* te maken met de Koude Oorlog?

.....

.....

.....

b Gebruik bron 1 tot en met 4. Je doet onderzoek en je gebruikt de volgende onderzoeksvraag: ‘Wat vonden Nederlanders in de jaren 1950 en 1960 van de *space race*?’ Bepaal welke bronnen bruikbaar zijn voor je onderzoek. Doe het zo: geef voor elke bron aan of deze informatie geeft over de juiste periode, het juiste land en de juiste gebeurtenis.

	Bron 1	Bron 2	Bron 3	Bron 4
Periode (wanneer)	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>
Land (waar)	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>
Gebeurtenis (wat)	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>	<i>Wel / Niet</i>

c Welke bron is het meest bruikbaar voor jouw onderzoeksvraag?

.....

3 Gebruik bron 1 tot en met 4 op de volgende bladzijde. Bedenk zelf een andere onderzoeksvraag waarvoor je minstens twee van deze vier bronnen goed kunt gebruiken. Let erop dat je de drie w’s gebruikt in je onderzoeksvraag.

.....

.....

.....

.....

.....

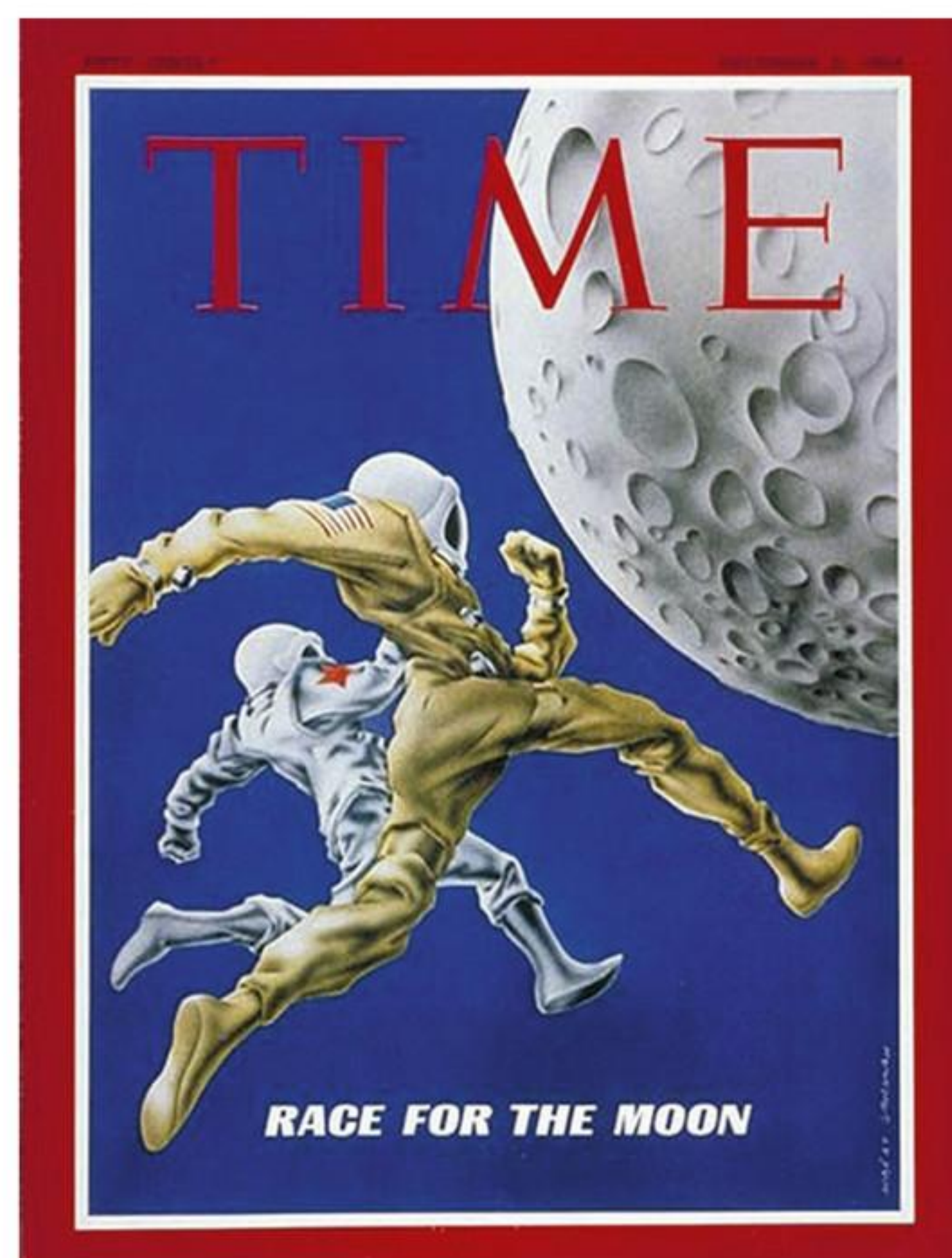
.....

Bron 1 De Sovjet-Unie was in 1957 het eerste land dat erin slaagde om een satelliet in een baan om de aarde te krijgen. De Nederlandse krant *Het Parool* schreef het volgende.

Van diverse kanten is al commentaar geleverd op de prestatie van de Russen. Hieronder volgt een aantal reacties: [...]

Dr. C. de Jager (astronoom van de Utrechtse sterrenwacht): Het is bijzonder – wie er dan ook het eerst was – dat de mensheid tot zo een grootse prestatie in staat is.

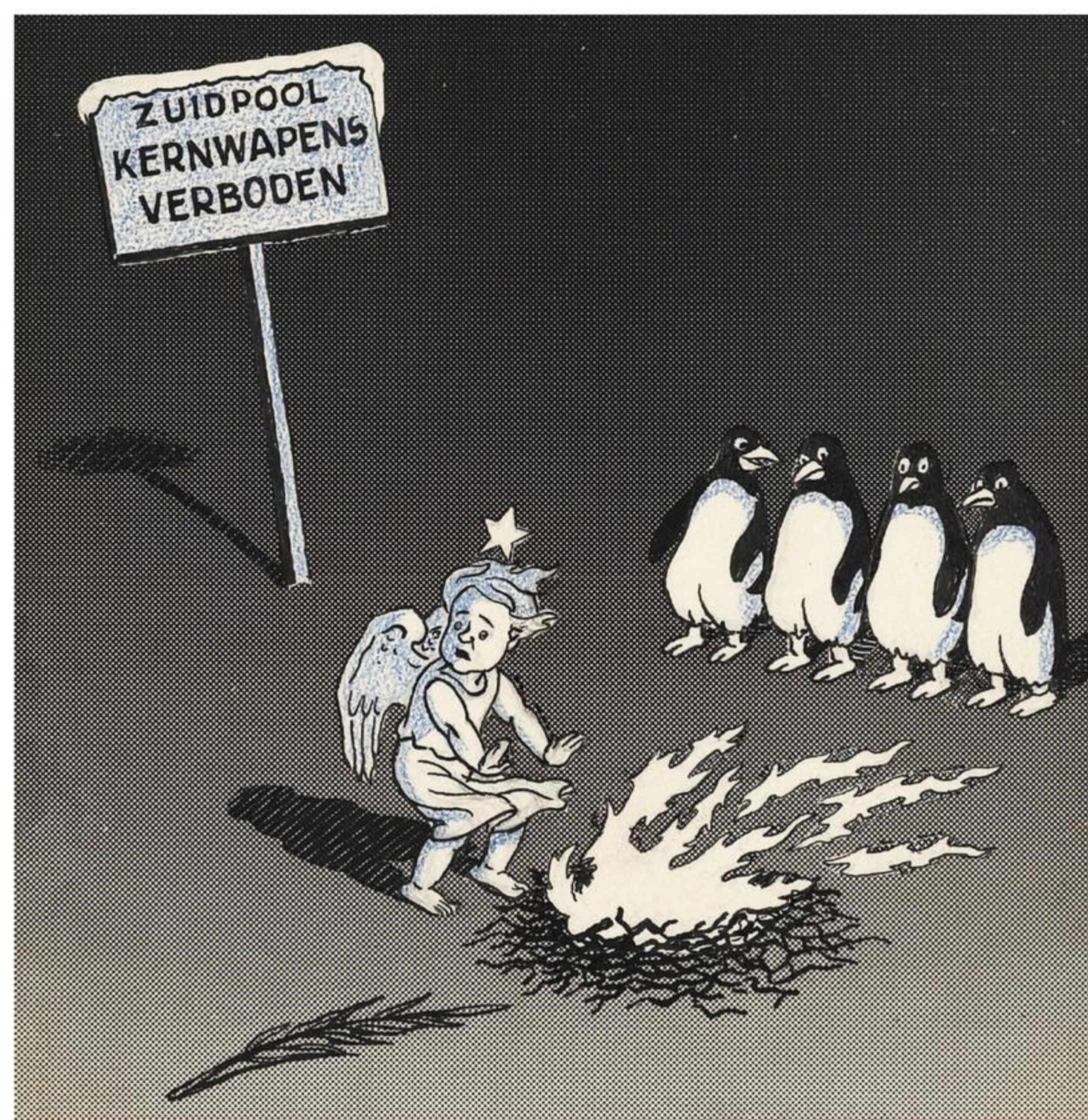
Dr. W. Drees (minister-president): Een nieuwe overwinning voor wetenschap en techniek. Zeer interessant. Ik hoop dat deze nieuwe uitvinding voor vrede zal worden gebruikt en niet voor oorlog.

Bron 2 Een omslag van *Time*, een Amerikaans tijdschrift, met als titel: 'Race naar de maan'. Op de voorgrond zie je een astronaut uit de VS, op de achtergrond een astronaut uit de Sovjet-Unie. Beide landen wilden als eerste de maan bereiken. (Tijdschrift uit 1968.)

Bron 3 Een meisje bezoekt in 2019 een tentoonstelling over de Amerikaanse maanlanding, in Noordwijk (Noord-Holland). De Verenigde Staten waren in 1969 het eerste land dat erin slaagde om mensen naar de maan te sturen. Dat over die gebeurtenis vijftig jaar later een tentoonstelling werd gemaakt, laat zien hoe belangrijk de maanlanding nog werd gevonden. (Foto uit 2019.)

Bron 4 Een Nederlandse spotprent uit 1959. 'Kernwapens' is een ander woord voor atoomwapens. Een engel (een symbool van vrede) schuilt op de Zuidpool voor de dreigende atoomoorlog.

 Maak online steropdracht 3 voor extra uitdaging.

Leerdoel

- Je kunt een aantal hulpmiddelen noemen en toepassen om te bepalen of een bron betrouwbare informatie geeft voor je onderzoek.

Vaardigheid

- V1.4

Basis

- Paragraaf 5.2

Tijdens de Tweede Wereldoorlog had Japan Indonesië veroverd. In 1945 riepen Indonesiërs de onafhankelijkheid uit, maar Nederland accepteerde deze niet. De regering probeerde in 1947-48 met een grote militaire actie om de macht weer over te nemen. De tweede ‘politie actie’ van de Nederlandse regering werd ‘operatie Kraai’ genoemd. In deze opdracht bestudeer je bronnen over deze gebeurtenis. Je onderzoekt dan of deze bronnen betrouwbaar zijn.

Uitleg 3 Betrouwbaarheid van bronnen

Stel, twee van je vrienden hebben ruzie. Ze vinden allebei dat de ruzie de schuld van de ander is. Jij wilt weten hoe hun ruzie is ontstaan, maar jouw vrienden vertellen een heel verschillend verhaal. Je vraagt daarom een klasgenoot die de ruzie gezien heeft. Zijn verhaal vind je het meest betrouwbaar: je denkt dat het klopt. Dat is omdat de klasgenoot niet omgaat met jouw vrienden: hij heeft dus geen reden om te liegen.

Bij het vak geschiedenis gebruik je vaak bronnen. Voordat je een bron gaat gebruiken, onderzoek je ook of deze **betrouwbaar** is. Dat wil zeggen: klopt de informatie in de bron?

Als je de betrouwbaarheid van een bron onderzoekt, vraag je je het volgende af.

- 1 Wie is de maker? Bijvoorbeeld: is die persoon een ooggetuige? Is het een deskundige?
- 2 Met welk doel is de bron gemaakt?
- 3 Wat was de standplaatsgebondenheid (zie V4.3) van de maker? Heeft de maker misschien een vooroordeel?

- 4 Stel, je wilt weten hoe de oorlog tussen Nederland en Indonesië ging. Je leest daarom een dagboek van een Indonesiër, dat hij in 1948 heeft geschreven.

a Maak de zinnen kloppend.

Deze persoon is een *deskundige* / *ooggetuige*. Hij schreef de verhalen in zijn dagboek met de bedoeling dat andere mensen zijn verhaal *wel* / *niet* zouden lezen. Hij heeft *misschien een* / *zeker geen* vooroordeel over de gebeurtenissen in de oorlog tussen Nederland en Indonesië.

b Vind je dit dagboek een betrouwbare bron of niet? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

- 5** Gebruik bron 5 en 6 en van paragraaf 2 de leertekst ‘Dekolonisatie’. Het Nederlandse leger ging naar Indonesië om gebieden weer onder Nederlands bestuur te brengen.
- a** Stel, je onderzoekt wat mensen in Indonesië in 1948 vonden van de komst van het Nederlandse leger. Maak de zinnen kloppend.
- Volgens bron 5 waren mensen in Indonesië *wel / niet* blij met de Nederlandse bezetting.
 - Volgens bron 6 waren mensen in Indonesië *wel / niet* blij met de Nederlandse bezetting.
- b** Gebruik de leertekst ‘Dekolonisatie’ van paragraaf 2. Maak de zinnen kloppend. Indonesië wilde in 1948 *wel / niet* bij Nederland horen. De meeste mensen in Indonesië waren *wel / niet* blij met de komst van het Nederlandse leger. De informatie in *bron 5 / bron 6* klopt dus het meest.
- c** Bedenk een mogelijke reden waarom het in bron 5 toch lijkt alsof Indonesiërs blij zijn met de komst van de Nederlanders.

.....

.....

.....

- d** De makers van beide bronnen hebben een aantal overeenkomsten. Maak de zinnen kloppend.
- Beide makers waren een *deskundige / ooggetuige*.
 - Beide makers waren een *Indonesiër / Nederlander*.
 - Beide makers werkten voor *het bestuur / het leger*.
- e** De makers van de bronnen hebben een aantal overeenkomsten. Toch geeft bron 6 meer betrouwbare informatie dan bron 5. Dit komt waarschijnlijk doordat de bronnen met een ander doel gemaakt zijn. Bedenk welke doelen beide makers hadden.
- De fotograaf van bron 5:
 - De soldaat van bron 6:

Bron 5 Operatie Kraai begint: Nederlandse troepen trekken een dorp op Java binnen. Een groep burgers begroet hen enthousiast. De rest van de straat is verlaten. (Foto van een Nederlandse legerfotograaf, van 21 december 1948.)

Bron 6 Een Nederlandse soldaat die heeft meegedaan aan operatie Kraai, vertelde later het volgende.

Ik heb het allemaal meegemaakt. Gevangenen die zonder proces werden doodgeschoten, en veel geweld bij zoekacties. [...] Het gebeurde gewoon en het gebeurde steeds vaker. [...] In die tijd sprak ik een Indonesiër die zei: “We willen alleen maar onze vrijheid”. Dat kwam hard aan want ik dacht dat wij vrijheid kwamen brengen. Maar ze zagen ons als bezetters. [...] Toen realiseerde ik me ook voor het eerst dat we helemaal fout zaten.

6 Gebruik bron 5 en 6.

Stel, je onderzoekt wat mensen in Indonesië vonden van de Nederlandse bezetting en je hebt deze twee bronnen al gevonden. Hieronder staat een aantal andere voorbeelden van bronnen van verschillende makers.

Kies nog twee bronnen die jij voor je onderzoek zou gebruiken en leg je keuze uit. Kies uit:

- een dagboek van een Indonesische soldaat uit 1949;
- een bericht uit een Indonesische krant uit 1949;
- een toespraak van de leider van de Indonesische nationalisten uit 1949;
- een interview met een Nederlandse politicus uit 1949;
- een brief van een Nederlandse legerkapitein aan zijn familie uit 1949.

.....

.....

.....

.....

.....

 Maak online steropdracht 7 voor extra uitdaging.

6

Onderzoek met bronnen uit de 20e eeuw

TOEPASSEN

De wereld na 9/11

Basis

- Paragraaf 5.3

Op 11 september 2001 zien de inwoners van New York hoe een vliegtuig tegen een van de hoogste gebouwen van de stad botst. Eerst denkt iedereen dat er een verschrikkelijk ongeluk is gebeurd, totdat twintig minuten later een ander vliegtuig tegen de tweede toren van het gebouw vliegt. Al snel blijkt dat de vliegtuigen zijn gekaapt door terroristen. In deze opdracht onderzoek je bronnen over deze gebeurtenis.

Bron 1 Twee vliegtuigen vlogen kort na elkaar tegen de ‘Twin Towers’, de twee hoogste kantoorgebouwen van New York. Een paar uur later stortten de torens in. Bijna 3.000 mensen kwamen om. De aanslag werd gepleegd door de terreurgroep Al Qaida.

Bron 2 Osama Bin Laden kwam uit Saudi-Arabië en was de leider van de terreurgroep Al Qaida. Hij gaf kort na 9/11 een toespraak.

Wat de Verenigde Staten vandaag meemaken is niets in vergelijking met wat wij al tientallen jaren meemaken. Ons land leeft al meer dan tachtig jaar met deze vernedering en minachting. Onze zoons zijn vermoord, ons bloed heeft gevloeid, onze heilige plaatsen zijn aangevallen. [...] Een miljoen Irakese kinderen zijn al gestorven in Irak*, terwijl zij niets verkeerd hebben gedaan. Maar toch hoorden we geen protesten uit de rest van de wereld. [...] Israëliische tanks vallen Palestina binnen, en niemand zegt of doet iets. [...] Maar wanneer er na tachtig jaar slachtoffers vallen in de Verenigde Staten, jammeren mensen opeens over de dood van die moordenaars.

** In 1990-1991 voerden de Verenigde Staten en hun bondgenoten een oorlog tegen de machthebber van Irak. Dat deden zij met toestemming van de Verenigde Naties.*

1 Gebruik bron 1.

a Bedenk waarom de terreurgroep de ‘Twin Towers’ koos als doelwit voor hun aanslag.

.....

.....

.....

b Gebruik ook bron 2. Is de aanslag een voorbeeld van terrorisme? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 2.

a Osama Bin Laden legt uit dat de aanslagen volgens hem rechtvaardig waren, omdat de VS straf verdienen voor wat het land in het Midden-Oosten heeft gedaan. Noem uit bron 2 twee voorbeelden van Amerikaanse politiek in het Midden-Oosten waarvoor het land volgens Bin Laden gestraft moet worden.

—

.....

—

.....

b Volgens Osama Bin Laden waren de slachtoffers van de aanslag op 9/11 ‘moordenaars’. Waarom zou hij dat zeggen?

.....

.....

.....

c Geef je eigen mening: wat vind jij van die redenering van Bin Laden?

.....

.....

.....

.....

3 Tussen 2009 en 2021 stierven in Nigeria 35.000 mensen bij aanslagen door de zeer gewelddadige terreurorganisatie Boko Haram.

In *Memo* staat 9/11 wél genoemd en de aanslagen van Boko Haram niet.

a Bedenk waarom 9/11 in Nederlandse schoolboeken meer aandacht krijgt dan Boko Haram.

.....

.....

.....

.....

.....

- b Vind jij het terecht dat 9/11 in *Memo* meer aandacht krijgt dan Boko Haram? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Fort Europa

Basis

- Paragraaf 5.4

In de laatste dertig jaar proberen steeds meer vluchtelingen het veilige en welvarende Europa te bereiken. Door de oorlog in Syrië werd deze vluchtelingenstroom rond 2015 zo groot, dat er werd gesproken over een vluchtelingencrisis. In deze opdracht onderzoek je een spotprent over dit onderwerp.

Bron 3 Een spotprent uit 2015. De man in het fort zegt: 'Hier zitten we safe [veilig] ...'

- 4** Gebruik bron 3.
- Als je een spotprent goed wilt begrijpen, moet je de hele prent goed bekijken. De tekenaar heeft alles met een reden getekend. Kijk goed naar de personen, voorwerpen en de teksten op deze spotprent.
- a** Welke twee (groepen) personen zie je op de spotprent?
-
-
- b** Noem twee voorwerpen die je ziet op de spotprent.
-
-
- c** Rechtsonder zie je de naam van de tekenaar. Welke twee andere teksten zie je op de spotprent?
-
-
- 5** Gebruik bron 3. Je gaat de spotprent combineren met je kennis over de geschiedenis.
- a** In 2015 kwamen veel vluchtelingen aan in Europa. Hoe laat de tekenaar dat zien?
-
-
- b** Europa gebruikt steeds strengere grenscontroles om deze vluchtelingen tegen te houden. Hoe laat de tekenaar dat zien?
-
-
- c** Waarvoor staan de volgende elementen uit de spotprent symbool? Maak de juiste combinaties.
A De golf	☐	☐ 1 De migratiegolf
B De man in het fort	☐	☐ 2 Europa
C De mensen in het water	☐	☐ 3 Europeanen
D Het fort	☐	☐ 4 Vluchtelingen
- 6** Tot slot ga je bedenken welke mening de maker van de spotprent wilde overbrengen.
- a** Dacht de maker inderdaad dat de Europeanen ‘safe’ waren? Leg je antwoord uit.
-
-
-
-
- b** Geef nu jouw mening: denk jij dat het een goed plan is van Europa om de grenzen af te sluiten?
-
-
-
-

7

Nelson Mandela en de apartheid

VERDIEPEN

In 1990 werd Nelson Mandela na 27 jaar gevangenisstraf vrijgelaten. Mandela was in al die jaren het symbool geworden van geweldloos verzet tegen racisme en overheersing door witte mensen. Hij wilde vooral een einde maken aan de ongelijkheid tussen donkere mensen en witte mensen in Zuid-Afrika. Maar Mandela werd groter: hij gaf mensen wereldwijd de hoop dat verandering mogelijk is.

De vraag is: wie was Nelson Mandela en wat maakt hem tot een groot man?

Bron 1 Wat is de apartheid?

In 1652 stichtten Nederlanders in Zuid-Afrika de Kaapkolonie. Later kwamen ook de Britten naar Zuid-Afrika. De kolonie werd in 1910 onafhankelijk. Toen kreeg niet de inheemse bevolking de macht, maar de Nederlandse en Britse kolonisten bleven er de baas.

In 1948 werd in Zuid-Afrika de apartheid ingevoerd. Dat betekende dat donkere en witte mensen zoveel mogelijk gescheiden werden. Donkere en witte kinderen gingen naar aparte scholen en gemengde relaties waren verboden. Donkere mensen moesten in onvruchtbare gebieden – de ‘thuislanden’ – wonen of in aparte wijken bij de steden. Daar was nauwelijks werk en vaak waren er geen riolering, stromend water en elektriciteit. Donkere mensen konden niet vrij reizen. Op sommige plekken mochten zelfs alleen witte mensen komen. In banken en winkels moesten donkere mensen via de achterdeur naar binnen. Ook moesten ze aparte toiletten gebruiken. De witte mensen wilden met deze apartheid de macht in handen houden. Mensen met een donkere huidskleur kregen geen goede banen en hadden nauwelijks politieke rechten.

Bron 2 Nelson Mandela: na 27 jaar weer vrij.

Nelson Mandela werd geboren in 1918 als zoon van een stamhoofd in een dorpje in Zuid-Afrika. Hij studeerde aan de universiteit van Witwatersrand, waar alleen donkere mensen mochten studeren. Na zijn studie richtte hij met vrienden het eerste ‘donkere’ advocatenbureau op.

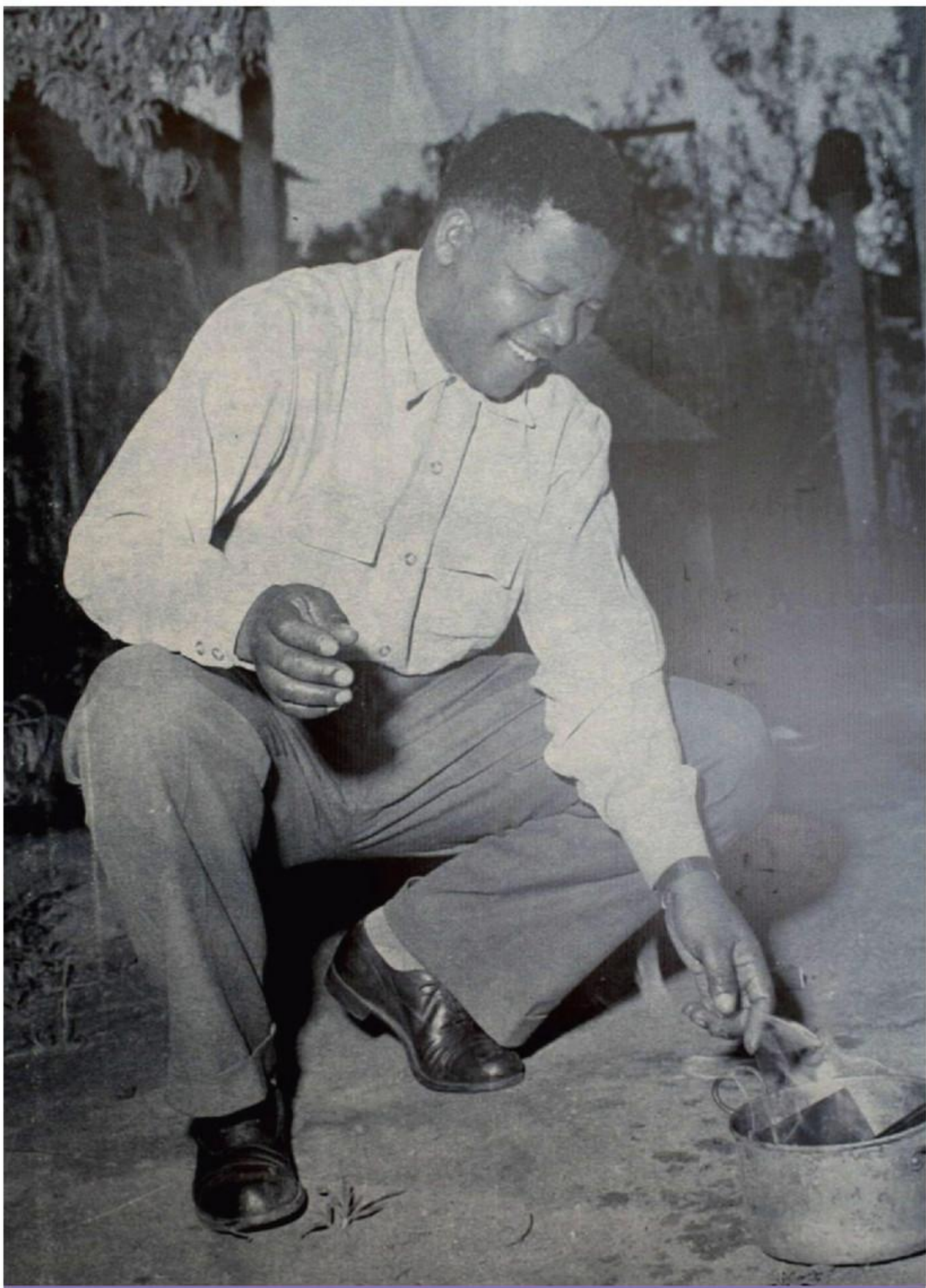
In 1941 werd hij lid van een politieke partij, het ANC (Afrikaans Nationaal Congres). Die partij verzette zich tegen discriminatie en ongelijkheid en later ook tegen apartheid. Mandela benadrukte dat het verzet geweldloos moest zijn. In 1962 werd hij opgepakt. Twee jaar later werd hij tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld. Zijn medestanders zetten de strijd tegen apartheid voort.

Uiteindelijk werd Nelson Mandela op 11 februari 1990 vrijgelaten. De apartheid werd toen afgeschaft. Voor zijn vreedzame rol bij de afschaffing van de apartheid kreeg hij de Nobelprijs voor de Vrede. Van 1994 tot 1999 was hij de eerste donkere president van Zuid-Afrika.

Bron 3 Het bloedbad bij Sharpeville. Bij een demonstratie in 1960 tegen de apartheid werden ongewapende mensen door de politie doodgeschoten.

Bron 4 Op deze foto verbrandt Nelson Mandela zijn identiteitspas. Die pas moesten alle donkere mensen bij zich hebben als ze hun ‘thuisland’ verlieten en naar een ander gebied binnen Zuid-Afrika wilden. Elke witte mocht hen controleren. Wie geen pas bij zich had, werd opgesloten. In 1960 riep Mandela iedereen op om de pas te verbranden. Vervolgens moest iedereen zich bij de politie aangeven. Wat kon die doen met zoveel arrestanten? (Foto uit 1960.)

Bron 5 In 1994 hield Nelson Mandela een toespraak bij de eerste algemene verkiezingen in Zuid-Afrika. Hij zei het volgende.

We laten een periode van verzet, verdeeldheid, onderdrukking en conflicten achter ons. We beginnen aan een periode van hoop, verzoening en wederopbouw van een natie. Ik hoop van harte dat het uitbrengen van een stem [...] hoop zal geven aan alle Zuid-Afrikanen.

Bron 6 Sterftcijfers tijdens de apartheid.

	Witte mensen	Donkere mensen
Gemiddelde levensduur in jaren	68,4	55,1
Kindersterfte per 1.000	18,4	105

Bron 7 Mandela bracht achttien jaar van zijn gevangenisstraf door op Robbeneiland.

In de gevangenis op Robbeneiland was het in de winter ijskoud, in de zomer juist verschrikkelijk heet. Het eten was slecht en regelmatig hielden de bewakers eten achter. Overdag moesten Mandela en de andere gevangenen stenen kapot slaan. Dat was enorm zwaar werk. Schoenen dragen mochten ze niet en slapen deden ze op matten op de betonnen vloer. Brieven werden achtergehouden en zijn vrouw kon hij soms meer dan een jaar niet zien. Hij mocht zelfs niet naar de begrafenis van zijn moeder.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 5 Gebruik bron 5 en 8.
- a Maak de zinnen kloppend.
- In Zuid-Afrika kwam op een *gewelddadige / geweldloze* manier een einde aan de apartheid. Nelson Mandela riep witte en donkere mensen op tot *strijd / verzoening*. Hij wilde alle problemen en conflicten tussen witte en donkere mensen *achter zich laten / uitvechten*. Na al zijn jaren gevangenschap *bleef hij dus vredelievend / nam hij dus wraak*.
- b In 1995 was Mandela president van Zuid-Afrika. Met welk doel bezocht Nelson Mandela toen deze rugbywedstrijd?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- 6 Je weet nu hoe de strijd van Nelson Mandela tegen de apartheid is verlopen. Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A De apartheid wordt ingevoerd.
- B Nelson Mandela bekritiseert de pasjesregeling.
- C Nelson Mandela wordt lid van het ANC.
- D Nelson Mandela wordt president van Zuid-Afrika.
- E Nelson Mandela wordt veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf.

.....

.....

.....

Bron 8 President Mandela probeerde via sport de kloof tussen witte en donkere mensen te overbruggen. In 1995 bezocht hij deze belangrijke rugbywedstrijd, een sport die voorheen door witte Zuid-Afrikanen werd gespeeld. Hij droeg daarbij de traditionele kleren van het Zuid-Afrikaanse team.

- 7 Tegenwoordig denkt bijna iedereen erg positief over Nelson Mandela. Leg uit waarom tijdens de apartheid veel witte Zuid-Afrikanen negatief over hem dachten.
- 8 Wat denk je: is Nelson Mandela voor mensen in onze tijd nog een voorbeeld? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Afsluiting

Oefenen voor de toets

Oefenen met tijdsvolgorde

- 1 Zet de gebeurtenissen over Berlijn en Duitsland in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A Berlijn wordt verdeeld in een westers deel en een Russisch deel.
 - B De BRD en de DDR worden weer één Duitsland.
 - C De muur valt: de grens tussen Oost-Berlijn en West-Berlijn gaat open.
 - D De Sovjet-Unie verslaat de nazi's in Berlijn en verovert Berlijn.
 - E Dwars door Berlijn wordt een hoge muur gebouwd.
 - F Mensen in de DDR komen massaal in opstand tegen de regering.
-

Oefenen van de leerstof

- 2 a Welke twee uitspraken over de Koude Oorlog zijn juist?
- ☐ A De Koude Oorlog duurde van 1955 tot 1989.
 - ☐ B De Koude Oorlog speelde zich volledig af in Europa.
 - ☐ C De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie hadden veel bondgenoten.
 - ☐ D De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie vochten direct met elkaar.
 - ☐ E Er dreigde steeds een oorlog met atoomwapens.
- b Tijdens de Koude Oorlog raakte Duitsland verdeeld in twee Duitse staten. Hoe verschilden deze staten van elkaar?

	BRD	DDR
Communisme	<i>Ja / Nee</i>	<i>Ja / Nee</i>
Democratie	<i>Ja / Nee</i>	<i>Ja / Nee</i>
Kapitalisme	<i>Ja / Nee</i>	<i>Ja / Nee</i>
Planeconomie	<i>Ja / Nee</i>	<i>Ja / Nee</i>

- 3 a Maak de zinnen kloppend.
- Direct na de Tweede Wereldoorlog groeide het wantrouwen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Dat was een *oorzaak / gevolg* van de Koude Oorlog.
 - De VS en de West-Europese landen waren bang voor een Russische aanval op West-Europa. Dat was een *oorzaak / gevolg* van de oprichting van de NAVO.
 - Het aantal mensen dat van Oost-Berlijn naar West-Berlijn vluchtte, nam sterk af. Dat was een *oorzaak / gevolg* van de bouw van de Berlijnse Muur.
 - Gorbatsjov maakte afspraken over wapenbeheersing. Dit was een *oorzaak / gevolg* van de slechte economie van de Sovjet-Unie.
- b Een uitspraak: 'Na 1989 was de NAVO eigenlijk overbodig geworden.'
Geef een argument vóór deze uitspraak.
-
-

4 Gebruik bron 1.

- a Leg uit dat bron 1 past bij het begrip dekolonisatie. Vul de zinnen aan.

Dekolonisatie is

De bron past daarbij, want je ziet

Daarmee bedoelt de tekenaar dat

- b Gebruik nogmaals bron 1.

De Sovjet-Unie maakte deze propagandaposter tijdens de Koude Oorlog. Leg uit welke boodschap die past bij de Koude Oorlog, de Russen wilden overbrengen.

- c Noem een economisch probleem waarmee veel voormalige koloniën in Afrika te maken kregen.

Bron 1 Russische propagandaposter van na 1950.

5 Deze vraag gaat over het Midden-Oosten.

- a Maak de zinnen kloppend.

- In *Jeruzalem* / *Mekka* staan heilige plaatsen van christenen, joden en moslims.
- Vanaf *1920* / *1950* is olie in het Westen een belangrijke grondstof.
- Het zionisme *bestond al voor* / *ontstond als gevolg van* de Holocaust.
- Israël werd kort na de *Eerste* / *Tweede* Wereldoorlog uitgeroepen.

- b In de jaren 1930 willen veel Europese Joden naar Brits Palestina vluchten. Bedenk daarvoor een reden.

- c** Noem een gevolg van de stichting van Israël voor de Arabische bevolking van Palestina.

.....

.....

- 6 a** Het Midden-Oosten heeft grondstoffen en is daardoor heel rijk. Leg dat uit.

.....

.....

- b** Toch bestaat in veel landen die olie produceren, ook nog veel armoede en onvrijheid. Wat is daarvoor een verklaring?

.....

.....

- c** Leg uit hoe armoede en onvrijheid leidden tot de opkomst van de politieke islam.

.....

.....

.....

- 7** Gebruik bron 2.

- a** Leg uit dat deze bron past bij globalisering.

.....

.....

.....

.....

- b** Leg uit dat deze bron ook past bij dekolonisatie.

.....

.....

.....

Bron 2 In 1968 zien mensen overal ter wereld live op televisie hoe de 10.000 meter op de Olympische Spelen in Mexico-stad eindigt. De Keniaanse atleet Naftali Temu wint goud.

8 a Hoe heet het tijdvak van dit hoofdstuk?

.....

b Wanneer eindigt dit tijdvak?

.....

c Er zijn historici die vinden dat de naam van dit tijdvak moet worden veranderd in: de tijd van globalisering en mensenrechten. Bedenk hiervoor een argument.

.....

.....

.....

.....

.....

Oefenen van historisch denken

9 Gebruik bron 1.

Je hebt als onderzoeksvraag: ‘Hoe dachten West-Europeanen vóór 1960 over de dekolonisatie van hun koloniën in Afrika?’

a Wat zijn de drie w’s in deze onderzoeksvraag?

– Wanneer: welke periode in de tijd onderzoek je?

.....

– Waar: welk land onderzoek je?

.....

– Wie of wat: wat onderzoek je?

.....

.....

b Is bron 1 bruikbaar voor je onderzoek? Leg je antwoord uit.

.....

.....

c Stel, je wilt weten hoe Afrikaanse koloniën na 1950 onafhankelijk werden. Leg uit dat bron 1 dan geen betrouwbare bron is.

.....

.....

.....

Controleer jezelf

5.1 De Koude Oorlog

- Ik kan uitleggen hoe Europa verdeeld raakte tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten.
- Ik kan beschrijven hoe Duitsland na 1945 in tweeën verdeeld raakte.
- Ik kan een gevolg noemen van de wapenwedloop en van wapenbeheersing tijdens de Koude Oorlog.

5.2 Koloniën worden vrij

- Ik kan twee oorzaken noemen voor de opkomst van nationalistische bewegingen in de koloniën in Azië en Afrika.
- Ik kan uitleggen waarom dekolonisatie vaak met veel geweld verliep.
- Ik kan drie grote problemen noemen waarmee veel voormalige koloniën te maken kregen.

5.3 Het Midden-Oosten

- Ik kan uitleggen waarom het Midden-Oosten op cultureel en economisch gebied belangrijk is.
- Ik kan uitleggen wanneer en hoe Israël werd gesticht en welke drie belangrijke gevolgen dat had.
- Ik kan uitleggen om welke vier redenen er sinds 1945 voortdurend conflicten zijn in het Midden-Oosten.

5.4 De wereld na 1989

- Ik kan drie oorzaken noemen van de ineenstorting van het communisme in Oost-Europa en de Sovjet-Unie, en de nieuwe machtsverhoudingen na 1989 beschrijven.
- Ik kan met een politiek, economisch en cultureel voorbeeld uitleggen wat globalisering is.
- Ik kan een oorzaak en een gevolg noemen van migratie en van de klimaatcrisis.

Controleer jezelf historisch denken

- Ik kan de drie w's in een onderzoeksvraag over een historisch onderwerp verwerken.
- Ik kan bepalen of een bron wel of niet bruikbaar is voor mijn onderzoek.
- Ik kan bepalen of een bron betrouwbare informatie geeft voor mijn onderzoek.

Jaartallen

1945	Einde van de Tweede Wereldoorlog; begin van de Koude Oorlog
1945	Indonesië roept de onafhankelijkheid uit
1948	Stichting van Israël
1949	Ontstaan West-Duitsland en Oost-Duitsland; oprichting NAVO
1949	Nederland erkent onafhankelijkheid Indonesië
1960	Onafhankelijkheid van veel Afrikaanse landen
1961	Bouw van de Berlijnse Muur
1975	Suriname onafhankelijk
1989	Val van de Berlijnse Muur; einde Koude Oorlog
1990	West-Duitsland en Oost-Duitsland worden weer één Duitsland
2001	11 september: terreuraanslagen in de Verenigde Staten

Begrippen

5.1 De Koude Oorlog

IJzeren Gordijn

Zwaarbewaakte grens tussen het democratische West-Europa en het communistische Oost-Europa.

NAVO

Militair bondgenootschap tussen de Verenigde Staten, Canada en de West-Europese landen.

Warschaupact

Militair bondgenootschap tussen de Sovjet-Unie en de Oost-Europese landen.

Koude Oorlog

Periode van vijandschap tussen de democratische Verenigde Staten en hun bondgenoten aan de ene kant en de communistische Sovjet-Unie en haar bondgenoten aan de andere kant, tussen 1945 en 1989.

BRD

Bondsrepubliek Duitsland. Naam voor West-Duitsland vanaf 1949 en voor heel Duitsland vanaf 1990.

DDR

Duitse Democratische Republiek. Naam voor Oost-Duitsland tussen 1949 en 1990.

Berlijnse Muur

Een muur rondom West-Berlijn, gebouwd door de regering van Oost-Duitsland.

wapenwedloop

Een 'wedstrijd' tussen landen, waarbij elk land probeert het sterkst te zijn door meer en betere wapens te produceren.

wapenbeheersing

Afspraken die de ontwikkeling of productie van wapens moeten beperken.

5.2 Koloniën worden vrij

onafhankelijkheid (van een land)

Een land dat zelfstandig is en zichzelf bestuurt.

nationalisme

Een gevoel van trots voor je eigen land, volk en cultuur.

dekolonisatie

Koloniën worden onafhankelijk.

politieonele acties

Twee grootschalige Nederlandse militaire acties in Indonesië in 1947 en 1948.

5.3 Het Midden-Oosten

zionisme

Het streven naar een eigen Joodse staat.

politieke islam

Beweging die een samenleving wil waarin de wetten gebaseerd zijn op een strenge uitleg van de islam.

terrorisme

Het gebruik van geweld of het dreigen met geweld om een bepaald politiek doel te bereiken.

5.4 De wereld na 1989

globalisering

Landen van over de hele wereld hebben steeds meer met elkaar te maken.

migratie

Verhuizing van het ene land naar het andere.

klimaatcrisis

De verandering van het klimaat die een bedreiging is voor mensen en de natuur.

Begrippen historisch denken

bruikbaarheid (van een bron)

Of een bron wel of geen antwoord geeft op je onderzoeksvraag.

betrouwbaarheid (van een bron)

In hoeverre de informatie in een bron juist is.

 Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *Oefentoets*.

6

De tijd van televisie en computer

Nederland na 1945

Oriëntatie

Bron 1 De Lijnbaan in Rotterdam. Dit was de eerste winkelpromenade in Nederland: een winkelgebied dat alleen voor voetgangers toegankelijk is. Dat was bij de opening in 1953 iets heel nieuws. (Foto uit 1963.)

wederopbouw in Nederland

migratie naar Nederland

Nederland werkt samen in Europa

jongeren en vrouwen willen eigen keuzes maken

1945

1970

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er veel huizen, fabrieken, havens, wegen en spoorwegen vernield. Na de oorlog moesten hard werken om het land weer op te bouwen.

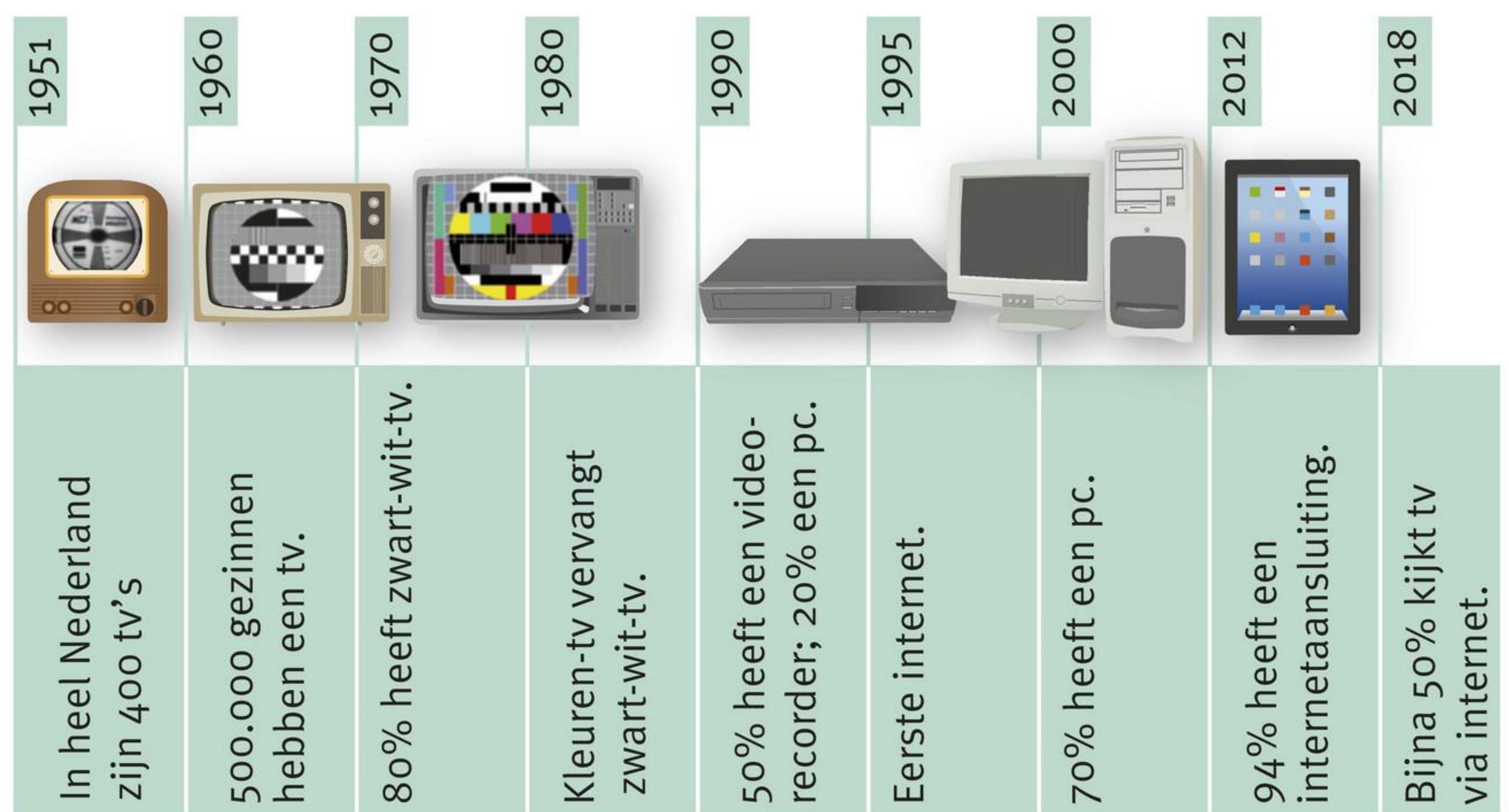
Maar al snel was Nederland rijker dan ooit. Rond 1970 had vrijwel ieder gezin een televisie, een koelkast en een wasmachine. Het wekelijkse bad in de teil werd een dagelijkse douche. En steeds meer mensen bezaten een auto. In de binnensteden kwamen overdekte winkelcentra en grote parkeergarages.

Tegelijkertijd veranderde de samenleving. Jongeren gingen niet meer naar de kerk, vrouwen eisten gelijke rechten en er kwamen voor het eerst veel migranten van buiten Europa naar Nederland.

Dit hoofdstuk vertelt over de veranderingen in Nederland vanaf 1945. De periode vanaf 1950 heet ook wel de tijd van televisie en computer.

Bron 2 Kaart van de oorlogsschade in Nederland in 1945. Deze schade ontstond bijvoorbeeld door beschietingen en bombardementen. Sommige gebieden waren door de Duitsers of de geallieerden onder water gezet.

Bron 3 Hoe Nederlanders tv kijken, vanaf 1950 tot nu.

Opdrachten

- 1** **a** Gebruik bron 1. Waarom moest het centrum van Rotterdam na de oorlog opnieuw worden opgebouwd?
-
-
- b** Gebruik bron 2. Maak de zin kloppend.
In 1945 was vooral het *noorden* / *zuiden* van Nederland verwoest.
- c** Als jij in 1945 in de regering zou hebben gezeten, aan welke twee problemen had jij dan als eerste aandacht besteed?
☐ A Fabrieken.	☐ E Wegen.
☐ B Havens.	☐ F Winkels.
☐ C Huizen.	☐ G Ziekenhuizen.
☐ D Spoorwegen.	
- 2** **a** Gebruik bron 1 en lees de tekst in van de oriëntatie. Bedenk waarom bron 1 goed bij dit hoofdstuk past.
-
-
- b** In bron 1 zie je een telefooncel en een brievenbus. Geef deze aan met een 'T' en een 'B'.
- c** Leg uit waarom er nu vrijwel geen telefooncellen meer zijn.
-
- d** Er zijn ook veel minder brievenbussen. Noem twee manieren van communiceren die in de plaats van brieven zijn gekomen.
-
-
- e** Gebruik bron 3. In winkelstraten staan in onze tijd veel panden leeg. Om welke reden sluiten vooral kledingwinkels hun deuren?
-
- 3** Gebruik bron 3.
- a** Hoe kijk jij tv en hoe ging dat in 1960?
- Tv-kijken in onze tijd:
- Tv-kijken in 1960:
-
- b** Vanaf 1964 waren er twee televisienetten (Nederland 1 en Nederland 2). Daarop werd nog niet constant uitgezonden. Overdag zag je vaak het testbeeld.
Bedenk nog twee andere verschillen tussen tv-kijken in de jaren 1960 en tv-kijken nu.
-
-
-
-
- 4** Ga naar de tijdbalk van de gehele geschiedenis van de mensheid achter in je boek. Geef met een kleur aan over welke periode dit hoofdstuk gaat. Schrijf daarbij: 'Nederland na 1945'.

1

Een rijk land

BASIS

Bron 1 Na de oorlog was ‘samenwerking voor de wederopbouw van Nederland’ de boodschap. Hiervoor werden campagnes gevoerd, zoals op dit affiche van de Amsterdamse haven in 1945.

Intro

- 1 a Gebruik bron 1. Wie is de ‘vijand’ die deze brug vernielde?
.....
- b Gebruik bron 2 van de oriëntatie. Was de vernielde brug die je in bron 1 ziet, uitzonderlijk? Leg je antwoord uit.
.....
- c In 1944 en 1945 werden ook gebieden onder water gezet. Leg uit dat het vernielen van bruggen en het onder water zetten van gebieden om dezelfde reden gebeurde.
.....
.....
- d In bron 1 staat: ‘dit zal ons antwoord zijn’. Wat is dat antwoord?
.....
.....

 Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt beschrijven hoe de economie van Nederland zich na 1945 ontwikkelde.

Bron 2 Tijdens een bloemencorso in de Bollenstreek bedanken Nederlanders met een praalwagen voor de Marshallhulp. Op het hart staat: 'Thank you Marshall'. Marshall was minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten. (Foto uit 1948.)

Door de oorlog was in Nederland veel verwoest. Maar al rond 1950 was de **wederopbouw** voltooid: de economie draaide weer en veel schade was hersteld. Daarna groeide de economie hard door. De haven van Rotterdam werd bijvoorbeeld de grootste haven van de wereld. Deze snelle economische groei had twee oorzaken.

- De regering, de werkgevers en de vakbonden spraken af om de lonen laag te houden. Fabrieken konden daardoor goedkoop produceren en beter concurreren met bedrijven uit het buitenland.
- De economie kwam op gang dankzij de **Marshallhulp**. Dat was economische steun die Europese landen vanaf 1948 van de Verenigde Staten kregen. Nederland kreeg bijvoorbeeld geld, machines, grondstoffen en levensmiddelen.

Door de economische groei steeg ook de welvaart in Nederland. Vanaf ongeveer 1960 stegen de lonen weer: werknemers kregen ieder jaar meer loon. Daardoor konden mensen allerlei luxeapparaten kopen, zoals een wasmachine, stofzuiger en gasfornuis. Nederland werd een **consumptiemaatschappij**. Het leven werd ook aangenamer doordat nieuwe huizen centrale verwarming en een badkamer hadden. Bovendien kregen werknemers meer vrije tijd: naast de zondag werd voor veel mensen ook de zaterdag een vrije dag.

In de jaren 1970 en 1980 veranderde de economie opnieuw sterk.

- Voor het eerst sinds 1945 groeide economie niet meer en ontstond er zelfs een economische crisis. Dat kwam vooral door de hoge lonen. Daardoor gingen bedrijven steeds meer met robots werken of ze verplaatsten hun fabrieken naar landen met lage lonen. Hierdoor was de werkloosheid in de jaren 1980 hoog. Na de jaren 1980 groeide de economie weer hard, al waren er ook enkele jaren van crisis.
- Voor het eerst werd er in de industrie en landbouw minder geld verdiend dan door bedrijven die diensten verkopen. Diensten zijn bijvoorbeeld vervoer en handel, horeca, winkeliers en banken.

Sinds 1945 is de welvaart in Nederland dus enorm gestegen. Maar niet iedereen is rijk: in 2020 leefde zo'n 7% van de Nederlandse kinderen in armoede.

- 2 **t** De leertekst heet ‘De economie groeit hard’. Wat bedoelen we daarmee? Maak de zinnen kloppend.
- Alle Nederlandse bedrijven samen verkopen *meer / minder*.
 - Het inkomen van alle Nederlanders samen *daalt / groeit*.
 - Consumenten en de overheid besteden samen *meer / minder* aan goederen en diensten.

- 3 **a** Gebruik het schema bij vraag b. Geef in de tweede kolom telkens met een pijltje aan of in Nederland sprake was van een stijgende (↑) of dalende (↓) economische ontwikkeling.

- b** Zet de volgende woorden op de juiste plek in de kolom ‘Kenmerk’:
consumptiemaatschappij ontstaat • einde economische groei • helpt economie bestaat uit verkoop van diensten • hoge werkloosheid • lage lonen.

Jaren	Economie ↑ of ↓	Kenmerk
Jaren 1950		
Jaren 1960		
Jaren 1970		
Jaren 1980		
Jaren 1990		

- c** Bekijk het schema. Wat was tussen 1945 en 1970 een belangrijke economische verandering? Vul de zinnen aan.

Eerst

.....

Maar later

.....

- d** Bekijk het schema. Wat waren twee belangrijke economische veranderingen in de jaren 1970 en 1980?

-
-

- 4 **a** Wat waren economische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog? Maak de juiste combinaties.

A Er zijn geen bouwmaterialen.	☐	1 De handel ligt stil.	☐
B Akkers staan onder water.	☐	2 Er is een tekort aan huizen.	☐
C Wegen zijn vernield.	☐	3 Er is een tekort aan voedsel.	☐

- b Kies één van de problemen bij vraag a (zin A tot en met C). Leg uit hoe de Marshallhulp hielp bij het oplossen van deze problemen.

.....

.....

.....

- c Hoe heet de periode waarin de schade door de oorlog werd hersteld?

.....

- 5 a Maak de zinnen kloppend.

Rond 1950 waren de lonen in Nederland *hoog* / *laag*. Nederlandse producten waren daardoor *duurder* / *goedkoper* dan producten uit andere landen. Nederlandse producten werden daarom *meer* / *minder* verkocht.

- b Gebruik bron 3. Leg uit dat de bron laat zien dat Nederland in de jaren 1960 een consumptiemaatschappij werd.

In een consumptiemaatschappij

.....

Bron 3 laat zien

.....

- 6 Gebruik bron 4.

- a In de jaren 1980 verdwenen veel banen in de industrie. Welke oorzaak hiervoor zie je in bron 4?

.....

.....

- b Er verdwenen ook banen, omdat bedrijven hun fabrieken verplaatsten naar het buitenland. Waarom deden ze dat?

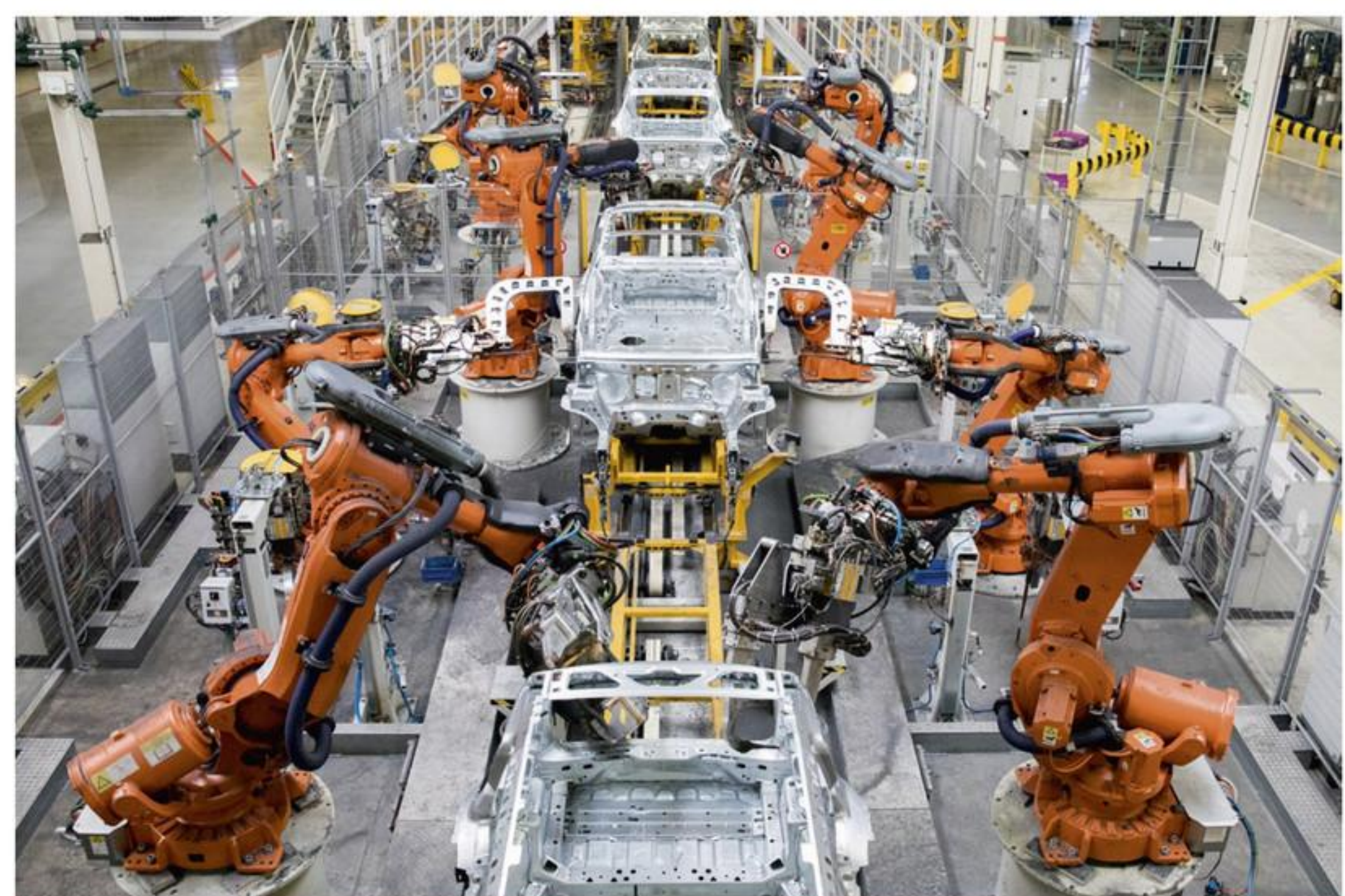
.....

.....

- c ^t Wat wordt bedoeld met ‘diensten’ in economie? Maak de zinnen kloppend.
- Bedrijven die diensten verkopen, produceren *wel* / *geen* tastbare goederen.
 - De fabriek van bron 4 hoort dus *wel* / *niet* bij de dienstensector.

Bron 3 Percentage huishoudens met een wasmachine.

Jaar	Percentage huishoudens met wasmachine
1955	Ongeveer 20%
1957	31%
1962	58%
1964	83%

Bron 4 Bij het bedrijf Nedcar in Born zetten voornamelijk robots auto's in elkaar.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe Nederland in de jaren 1950 een verzorgingsstaat werd.

Bron 5 In 1957 werd de Algemene Ouderdomswet (AOW) ingevoerd. Ouderen vanaf 65 jaar kregen door deze wet een uitkering. De eerste uitkering aan een oudere krijgt veel aandacht van de pers.

Tot de jaren 1950 was iemand zonder inkomen afhankelijk van steun van familie of de kerk. Maar in de jaren 1950 begon de regering met het opbouwen van de **verzorgingsstaat**. Dat is een samenleving waarin alle burgers die niet voor zichzelf kunnen zorgen, van de overheid een inkomen en gezondheidszorg krijgen. Er kwamen wetten die regelden dat mensen een uitkering kregen bij werkloosheid of ziekte. Ook mensen die niet konden werken, zoals ouderen of mensen met een beperking, kregen voortaan een inkomen van de overheid. Daarnaast zorgde de overheid ervoor dat iedereen goede gezondheidszorg kon krijgen.

De regering breidde de verzorgingsstaat steeds verder uit. Dat kostte veel geld, maar door de groei van de economie ontving de overheid ook meer belastinginkomsten. Bovendien verdiende de overheid veel geld met de verkoop van gas. Rond 1960 werd in de provincie Groningen een groot gasveld ontdekt.

Tijdens de economische crisis in de jaren 1980 bleek de verzorgingsstaat te duur. De regering verlaagde toen de uitkeringen. Ook kregen mensen bijvoorbeeld bij ziekte minder snel een uitkering. Toch bleef voor mensen zonder inkomen wel een vangnet bestaan. Nederland is dus nog steeds een verzorgingsstaat.

- 7 Gebruik bron 5.
Leg uit dat de AOW past bij het begrip ‘verzorgingsstaat’. Vul de zinnen aan.

De AOW is

.....

Dat past bij een verzorgingsstaat, want daarin krijgen

.....

- 8 Minister Marga Klompé (1912-1986) zorgde in 1965 voor de invoering van de eerste Algemene Bijstandswet. De wet was een laatste vangnet: iedereen die geen ander inkomen had of andere uitkering kreeg, had voortaan recht op bijstand.

a Twee ideeën over armoede:

1 Als je arm bent, is dat meestal je eigen schuld.

2 Iedereen kan door omstandigheden in armoede komen.

Welke idee over armoede past het beste bij de Bijstandswet? Leg je antwoord uit.

Idee 1 / 2, want

.....

.....

.....

b Door de invoering van de Bijstandswet was hulp bij armoede niet langer een liefdadigheid.

Leg dat uit.

.....

.....

.....

- 9 a ^t In de tweede alinea staat uitgelegd hoe de overheid de verzorgingsstaat kon betalen. Er staan twee redenen. Vat elke reden in maximaal vier woorden samen.

–

–

b Maak de zinnen kloppend.

– In de jaren 1980 was de werkloosheid *hoog* / *laag*.

– In de jaren 1980 hadden *veel* / *weinig* mensen een uitkering.

– In de jaren 1980 ging de regering *wel* / *niet* bezuinigen op de verzorgingsstaat.

De verzuiling verdwijnt

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom de verzuiling vanaf 1960 minder werd en welke invloed dit had op de politiek.

Bron 6 Kinderen luisteren in de jaren 1950 naar een hoorspel (een toneelstuk op de radio).

Bron 7 Jongeren protesteren bij een herenkapper in Amsterdam die weigert langharige jongens te knippen. (Foto uit 1966.)

Tot in de jaren 1960 hoorden bijna alle mensen bij een bepaalde groep in de samenleving. Dit heet de **verzuiling**. Er waren vier zuilen: katholieken, protestanten, socialisten en liberalen. Mensen leefden in hun eigen zuil met eigen normen en waarden. Een protestants kind ging bijvoorbeeld naar een protestantse school. Elke zuil had zijn eigen scholen, jeugdverenigingen, radio-omroep, politieke partij, vakbonden enzovoort. Binnen een zuil letten mensen goed op elkaar.

Toch leken de levens van mensen uit verschillende zuilen wel op elkaar. Bijna alle volwassenen waren getrouwd. De meeste vrouwen deden geen betaald werk en zorgden voor de kinderen. Mensen werkten hard en leefden zuinig. Er was weinig tijd en geld voor ontspanning. Ook was gehoorzaamheid belangrijk: je hoorde de regels te volgen die je ouders, de kerk of de leiders van je zuil oplegden.

De verzuiling had grote invloed op de politiek, want mensen stemden vaak hun hele leven op dezelfde politieke partij. Omdat veel mensen gelovig waren, hadden de christelijke partijen lange tijd veel macht. Er zat daardoor altijd een christelijke partij in de regering.

Vanaf de jaren 1960 werden de zuilen steeds minder belangrijk. Dit heet **ontzuiling**. Door de groeiende welvaart en de verzorgingsstaat waren mensen minder afhankelijk van steun van de kerk of de zuil. Jongeren maakten zich als eerste los van de zuilen. Dat had twee oorzaken.

- Veel jongeren gingen langer naar school dan hun ouders, die vaak al jong waren gaan werken. De jongeren hadden daardoor meer kennis en zelfvertrouwen. Ze durfden kritisch te zijn over de kerk of politici.
- Veel jongeren gingen niet meer naar de kerk. Deze **ontkerkelijking** nam steeds verder toe. In 1960 was 80% van de bevolking katholiek of protestants en ging regelmatig naar een kerkdienst. In 2020 was dat omgedraaid: 80% bezocht zelden of nooit een kerkdienst.

De verdwijning van de zuilen had grote invloed op de politiek. Er waren drie belangrijke gevolgen.

- Katholieke en protestantse partijen kregen steeds minder stemmen. In de jaren 1990 was er voor het eerst een regering zonder een christelijke partij.

- Er kwamen nieuwe partijen, die niet bij een zuil hoorden. Sinds de jaren 1960 is het aantal partijen daardoor sterk toegenomen.
- De verkiezingen zijn onvoorspelbaarder geworden, want mensen stemmen niet meer altijd op dezelfde partij.

10 a Welke vier zuilen waren er?

.....

.....

b Welke twee zinnen passen bij het begrip ‘verzuiling’?

- ☐ A Alle mensen waren gelovig en gingen naar de kerk.
- ☐ B De meeste protestanten en katholieken werkten hard en leefden zuinig.
- ☐ C Een katholieke jongen hoorde niet te trouwen met een protestants meisje.
- ☐ D Je geloof of politieke ideeën bepaalden bij welke zuil je hoorde.
- ☐ E Vrouwen hoorden tot de ene zuil, mannen tot een andere zuil.

11 Ondanks de verzuiling leken de levens van Nederlanders in de jaren 1950 op elkaar. Zij hadden bijvoorbeeld deels dezelfde normen en waarden.

a Welke uitspraken over de jaren 1950 gaan over normen en welke over waarden? Tip: als je bij V4.2 op pagina 11 staat wat normen en waarden zijn.

	Norm	Waarde
Het is belangrijk om te geloven in God.		
Meisjes dragen een rok of jurk, jongens een korte broek.		
Vrouwen werken in het huishouden.		
Gehoorzaamheid.		

b Gebruik bron 6 en 7. Deze foto’s laten zien dat in de jaren 1960 een norm veranderde. Welke norm is dat?

.....

.....

12 Deze paragraaf heet ‘Een rijk land’. Wat heeft dat te maken met het verdwijnen van de verzuiling?

.....

.....

13 In 1980 gingen katholieke en protestantse partijen samen in een nieuwe politieke partij, het CDA.

a Een stelling: ‘Het ontstaan van het CDA past bij het verdwijnen van de zuilen.’ Leg uit dat deze stelling klopt.

.....

.....

.....

b Elke vier jaar zijn er verkiezingen voor het parlement. Vul de zinnen aan.

- Tijdens de verzuiling was de uitkomst van deze verkiezingen redelijk voorspelbaar, want
- Door de ontzuiling werd de uitkomst van deze verkiezingen minder voorspelbaar, want
.....
.....

14 ^(h) In 1948 noemde de minister van Wederopbouw de woningnood ‘volksvijand nummer 1’. Er was een tekort van 300.000 woningen, maar in 1945 werden er slechts 389 nieuwe woningen gebouwd. En dat terwijl de bevolking hard groeide. In de eerste tien jaar na de oorlog liep het woningtekort verder op. Veel stellen woonden nog jaren – vaak met kinderen – bij hun ouders in.

a Bedenk twee oorzaken van de oplopende woningnood tussen 1945 en 1960.

-
.....
-
.....

b Maak de zinnen kloppend en vul aan.

- In Nederland werden veel woningen verhuurd door socialistische, katholieke en protestantse woningbouwverenigingen. Dit is *wel* / *niet* kenmerkend voor de verzuiling, want
.....
- De woningbouwverenigingen verhuurden hun woningen het liefst aan gehuwde stellen. Deze eis (van getrouwd zijn) is *wel* / *niet* kenmerkend voor de verzuiling, want
.....

c Vanaf de jaren 1960 besteedden Nederlanders gemiddeld steeds minder geld aan ‘wonen’. Geef daarvoor een verklaring.

-
-
-

Samenvatten

15 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan beschrijven hoe de economie van Nederland zich na 1945 ontwikkelde.

a Vul de zinnen aan.

Na 1945: periode van herstel of

Vanaf groeide de economie. Twee oorzaken:

-
-

Vanaf 1960 was Nederland een

In de jaren 1970 en 1980 veranderde de economie opnieuw sterk. Er waren twee belangrijke veranderingen:

-
-

- Ik kan uitleggen hoe Nederland in de jaren 1950 een verzorgingsstaat werd.

b Vul de zinnen aan.

In de jaren werd Nederland een verzorgingsstaat. Dit kon de overheid betalen, omdat

.....

In de jaren werd flink bezuinigd op de verzorgingsstaat, omdat

.....

Nederlands is nu *geen* / *nog wel een* verzorgingsstaat.

- Ik kan uitleggen waarom de verzuiling vanaf 1960 minder werd en welke invloed dit had op de politiek.

c Vul het schema in.

De Nederlandse samenleving is verdeeld in vier zuilen. Dit heet				
protestantse zuil		 zuil	 zuil	 zuil
Vanaf de jaren verdween de verzuiling steeds meer. Dat had twee oorzaken:				
1 De invoering van de				
2 verlieten de zuil.				
De indeling in zuilen had grote invloed op de politiek, want				
.....				
Het verdwijnen van de zuilen had drie grote gevolgen op politiek gebied.				
–				
–				
–				

Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

2

Je eigen weg gaan

BASIS

Bron 1 Deze meiden zijn zonder hun ouders op vakantie. Op het kampeerterrein sliepen jongens en meiden gescheiden. De leiding van het terrein lette erop dat er geen jongens in de meisjestenten kwamen. (Foto uit 1950.)

Intro

1 Gebruik bron 1.

a Welke norm blijkt uit de bron?

.....

b Bekijk je antwoord bij vraag a. Waarom waren er strenge regels over de omgang tussen meisjes en jongens?

.....

.....

.....

c Wat vind jij: is deze foto een voorbeeld van de stijgende welvaart of van de soberheid in de jaren 1950? Leg je antwoord uit.

.....

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Jongeren willen het anders

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat het ontstaan van jeugdculturen leidde tot een generatiekloof.

Bron 2 Rechts zitten jongeren op hun brommer. Links staan bejaarde mannen. (Foto van Louis Paridon, Amsterdam, 1963.)

Eind jaren 1950 waren er jongeren die hun vrije tijd niet meer thuis of in de verzuilde verenigingen doorbrengen. Ze maakten liever plezier: zij raceten een stukje op de brommer, luisterden naar muziek of hingen op straat. Ze gingen zich anders kleden en gedragen dan ouderen. Zo ontstond een **jeugdcultuur**.

In de jaren 1960 keerden nog meer jongeren zich tegen de normen van hun ouders, de kerk en de politiek. Ze wilden af van al die regeltjes over hoe je hoorde te leven, en eigen keuzes maken, bijvoorbeeld over hun uiterlijk of opleiding. Dat heet **individualisering**.

Jongeren gingen bijvoorbeeld anders om met seksualiteit. Door de komst van de anticonceptiepil was het opeens mogelijk om puur voor de lol seks te hebben. Vrouwen – en hun partners – hoefden niet langer bang te zijn voor een ongewenste zwangerschap. Het werd ook gewoner om openlijk over seks te praten. Op scholen kregen kinderen bijvoorbeeld seksuele voorlichting.

Jongeren vonden ook dat ouderen beter naar hen moesten luisteren. Ze wilden serieus meepraten over verbeteringen in de samenleving. Zij richtten op scholen leerlingenraden op en politieke partijen kregen een jongerenafdeling.

Veel ouders begrepen hun kinderen niet. Ze vonden het heel erg dat veel jongeren lang haar hadden of samenwoonden zonder getrouwd te zijn. En ook dat jongeren het geloof en een goede baan niet meer zo belangrijk vonden. Als er een groot verschil is tussen de opvattingen van ouders en kinderen, heet dat een **generatiekloof**.

- 2 a Hoe was het leven van jongeren in Nederland in de jaren 1950? Maak de juiste combinaties.

A	Inkomen	☐	☐ 1	Lage lonen, zuinig leven
B	Op zondag	☐	☐ 2	Gehoorzamen
C	Ouders	☐	☐ 3	Naar de kerk
D	Vrije tijd	☐	☐ 4	Spelletjes doen en radio luisteren

- b Maak de zinnen kloppend.

In de jaren 1950 letten mensen *meer / minder* op elkaar dan nu. Familie, vrienden en burens hielden elkaar *meer / minder* in de gaten. Dat kan ervoor zorgen dat mensen *pas laat / snel* hulp krijgen, als dat nodig is. Een nadeel is dat je *veel / weinig* persoonlijke vrijheid hebt.

- c Past individualisering bij de beschrijving in vraag b?

.....

.....

.....

- 3 Gebruik bron 2.

- a Eind jaren 1950 hadden jongeren meer geld. Hoe zie je dat in de bron?

.....

- b Eind jaren 1950 gingen jongeren zich onderscheiden van anderen. Welk begrip hoort hierbij?

.....

- c Noem twee manieren waarop de jongeren in bron 2 zich onderscheiden van de volwassenen.

—

.....

—

.....

- 4 Gebruik bron 3.

- a Waarom vond deze jongere een activiteit in het clubhuis van zijn zuil niet leuk?

.....

.....

- b Tegen welke norm verzette deze jongere zich?

.....

Bron 3 In 1955 praat een journalist met Amsterdamse jongeren die nozems genoemd werden: jongens met een brommer die wat rondhangen. Eén nozem vertelt over een jeugdwerker van de kerk.

Vorige week was hier een vent van een clubhuis. Zo'n clubhuis met een paar biljarttafels. Hij vroeg of we op een feestavondje wouen komen. Voor de gein ben ik er naar toe gegaan. Je kon er biljarten en pingpongen en weetikveel. Maar in dat clubhuis is niets te beleven en ze proberen je meteen naar de kerk te krijgen. Allemaal niks!

- 5 a Omschrijf in je eigen woorden wat een generatiekloof is.

.....

.....

- b In de jaren 1950 en 1960 waren condooms niet vrij verkrijgbaar. Soms verkochten apotheken ze ‘onder de toonbank’, dus niet openlijk. Condooms waren wel verkrijgbaar via de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming. Vooral in de jaren 1960 steeg het ledenaantal van deze vereniging heel snel. Bedenk daarvoor een verklaring.

.....

.....

.....

- c Maak de zin kloppend.
Als het in de jaren 1960 over seksualiteit ging, was er tussen ouderen en jongeren *wel / niet* vaak sprake van een generatiekloof.

Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen

Leerdoel

- Je kunt beschrijven wat er veranderde en wat er hetzelfde bleef in de positie van vrouwen in de jaren 1950.

Bron 4 Meisjes leren kleding strijken op de huishoudschool. Tot 1968 was deze school voor voortgezet onderwijs alleen voor meisje toegankelijk. De lagere technische school was tot 1977 alleen voor jongens.

Het huwelijk was lange tijd een belangrijke waarde in de Nederlandse samenleving. Bijna alle mannen en vrouwen trouwden. Ongehuwd samenwonen hoorde niet en scheiden was tot 1971 alleen mogelijk als één van beide partners vreemdging.

Tot in de jaren 1950 waren mannen en vrouwen binnen het huwelijk niet gelijk. Die ongelijkheid was vastgelegd in de wet. De man was het gezinshoofd. Getrouwde vrouwen mochten bijvoorbeeld geen eigen bankrekening afsluiten. Vrouwen die voor de overheid

werkten, werden ontslagen zodra ze trouwden. In de loop van de jaren 1950 werden deze wetten afgeschaft.

Deze wetswijzigingen leidden niet direct tot grote veranderingen. In de jaren 1950 bestond binnen gezinnen een duidelijke taakverdeling. De man was kostwinner en de vrouw zorgde voor de kinderen en het huishouden. Er waren bijna geen getrouwde vrouwen die buitenshuis betaald werk deden.

Ook in het onderwijs was deze ongelijkheid zichtbaar. Meisjes werden vooral opgeleid voor hun toekomstige taak als echtgenote en moeder. Of ze volgden een opleiding tot beroepen waarin toen alleen vrouwen werkten, zoals secretaris en doktersassistent.

- 6 a Wat leerden meisjes in de jaren 1950? Maak de juiste combinaties, zodat goede zinnen ontstaan.

A De meeste meisjes gingen naar de huishoudschool en	☐	☐ 1 leerden een typisch vrouwenberoep.
B Sommige meisjes gingen naar het middelbaar beroepsonderwijs en	☐	☐ 2 leerden het huishouden doen.
C Slechts weinig meisjes gingen naar de hogeschool of universiteit en	☐	☐ 3 leerden voor arts of onderzoeker.

- b Wat werd in de jaren 1950 van mannen, vrouwen en kinderen verwacht? Maak de zinnen compleet.

- Mannen moesten
- Vrouwen moesten
- Kinderen moesten

- 7 a ^t In de leertekst staat dat de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen ‘in de wet was vastgelegd’. Wat betekent ‘in de wet vastgelegd’?

.....

.....

- b Gebruik bron 4. Laat deze foto zien dat vrouwen achtergesteld werden? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

- c Geef nog een ander een voorbeeld van deze wettelijke ongelijkheid.

.....

.....

Vrouwen eisen meer rechten

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat feministen wilden veranderen in de jaren 1960 en 1970, en of dat lukte.

Bron 5 Vrouwen voeren actie in de straten van Amsterdam voor het opnemen van de anticonceptiepil in de zorgverzekering. Op de ronde protestborden staan leuzen als ‘met de pil meer mens’ en ‘slik een pil en doe wat je wil’. (Foto van 11 oktober 1970.)

In de jaren 1960 en 1970 protesteerden **feministen** – mannen en vrouwen – tegen de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Deze periode heet de **tweede feministische golf**. Sommige feministen gingen de politiek in om te zorgen voor nieuwe wetten. Andere kwamen met allerlei acties op voor hun rechten.

Feministen streden toen voor:

- gelijke kansen in het onderwijs en op het werk. Dat lukte gedeeltelijk. Steeds meer meisjes volgden een vervolgopleiding en gingen werken. Maar vrouwen verdienen gemiddeld nog steeds minder dan mannen en hebben minder vaak een leidinggevende functie.
- een eerlijke verdeling van zorg- en werktaken. Ook op dat gebied veranderde veel. Er kwam betere kinderopvang. Ook gingen mannen meer tijd besteden aan zorg voor huishouden en kinderen, maar gemiddeld wel minder dan vrouwen.
- recht op voorbehoedsmiddelen en abortus. Openbare verkoop van voorbehoedsmiddelen en abortus waren bij wet verboden. Feministen eisten dat vrouwen daarover zelf mochten besluiten. Dat lukte. De pil werd voortaan vergoed, en in 1980 kwam er een wet die abortus toestond.

- 8** **a** Maak de zin kloppend.
Een feminist is *een vrouw / iemand* die streeft naar gelijke rechten voor vrouwen.
- b** Gebruik zo nodig paragraaf 4 van hoofdstuk 1.
Waarvoor hadden feministen tijdens de eerste feministische golf gestreden?
-
- c** ^(t) In de leertekst staan drie doelen waarvoor feministen tijdens de tweede feministische golf streden. Vat elk doel kort samen in de eerste kolom van het schema bij vraag d.
- d** Is dit doel volgens jou wel, niet of gedeeltelijk bereikt? Geef dat aan in de tweede kolom van het schema.

Doel	Wel / Niet / Gedeeltelijk bereikt
	<i>Wel / Niet / Gedeeltelijk</i>
	<i>Wel / Niet / Gedeeltelijk</i>
	<i>Wel / Niet / Gedeeltelijk</i>

- e** Vergelijk je antwoorden met die van een klasgenoot. Over welk antwoord zijn jullie het oneens? En waarom?
-
-
- 9** Gebruik bron 5.
- a** Bij welk doel van feministen past de leus ‘slik een pil en doe wat je wil’?
-
- b** Wat vind je, past de leus ook bij een ander doel van feministen? Leg je antwoord uit.
-
-
-
- 10** ^(h) Gebruik bron 6.
- a** Welke twee veranderingen laat het staafdiagram zien?
-
-
-
-

b Is de tweede feministische golf een verklaring voor deze veranderingen? Leg dat voor elke verandering uit.

—

.....

.....

—

.....

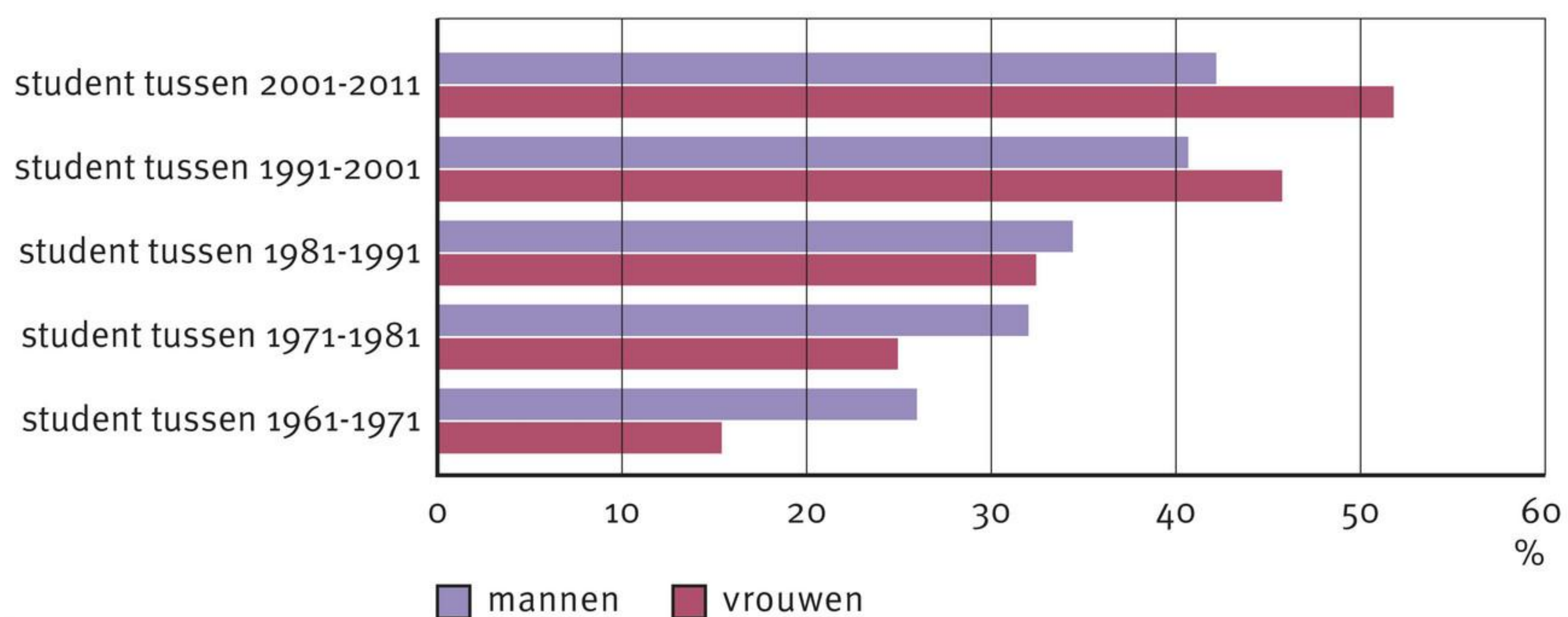
.....

c Bedenk nog een andere verklaring voor de veranderingen die je in het staafdiagram ziet. Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Bron 6 Het staafdiagram laat zien welk percentage mannen en vrouwen van een bepaalde generatie een diploma haalde op het hbo of de universiteit.

Samenvatten

11 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen dat het ontstaan van jeugdculturen leidde tot een generatiekloof.

a In de jaren 1960 kregen jongeren andere normen en waarden dan hun ouders. Leg dat bij elk begrip uit. Eén antwoord is, als voorbeeld, al ingevuld.

	Ouders	Jongeren
Ontkerkelijking	Zij vonden het geloof en naar de kerk gaan belangrijk.	
Individualisering		
Jeugdcultuur		

- Ik kan beschrijven wat er veranderde en wat er hetzelfde bleef in de positie van vrouwen in de jaren 1950.

b Vul het schema in.

	Geef een voorbeeld van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.	Verandering in de jaren 1950?
School		<i>Wel / Niet</i>
Werk		<i>Wel / Niet</i>
Huishouden		<i>Wel / Niet</i>
Wet		<i>Wel / Niet</i>

- Ik kan uitleggen wat feministen wilden veranderen in de jaren 1960 en 1970, en of dat lukte.

c Vul het schema in.

	Wat wilden vrouwen veranderen?	Is dat gelukt? Geef een voorbeeld.
School		
Werk		
Huishouden		
Wet		

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

3

Veelkleurige samenleving

BASIS

Bron 1 Turkse mannen aan het werk in een Nederlandse autofabriek in de jaren 1970. Omdat er in Nederland een tekort aan personeel was, haalden bedrijven arbeidskrachten uit het buitenland.

Intro

- 1 a Wat denk je, waren deze buitenlandse arbeidskrachten in de jaren 1960 en 1970 belangrijk voor de Nederlandse economie? Leg je antwoord uit.

Ja / Nee, want

.....

- b Bedenk wat het voor deze Turkse mannen betekende om in Nederland te werken. Noem een voordeel en een nadeel.

– Voordeel:

.....

– Nadeel:

.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt drie groepen migranten noemen en uitleggen waarom zij naar Nederland kwamen.

Bron 2 Een toko (een winkel voor Aziatische levensmiddelen) in Amsterdam-Slotermeer, 1956. Door de komst van migranten uit Indonesië ontstond in Nederland vraag naar producten als kroepoek, sambal en ketjap. Migranten begonnen daarom eigen winkels.

Tot 1945 kwamen de meeste migranten uit buurlanden met een vergelijkbare cultuur. Maar na 1945 kwamen migranten ook van buiten Europa naar Nederland. Zij migreerden om verschillende redenen.

- Een grote groep migranten kwam uit de voormalige koloniën Indonesië en Suriname, en uit het Caraïbisch deel van het Koninkrijk der Nederlanden (dat toen de Nederlandse Antillen heette). Zij kozen ervoor in Nederland te wonen vanwege de onzekere toekomst en de slechtere economische omstandigheden in hun land. Veel migranten uit Indonesië voelden zich daar na de onafhankelijkheid in 1949 onveilig, bijvoorbeeld omdat zij van gemengd Nederlands-Indonesische afkomst waren of omdat zij tijdens de koloniale oorlog hadden samengewerkt met Nederland.
- Een tweede groep kwam naar Nederland om te werken. Vooral in de jaren 1960 haalden Nederlandse bedrijven mensen uit Zuid-Europa en uit Marokko en Turkije om in Nederland te werken. Deze mensen werden **gastarbeiders** genoemd. Zij deden werk in de industrie, mijnen of havens dat zwaar was of laagbetaald. Na verloop van tijd lieten gastarbeiders hun gezin naar Nederland komen. Sinds 2000 komen ook veel arbeidsmigranten uit Oost-Europa naar Nederland.
- Een derde groep vormen vluchtelingen die in Nederland **asiel** aanvragen. Dat betekent dat mensen die in hun eigen land vervolgd worden of gevaar lopen, toestemming vragen om (tijdelijk) in een land te mogen blijven.

- 2 ☒ t Wie is een migrant?
- ☐ A Devran: ‘Mijn opa kwam als gastarbeider naar Nederland’.
- ☐ B Jasmin: ‘Ik verhuisde vanuit Curaçao naar Nederland’.
- ☐ C Nisrine: ‘Mijn ouders vluchtten uit Iran naar Nederland’.

- 3 a Er kwamen altijd al migranten naar Nederland. Maar wat is nieuw aan de migratie naar Nederland na 1945?

.....

.....

- b Bekijk de voorbeelden in het schema. Wat was voor deze migranten een reden om uit het eigen land te vertrekken? En wat was een reden om juist naar Nederland te gaan?

Voorbeeld	Reden om te vertrekken	Reden om naar Nederland te gaan
Een Nederlands-Indonesische man in 1950		
Een gastarbeider in 1963		
Een Surinamer in 1975		
Een asielzoeker uit Syrië		
Een Poolse bouwvakker	In Polen lagen de lonen lager.	

- 4 Gebruik bron 3.

- a Spanjaarden, Italianen, Turken en Marokkanen die in Nederland kwamen werken, werden gastarbeiders genoemd. Leg met bron 3 uit waarom.

.....

.....

.....

- b Bedenk met behulp van bron 3 twee redenen waarom veel gastarbeiders de Nederlandse taal niet leerden.

—

—

Bron 3 De Marokkaanse gastarbeider Abdullah Agourram vertelt over zijn leven.

Ik werkte van vijf uur ’s ochtends tot elf uur ’s avonds voor 400 gulden per maand. In die tijd kon je voor 15.000 gulden al een huis kopen, maar als een van de gastarbeiders dat overwoog, werd hem dat afgeraden: “Waarom zou je een huis kopen, als je dat straks moet achterlaten?” Ik moest hard werken maar vond ook tijd om in het weekend bars en discotheken te bezoeken. Pas na mijn pensioen had ik de tijd om taallessen te volgen.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe de integratie van migranten in Nederland verliep.

Suikerfeest om je vingers bij af te likken

1 Isolerkan 25.- nu 20.-
 2 baklava, dadels of Turks fruit van 2.25 tot 4.95
 3 metalen lantaarntje 5.95
 4 2-pak ledlampjes bloem 4.95

suikerfeestartikelen
 tafelkleed Plastic 2.50
 servetten 25 x 25 cm 1.50
 papieren borden 1.95
 vlaggenlijn 1.50

kinderservies
 Porselein. Theepot, melkkan, suikerpot en 4 kop-en-schotels.

tajine
 Aardewerk. Ø 28 cm. 19.95

meisjes-t-shirt
 Katoen/elastaan. 86-92 t/m 122-128.

gevuld kussen
 Ø 40 cm. 12.-

meisjes-pantoffels
 22 t/m 28. 7.95

Bron 4 Een advertentie van de HEMA uit 2010. De HEMA heeft een oer-Hollands imago: het verkoopt rookworst en Jip-en-Janneke-artikelen. In 2009 besloot het bedrijf om artikelen voor het Suikerfeest te gaan verkopen, nadat kunstenaars een Arabische HEMA hadden opgericht, compleet met halal-rookworst en Arabische chocoladeletters.

Door de komst van groepen migranten werd Nederland na 1945 een **multiculturele samenleving**: een samenleving waarin mensen met verschillende culturen en geloven samenwonen. Tegenwoordig is zo'n 25% van de Nederlandse bevolking migrant of kind van een migrant.

De **integratie** van al deze migranten kostte tijd. Integratie betekent dat migranten volledig gaan deelnemen aan de Nederlandse samenleving en als gelijkwaardig worden geaccepteerd. Dit was vooral lastig voor migranten van buiten Europa. Hun kinderen hadden in vergelijking met andere Nederlanders gemiddeld minder scholing en een lager inkomen. Hun integratie verliep dus moeizaam. Dat had een aantal oorzaken.

- Lange tijd dacht de overheid dat migranten vanzelf hun weg in de Nederlandse samenleving zouden vinden. Dat was niet zo: migranten die in hun thuisland nauwelijks scholing hadden gehad, leerden niet zomaar Nederlands. En doordat zij de taal niet spraken, hadden zij minder kans op werk en hadden ook hun kinderen minder kansen.
- Vooral migranten van buiten Europa en hun kinderen kregen vaak te maken met discriminatie bij het zoeken naar stage, werk of woning.
- Veel migranten kwamen te wonen in dezelfde wijken in de grote steden. Daardoor hadden ze weinig contact met andere Nederlanders.

Door de komst van migranten veranderden de oude stadswijken snel, want migranten brachten hun eigen gewoontes en geloof mee. Veel oude bewoners voelden zich er niet meer thuis. Daardoor groeide er verzet tegen migratie.

Als reactie hierop beperkte de regering in de jaren 1990 de migratie naar Nederland en nam het maatregelen om de integratie te verbeteren. Migrantenvan buiten Europa moesten bijvoorbeeld de Nederlandse taal leren en kennis verkrijgen over de Nederlandse maatschappij. In deze tijd ontstonden ook nieuwe politieke partijen die de migratie van buiten Europa naar Nederland nog verder wilden beperken of wilden stoppen.

5 a Wat is een multiculturele samenleving?

.....

.....

b Bedenk twee voorbeelden uit jouw dagelijks leven waaruit blijkt dat de verschillende culturen in Nederland elkaar beïnvloeden.

—

.....

.....

—

.....

.....

6 a Wat wordt bedoeld met integratie?

.....

.....

.....

b ^t Maak de juiste combinaties. Twee betekenissen blijven over.

A	Gelijkwaardig	☐	☐ 1	als minder gezien
			☐ 2	in alle opzichten
B	Volledig	☐	☐ 3	als gelijke gezien
			☐ 4	op één gebied

c Het bestrijden van discriminatie is belangrijk voor integratie. Leg dat uit.

.....

.....

.....

.....

.....

d Bij volledig meedoen aan de samenleving past bijvoorbeeld dat je een opleiding volgt of dat je weet hoe je een zorgverzekering kunt afsluiten. Bedenk zelf nog twee voorbeelden.

.....

.....

.....

.....

- 7** Gebruik bron 4.
- a** Leg uit dat de bron laat zien dat Nederland een multiculturele samenleving is.
-
-
- b** Vind je dat de bron een voorbeeld is van integratie? Leg je antwoord uit.
-
-
-
-
- 8**
- a** De integratie van sommige migranten verliep moeizaam. Welke drie oorzaken daarvoor staan er in de leertekst?
-
-
-
- b** Maak de zin kloppend.
- Integratie is iets dat *langzaam* / *plotseling* gebeurt.
- 9** In de jaren 1990 was er veel discussie over de soms moeizame integratie van migranten in Nederland.
- a** Welke maatregel nam de regering om de integratie te verbeteren?
-
-
- b** Noem nog een ander politiek gevolg van de kritiek op integratie.
-
-

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat wordt bedoeld met diversiteit en in hoeverre Nederland een inclusieve samenleving is.

Bron 5 Op 1 april 2001 trouwden Frank Wittebrood (links) en Peter Lemke. Voor het eerst traden twee mannen met elkaar in het huwelijk, een wereldprimeur. De hele wereldpers was erbij.

Er is in de Nederlandse samenleving veel **diversiteit**. Daarmee bedoelen we dat mensen op allerlei manieren van elkaar verschillen, bijvoorbeeld in geslacht, huidskleur, culturele achtergrond of seksuele oriëntatie. Deze verschillende groepen, zoals vrouwen of migranten, doen op een steeds meer gelijkwaardige manier mee aan de samenleving. Dat betekent dat zij opleidingen volgen of werk doen waar zij voorheen nauwelijks kans toe kregen. Deze groepen hebben dus steeds meer dezelfde kansen als andere burgers. Een samenleving waarin iedereen kan meedoen en verschillen tussen mensen worden geaccepteerd, noem je een **inclusieve samenleving**.

Ook lhbt'i'ers kunnen op een meer gelijkwaardige manier meedoen in de samenleving dan voorheen. Verschillende vormen van seksualiteit zijn in Nederland meer geaccepteerd. Sinds de jaren 1970 is het makkelijker om openlijk homoseksueel te zijn. Veel later werden ook wetten aangepast zodat homoseksuelen op dezelfde manier kunnen deelnemen aan de samenleving als andere burgers. Zo kunnen sinds 2001 twee mannen of twee vrouwen trouwen. Vanaf de jaren 2000 groeide ook langzaam de acceptatie van transgenderpersonen.

Vanaf 2000 nam het aantal Nederlanders dat thuis internet kon gebruiken snel toe. Daardoor werd het voor verschillende groepen makkelijker om hun stem te laten horen. Via sociale media of YouTube kun je je mening geven en informatie van anderen ontvangen. Zo kan een groep aandacht vragen voor een misstand. Via #MeToo deelden in 2017 duizenden vrouwen hun ervaringen met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Daardoor kwam er in de samenleving meer aandacht voor dit onderwerp. Sociale media hebben ook nadelen. Er wordt via deze kanalen bijvoorbeeld ook nepnieuws verspreid en aangezet tot haat.

Nederland is nog geen volledig inclusieve samenleving. Vrouwen, migranten en lhbt'i'ers hebben bijvoorbeeld nog vaak te maken met discriminatie.

10 Stel, in een ziekenhuis werken op de verpleegafdeling veel vrouwen van Nederlandse komaf. De meesten zijn ouder dan veertig jaar. Het bestuur van een ziekenhuis wil zorgen voor meer diversiteit onder zijn werknemers.

a Leg uit wat wordt bedoeld met ‘meer diversiteit’.

.....

.....

.....

b Leg uit waarom zo’n maatregel bijdraagt aan een inclusieve samenleving.

.....

.....

.....

c Bedenk wat voor het ziekenhuis een voordeel is van meer diversiteit onder het personeel.

.....

.....

.....

11 Gebruik bron 5.

a Is de bron een voorbeeld van discriminatie? Leg je antwoord uit.

Ja / Nee, want

.....

.....

b Past de bron bij een inclusieve samenleving? Leg je antwoord uit.

Ja / Nee, want

.....

.....

12 Ook in onze tijd komen groepen mensen op voor hun rechten, bijvoorbeeld feministen.

a Bedenk voor elke ‘oude’ manier van actievoeren, een nieuwe manier.

- Bijeenkomsten organiseren:
-
- Tijdschrift oprichten:
-
- Brieven sturen naar politici:
-

b Noem een voordeel van het internet voor groepen die hun stem willen laten horen.

.....

.....

.....

- c Denk aan een socialmedia-app die jij vaak gebruikt. Zie je op die app veel diversiteit, of juist niet?

.....

.....

.....

13 ^h Gebruik bron 6.

- a Waar gaat dit lied over?

.....

.....

- b Leg uit dat deze bron kenmerkend is voor de jaren 1970.

.....

.....

.....

- c Het lied van Annie M.G. Schmidt is inmiddels meer dan veertig jaar oud. Vind je dat het ook betekenis heeft voor onze tijd? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

Bron 6 In 1977 kwam de musical *Foxtrot* in het theater, geschreven door Annie M.G. Schmidt. Het verhaal speelde in de jaren 1930. In de musical zingt hoofdpersoon Jules het lied 'Sorry dat ik besta'. Hieruit twee gedeelten.

Al die honderdduizend liedjes
Waar je mee wordt overspoeld,
Songs en hits en melodietjes,
Die zijn nooit voor ons bedoeld.
Elke schlager, ieder wijsje,
Altijd jongen, altijd meisje,
I love you en ik hou van jou,
Altijd man, altijd vrouw.
Ieder vers en elke aria*:
Romeo en Julia.
[...]

Maar over veertig jaar, wie weet,
Staan er liedjes op de hitparade,
Niet alleen maar over hij en zij,
Maar ook over hij en hij,
Liedjes over hem en hem,
Zonder aarzeling of rem.
Dan speelt elke musicus,
Zingt iedere romanticus**,
Heel gewoon, zo is het dus:
Romeo en Julius.

* Een aria is een lied in een opera.

** Een romanticus houdt van gevoelige (liefdes)verhalen.

14 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan drie groepen migranten noemen en uitleggen waarom zij naar Nederland kwamen.

a Maak het schema kloppend.

Groep migranten	Reden van migratie
Mensen uit de voormalige koloniën en uit het Caribisch deel van het Koninkrijk der Nederlanden.	

- Ik kan uitleggen hoe de integratie van migranten in Nederland verliep.

b Vul de zinnen aan.

Integratie betekent dat

De integratie van sommige groepen migranten verliep langzaam. Dit zijn drie oorzaken:

-
-
-

In de jaren 1990 ontstond in de samenleving meer verzet tegen migranten en migratie.

- Ik kan uitleggen wat wordt bedoeld met diversiteit en in hoeverre Nederland een inclusieve samenleving is.

c Vul de zinnen aan.

- Diversiteit betekent dat
.....
- Een voorbeeld waaruit blijkt dat de Nederlandse samenleving meer inclusief is:
.....
- Een voorbeeld waaruit blijkt dat de Nederlandse samenleving nog niet helemaal inclusief is:
.....

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

4

Nederland werkt samen

BASIS

Bron 1 De leider van Frankrijk (links) en de leider van Duitsland herdenken in 1984 voor het eerst samen het begin van de Eerste Wereldoorlog.

Intro

- 1 Gebruik bron 1. Frankrijk en Duitsland waren ‘oude vijanden’.
 - a Tijdens welke twee oorlogen (in de 20e eeuw) vochten die landen tegen elkaar?
.....
 - b Welke grote verandering in Europa laat deze foto zien?
.....
 - c Bekijk de titels van de subkoppen in deze paragraaf. Wat heeft bron 1 te maken met de inhoud van deze paragraaf?
.....
.....
.....
.....

Ga naar de *Ontdekkingsplaat*.

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog invloed hadden op het ontstaan en de uitbreiding van de Europese samenwerking.

Bron 2 Op de poster staat: 'Het verenigde Europa zorgt voor vrede.' (Poster uit 1951.)

Tot 1940 probeerde Nederland – als klein handelsland – conflicten met andere landen te voorkomen. Bij ruzies koos het daarom nooit een kant. Maar in 1940 werd Nederland toch aangevallen door Duitsland. Vijf jaar later lag het land in puin en kon Nederland wel hulp gebruiken bij de opbouw van de economie. Na de oorlog koos Nederland daarom voor een andere opstelling: het werd bondgenoot van de Verenigde Staten.

De Verenigde Staten hielpen Nederland en andere West-Europese landen bij de wederopbouw. In ruil voor deze Marshallhulp moesten de Europese landen gaan samenwerken: ze moesten zelf met een herstelplan komen. De Amerikanen vonden een snel economisch herstel belangrijk, want dan zou West-Europa sterker staan tegenover de Sovjet-Unie. Bovendien zouden mensen in een welvarend land minder snel voor het communisme kiezen.

In 1951 besloten zes landen - Nederland, Frankrijk, West-Duitsland, Italië, België en Luxemburg – nauwer samen te gaan werken. Deze landen dachten dat samenwerking voordelig zou zijn voor hun economieën en een nieuwe oorlog in Europa zou voorkomen. Ze richtten een organisatie op die toezicht hield op de productie van kolen en staal, belangrijke grondstoffen voor de wederopbouw en voor de wapenindustrie. Geen enkel land kon nu in het geheim een leger opbouwen. De landen maakten ook afspraken om handel makkelijker te maken.

Deze eerste samenwerking was een succes. Het wantrouwen tussen met name Frankrijk en Duitsland nam snel af. Bovendien groeide de onderlinge handel door de

samenwerking snel. Ook andere landen besloten lid te worden, zoals Groot-Brittannië, Ierland en Spanje. Vanaf 1993 heette de Europese samenwerking de **Europese Unie** (EU).

Na afloop van de Koude Oorlog sloten ook veel landen uit Oost-Europa zich aan bij de Europese Unie. Deze landen waren communistisch geweest en hun economieën waren sterk verouderd. Zij zochten hulp bij het moderniseren van hun economie. De uitbreiding was ook een voordeel voor bedrijven in West-Europa. Zij haalden goedkope arbeidskrachten uit Oost-Europa en konden daar makkelijker producten verkopen. De EU groeide snel: van 12 lidstaten in 1995 naar 27 in 2023.

- 2 a** Hoe probeerde Nederland vóór de Tweede Wereldoorlog te voorkomen dat het bij een oorlog betrokken zou raken?

.....

.....

- b** Vanaf 1951 ging Nederland wél samenwerken met andere Europese landen. Waarom deed Nederland dat? Maak de juiste combinaties.

A De Nederlandse economie moest herstellen.	☐	☐ 1 Als je samenwerkt, ga je minder snel oorlog voeren met elkaar.
B Nederland zocht veiligheid tegen Duitsland.	☐	☐ 2 De landen wilden het makkelijker maken om te handelen.

- 3 a** Gebruik zo nodig paragraaf 1. Wat hield de Marshallhulp in?

.....

.....

.....

- b** Stelling: ‘Door de Marshallhulp moesten Europese landen gaan samenwerken.’ Klopt deze stelling? Leg je antwoord uit.

.....

.....

- c** Welk politiek doel hadden de Verenigde Staten met de Marshallhulp in Europa? Leg ook uit hoe de Marshallhulp daarbij hielp.

Politiek doel:

Daarbij hielp de Marshallhulp, want

.....

.....

- 4 a** Maak de zinnen kloppend.
- Tussen 1939 en 1945 waren Frankrijk en Duitsland *bondgenoten* / *vijanden*.
 - Vanaf 1945 / 1951 werkten Frankrijk en Duitsland samen op het gebied van kolen en staal.
- b** Door de samenwerking op het gebied van kolen en staal groeide het vertrouwen tussen Frankrijk en Duitsland. Leg dat uit.
-
-
-
- c** Na de Eerste Wereldoorlog werd Duitsland door de Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië heel anders behandeld dan na afloop van de Tweede Wereldoorlog. Wat is een belangrijk verschil?
- Na de Eerste Wereldoorlog
 - Na de Tweede Wereldoorlog

5 Gebruik bron 2.

- a** Onderstreep de zes landen die vanaf het begin meededen met de Europese samenwerking.

☐ Albanië.	☐ Ierland.	☐ Polen.
☐ België.	☐ IJsland.	☐ Portugal.
☐ Bulgarije.	☐ Italië.	☐ Roemenië.
☐ Cyprus.	☐ Kroatië.	☐ Servië.
☐ Denemarken.	☐ Letland.	☐ Slovenië.
☐ Duitsland.	☐ Litouwen.	☐ Slowakije.
☐ Estland.	☐ Luxemburg.	☐ Spanje.
☐ Finland.	☐ Macedonië.	☐ Tsjechië.
☐ Frankrijk.	☐ Malta.	☐ Turkije.
☐ Griekenland.	☐ Nederland.	☐ Zweden.
☐ Groot-Brittannië.	☐ Noorwegen.	
☐ Hongarije.	☐ Oostenrijk.	

- b** Gebruik bron 3 en uit de oriëntatie van hoofdstuk 5 bron 2. Na 1989 werden veel landen in Oost-Europa lid van de EU. Kruis bij vraag a aan welke landen dit waren.
- c** Waarom konden landen in Oost-Europa zich vóór 1989 niet bij de EU aansluiten?
-
-

Meer economische en politieke samenwerking

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe de Europese samenwerking op economisch en politiek gebied groeide.

Bron 3 De oranje gekleurde landen zijn lid van de Europese Unie.

De Europese samenwerking breidde zich vanaf het begin in 1951 langzaam uit, op economisch gebied en op politiek gebied.

De Europese samenwerking op economisch gebied begon met handelsafspraken over één product – kolen en staal – en breidde zich stap voor stap ook uit naar andere producten. Bijvoorbeeld: belastingen op de onderlinge handel werden afgeschaft. Zo ontstond langzamerhand één gemeenschappelijke markt. Er is dan vrij verkeer van goederen, diensten, personen en geld tussen de samenwerkende landen. Dat betekent dat er tussen de landen geen grenscontroles meer zijn. Nederlanders mogen in elk ander EU-land gaan wonen en werken en Nederlandse bedrijven mogen producten en diensten verkopen in elk ander EU-land. Overal in de EU gelden voor producten dezelfde kwaliteitseisen en hebben consumenten dezelfde rechten.

Sinds 2002 betalen de inwoners van een groot aantal EU-landen ook met dezelfde munt: de **euro**. Door de euro werd het nog makkelijker om handel te drijven. Handelaren hoefden nu niet steeds geld te wisselen, als ze wat kochten in een ander land.

De economische samenwerking leidde ook tot politieke samenwerking. Er ontstond een Europees bestuur dat boven de landen stond. Met andere woorden: de Europese landen droegen een stukje van hun macht over aan een Europees bestuur. Ook dat ging stap voor stap. Eerst ging dat bestuur alleen over de kolen- en staalindustrie. Later, in de

Europese Unie, werden bijvoorbeeld ook afspraken gemaakt over milieu en veiligheid. Op veel andere terreinen besluiten EU-landen zelf, zoals onderwijs of pensioenen. Een andere belangrijke ontwikkeling is dat het Europees Parlement steeds meer macht kreeg. EU-burgers hebben zo meer invloed gekregen op besluiten die de EU neemt.

Niet alle Europeanen zijn blij dat de samenwerking tussen Europese landen steeds nauwer wordt. Sommigen vinden dat de EU te veel geld kost en dat regeringen te weinig zelf kunnen beslissen. In 2020 stapte Groot-Brittannië daarom uit de Europese Unie. Deze gebeurtenis heet de **Brexit**.

- 6 a** Stel, je bent een Nederlandse tuinder en verbouwt tomaten. Welke zinnen passen bij een gemeenschappelijke markt voor tomaten in Europa?
- ☐ A Alleen jouw regering geeft tuinders subsidie voor het bouwen van een kas.
 - ☐ B Je verkoopt je tomaten in Frankrijk, zonder een invoerbelasting te betalen.
 - ☐ C Jouw regering bepaalt welke bestrijdingsmiddelen een tuinder mag gebruiken.
 - ☐ D Tomaten mogen in Europa alleen vers en zonder ziektes verkocht worden.
 - ☐ E Spanje maakt Nederlandse tomaten duurder zodat er meer Spaanse verkocht worden.
- b** Wat is een voordeel van de gemeenschappelijke markt voor de onderstaande personen?
- Voordeel voor consument:
 -
 -
 - Voordeel voor ondernemer:
 -
 -
- c** Leg uit waarom grenscontroles in de EU helemaal niet meer nodig zijn.
-
-
-
- d** Bedenk een nadeel van het afschaffen van de grenzen.
-
-
-

7 Gebruik bron 4.

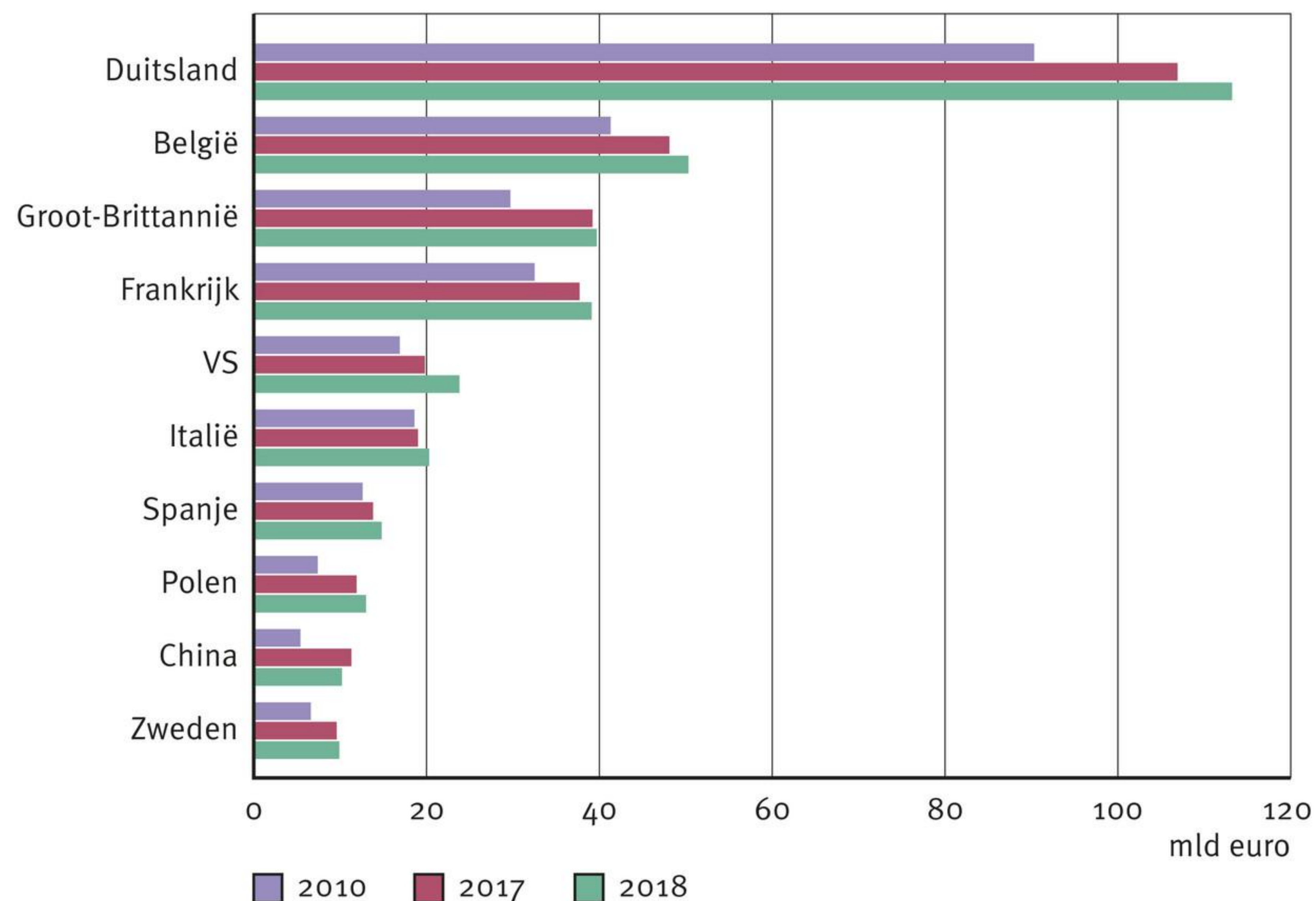
a Waaruit blijkt dat de EU heel belangrijk is voor de Nederlandse economie?

.....

.....

b Welke drie landen die geen lid zijn van de EU zijn ook belangrijk voor de Nederlandse handel?

.....

Bron 4 De tien landen waaraan Nederland het meest verkocht in 2010, 2017 en 2018.

8 a In de EU gingen Europese landen ook samenwerken op het gebied van politie en milieubescherming.

Leg uit waarom samenwerking op die gebieden handig is.

– Milieu:

.....

.....

– Politie:

.....

.....

b De slogan van voorstanders van de Brexit was ‘Take back control’, oftewel ‘Neem de macht terug’.

Gebruik de slogan. Op welk kenmerk van de Europese samenwerking hadden de voorstanders van de Brexit kritiek?

.....

.....

De Verenigde Naties

Leerdoel

- Je kunt vier doelen van de Verenigde Naties noemen en uitleggen wat de Veiligheidsraad doet.

Bron 5 Nederlandse soldaten zoeken naar explosieven in Mali (Afrika). De Nederlanders maakten tussen 2013 en 2019 deel uit van de VN-troepen in Mali, die daar rust en stabiliteit moesten brengen. Daar kwam weinig van terecht.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog besloten de Verenigde Staten en Groot-Brittannië dat nieuwe oorlogen voorkomen moesten worden. Zij vonden dat mensen overal ter wereld voortaan in vrijheid moesten kunnen leven. Daarom werden in 1945 de **Verenigde Naties** (VN) opgericht. Daarvan zijn bijna alle landen ter wereld lid. Ook Nederland is sinds 1945 lid.

De VN willen dus zorgen voor vrede in de wereld. Een ander doel van de VN is honger, ziektes en analfabetisme te bestrijden. Ook beschermen de VN overal ter wereld de **mensenrechten**, bijvoorbeeld het recht op eerlijke rechtspraak of het recht van vluchtelingen op bescherming. Ten slotte beschermen de VN ook unieke monumenten, zoals de piramides in Egypte.

Elk jaar vergaderen alle leden van de VN over problemen in de wereld. Een kleiner aantal landen zit ook in de **Veiligheidsraad**. Die raad kan besluiten om soldaten te sturen om een conflict te stoppen: een VN-vredesmacht. De leden van de VN moeten die troepen leveren. De VN hebben ook een eigen rechtbank, het Internationaal Gerechtshof. Deze rechtbank beslist over ruzies tussen verschillende landen.

De samenwerking in de VN is vaak heel lastig. De verschillende landen zijn het regelmatig niet eens. En het komt voor dat landen of leiders zich helemaal niets aantrekken van de VN.

9 a Wie werken samen in de Verenigde Naties?

b t In de tweede alinea van de leertekst staan vier doelen van de VN. Onderstreep vier signaalwoorden die deze vier doelen aangeven.

c Gebruik bron 5. Bij welk doel van de VN past deze bron?

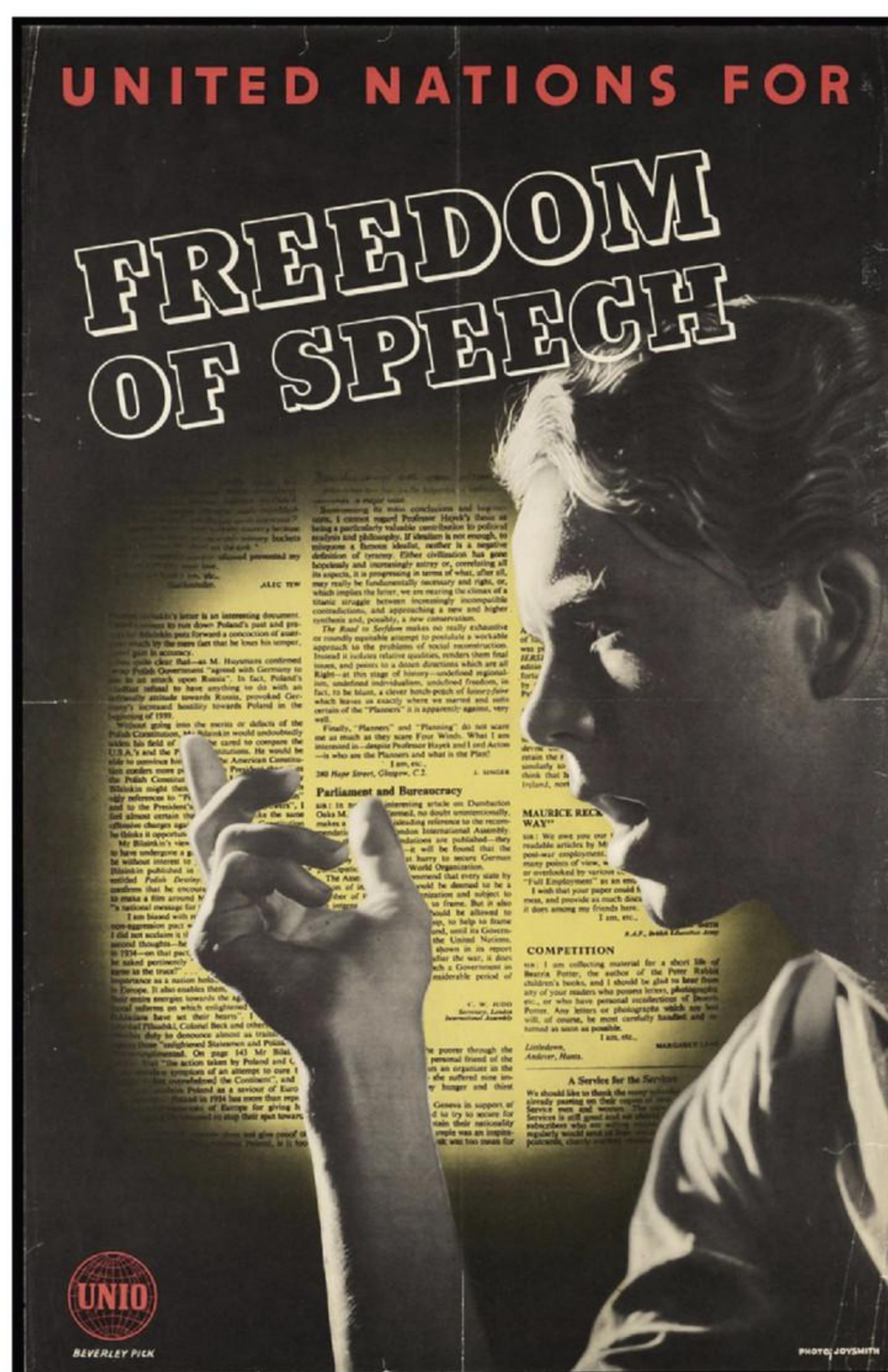
d De VN werden opgericht in 1945. Leg uit dat dit geen toeval is.

e Tussen 1955 en 1969 werden veel landen uit Afrika lid van de VN. Waarom werden deze landen in juist die periode lid?

10 a Wat is het verschil tussen een grondrecht en een mensenrecht? Maak de zinnen kloppend.

- *Grondrechten / Mensenrechten* gelden voor de burgers van een land.
- *Grondrechten / Mensenrechten* gelden voor elk mens overal ter wereld.

b Gebruik bron 6. Welke twee vormen van meningsuiting zie je op deze poster?

Bron 6 Poster van de Verenigde Naties uit 1948. De tekst luidt: ‘De Verenigde Naties zijn voor vrijheid van meningsuiting.’

- c Maak de zinnen kloppend.
In 1945 werd ook de Sovjet-Unie lid van de VN. In dat land was *wel / geen* vrijheid van meningsuiting. *Alle / Niet alle* leden van de VN hielden zich dus aan de afspraken van de VN over mensenrechten.
- d Denk aan de wereld in onze tijd. Is het volgens jou nog steeds belangrijk dat de VN zich inzetten voor de vrijheid van meningsuiting? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

11 a Welk recht heeft de Veiligheidsraad?

.....

.....

- b Gebruik bron 5. Wat heeft de Veiligheidsraad te maken met wat je in de bron ziet?

.....

.....

- c Rusland viel in 2022 Oekraïne binnen. De Veiligheidsraad greep toen niet in. Bedenk daarvoor een verklaring.

.....

.....

.....

12 ^h Gebruik bron 7.

- a Het conflict in Bosnië en Herzegovina is ingewikkeld. Maak het schema kloppend.

	Bosnische Serviërs	Bosnische moslims
Willen dat Bosnië en Herzegovina zelfstandig wordt:		
Willen dat Bosnië en Herzegovina bij Servië blijft:		
Nederlandse VN-troepen moeten bescherming bieden aan		
Srebrenica wordt aangevallen door		
Zijn het slachtoffer van een grote massamoord:		

- b** Bedenk waarom veel Europeanen geschokt waren door het ontstaan van een oorlog in Joegoslavië.

.....

.....

- c** Bedenk een gevolg van de oorlog in Joegoslavië voor Nederland.

.....

.....

.....

- d** In 2002 verscheen een onderzoeksrapport over de gebeurtenissen in Srebrenica. Na lezing trad de regering af, omdat zij moest toegeven dat de Nederlandse regering in 1995 fouten had gemaakt. Leg uit waarom de regering de conclusies van het rapport zo serieus nam.

.....

.....

.....

Bron 7 In de jaren 1990 valt Joegoslavië uiteen. In de deelstaat Bosnië en Herzegovina ontstaat een verschrikkelijke burgeroorlog tussen Bosnische moslims die een eigen staat willen, en Bosnische Serviërs die dat willen tegenhouden. De machtige deelstaat Servië steunt de Bosnische Serviërs. In de stad Srebrenica richten de Verenigde Naties ‘een veilige plek’ in voor Bosnische moslims. Nederlandse soldaten moeten de vluchtelingen in de stad beschermen. Maar dat gaat helemaal mis: de Bosnische Serviërs nemen de stad in en vermoordden 8.000 mannen. De Nederlandse soldaten voorkomen deze massamoord niet. Ze zijn slecht bewapend en krijgen nauwelijks hulp van de VN. De foto laat Bosnische moslimvluchtelingen zien. Zij wachten op vervoer uit Srebrenica, nadat de stad door Bosnische Serviërs is ingenomen. Een Nederlandse soldaat bewaakt de vrouwen en kinderen. (Foto uit 1995.)

13 Je maakt een samenvatting van de drie leerteksten. Dit doe je met de drie leerdoelen.

- Ik kan uitleggen dat de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog invloed hadden op het ontstaan en de uitbreiding van de Europese samenwerking.

a Vul de zinnen aan.

Deze oorlogen hadden invloed op het ontstaan van Europese samenwerking.

- De Koude Oorlog, want
- De Tweede Wereldoorlog, want

In het jaar gingen zes Europese landen samenwerken.

Deze samenwerking was een succes, want andere landen sloten zich ook aan.

Vanaf het jaar 1993 heet de Europese samenwerking zo:

Veel Oost-Europese landen sloten zich na 1989 aan bij de Europese samenwerking.

- Ik kan uitleggen hoe de Europese samenwerking op economisch en politiek gebied groeide.

b Vul de zinnen aan.

- Op economisch gebied maakten de samenwerkende landen eerst alleen afspraken over
In de EU werd op economisch gebied afgesproken dat en
- Op politiek gebied kwam er een Europees bestuur boven de samenwerkende landen, dat eerst alleen ging over
In de Europese Unie ging het bestuur over meer gebieden, want
In de Europese Unie werd het bestuur democratischer, want

- Ik kan vier doelen van de Verenigde Naties noemen en uitleggen wat de Veiligheidsraad doet.

c Maak de juiste combinaties.

A Uniek gebouw volgens VN: Hagia Sophia in Istanbul.	☐	1 Het leven van armen verbeteren
B De VN zorgen wereldwijd voor onderwijs voor kinderen.	☐	2 Mensenrechten beschermen
C De VN stuurt troepen naar Darfur (Sudan).	☐	3 Monumenten beschermen
D VN bekritiseert China vanwege vervolging van Oeigoeren.	☐	4 Zorgen voor vrede in de wereld

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Mensenrechten door de tijd heen

Leerdoel

- Je kunt verschillende aanduidingen van tijd gebruiken, zoals eeuwen, tijdvakken en perioden.

Vaardigheid

- V2.2

Basis

- Paragraaf 6.4

Mensenrechten, zoals het recht op onderwijs, vrijheid van meningsuiting en een eerlijk (straf)proces, vinden we in onze tijd erg belangrijk. Ook in het verleden hebben mensen nagedacht over de rechten van mensen. In deze opdracht vind je een aantal gebeurtenissen waarbij mensenrechten een rol speelden. Je gaat ze koppelen aan de juiste periode in de geschiedenis.

Uitleg 1 Aanduidingen van tijd

Bij het vak geschiedenis ben je altijd met één stukje van de geschiedenis bezig, zoals de middeleeuwen of de Tweede Wereldoorlog. Als je een hoofdstuk hebt afgerond, vergeet je daar misschien weer veel van. Daarom is het goed om belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen uit eerdere hoofdstukken te herhalen. Daardoor snap je nog beter hoe het verleden in elkaar zit. Als je meer kennis hebt, dan kun je bijvoorbeeld ook beter bepalen of een gebeurtenis bijzonder is of waarom iets gebeurd is.

Historici delen het verleden op in grote stukken: reeksen van eeuwen of jaren die bij elkaar horen. Bij grote veranderingen in het verleden laten historici vaak een nieuw tijdvak of een nieuwe periode beginnen.

Tien tijdvakken	Vijf perioden
De tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.C.)	De prehistorie (tot 3000 v.C.)
De tijd van Grieken en Romeinen (3000 v.C. tot 500 n.C.)	De oudheid (3000 v.C.-500 n.C.)
De tijd van monniken en ridders (500-1000)	De middeleeuwen (500-1500)
De tijd van steden en staten (1000-1500)	
De tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)	De vroegmoderne tijd (1500-1800)
De tijd van regenten en vorsten (1600-1700)	
De tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)	
De tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)	De moderne tijd (vanaf 1800)
De tijd van wereldoorlogen (1900-1950)	
De tijd van televisie en computer (1950-nu)	

1 Gebruik uitleg 1.

a Bij welk tijdvak en welke periode hoort het hoofdstuk waar je nu mee bezig bent?

b Geef voor elk tijdvak aan in welke periode het hoort. Maak de juiste combinaties.

A De tijd van Grieken en Romeinen	☐	☐ 1 Oudheid
B De tijd van ontdekkers en hervormers	☐	☐ 2 Middeleeuwen
C De tijd van steden en staten	☐	☐ 3 Vroegmoderne tijd
D De tijd van wereldoorlogen	☐	☐ 4 Moderne tijd

c Hieronder staan drie gebeurtenissen uit de geschiedenis van Nederland en drie tijdvakken. Welke gebeurtenis past in welk tijdvak? Maak de juiste combinaties.

A 'De Arend' is de eerste stoomlocomotief die in Nederland rijdt, tussen Amsterdam en Haarlem.	☐	☐ 1 De tijd van steden en staten
B De stad Nijmegen krijgt stadsrechten van de koning.	☐	☐ 2 De tijd van burgers en stoommachines
C Op de Nederlandse televisie wordt voor het eerst een reclameboodschap uitgezonden.	☐	☐ 3 De tijd van televisie en computer

d Bekijk nog eens de drie gebeurtenissen bij vraag c. Onderstreep in elke gebeurtenis het woord dat aangeeft in welk tijdvak de gebeurtenis past.

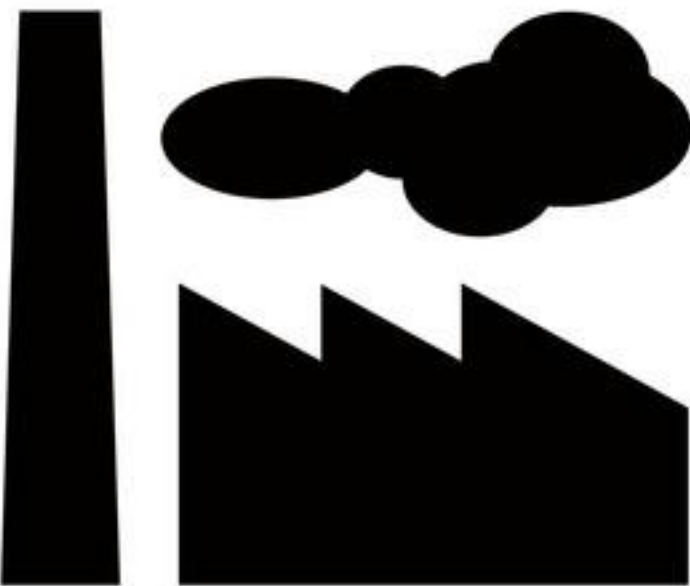
2 Gebruik bron 1 en van paragraaf 4 de leertekst. Je gaat de gebeurtenissen in bron 1 stap voor stap in de juiste volgorde zetten, van vroeger naar later.

a Lees gebeurtenis A. Wanneer werden de VN opgericht?

- ☐ A Vóór de Eerste Wereldoorlog.
- ☐ B Vlak na de Eerste Wereldoorlog.
- ☐ C Vlak na de Tweede Wereldoorlog.
- ☐ D Vlak na de Koude Oorlog.

b Bij welk tijdvak hoort gebeurtenis A dus?

Bron 1 Vier gebeurtenissen uit de geschiedenis die te maken hebben met mensenrechten. De gebeurtenissen staan nu in alfabetische volgorde.

	A De VN worden opgericht en elk land dat lid wordt, belooft zich aan de mensenrechten te houden en in vrede met elkaar te leven.		B In de <u>Griekse</u> stadstaat Athene wordt de <u>democratie ingevoerd</u> : de rijke, mannelijke inwoners van de stad krijgen het recht om mee te beslissen.
	C Na de Eerste Wereldoorlog wordt een verdrag opgesteld waarin staat dat er geen chemische wapens meer tegen mensen gebruikt mogen worden.		D Slaven in Haïti komen in opstand nadat zij hebben gehoord van de Franse Revolutie. Zij willen dezelfde rechten krijgen als de Fransen.
	E Veel kinderen moeten onder slechte omstandigheden werken in grote fabrieken. De overheid voert de Leerplichtwet in om te zorgen dat deze kinderen niet meer hoeven te werken en naar school kunnen.		

- 3** Gebruik uitleg 1 en bron 1.
- a** In gebeurtenis B is een groep woorden onderstreept. Dit zijn woorden waaraan je kunt zien bij welk tijdvak de gebeurtenis past. Bij welk tijdvak is dat?
-
- b** Bekijk gebeurtenis C, D en E. Onderstreep in deze gebeurtenissen een woord of enkele woorden waaraan je kunt zien bij welk tijdvak de gebeurtenis past.
- c** Bij welk tijdvak hoort gebeurtenis C?
-
- d** Bij welk tijdvak hoort gebeurtenis D?
-
- e** Bij welk tijdvak hoort gebeurtenis E?
-
- 4** Gebruik bron 1.
Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
-
- Maak online steropdracht 5 voor extra uitdaging.

Op weg door Nederland

Leerdoel

- Je kunt een bron zo precies mogelijk in de tijd plaatsen.

Vaardigheid

- V2.3

Basis

- Paragraaf 6.3

Al in de prehistorie reisden mensen duizenden kilometers. Niet voor een vakantie, maar wel om te handelen. De mens heeft dus altijd gereisd, al is de manier waarop wel flink veranderd. In deze opdracht oefen je met het dateren van bronnen.

Uitleg 2 Dateren

Als je onderzoek doet naar het verleden, werk je met bronnen. Het is belangrijk dat je een bron kunt **dateren**. Dat betekent dat je bepaalt uit welke tijd of uit welk jaar een bron komt. Hoe doe je dat?

- 1 Lees de bron en het bronbijschrift zorgvuldig. Soms staat daarin wanneer de bron is gemaakt.
- 2 Kijk naar het soort bron. Is het een gedrukte tekst? Dan is hij gemaakt na de uitvinding van de boekdrukkunst rond 1445. Is de bron een film? Dan komt hij uit de 20e eeuw of later.
- 3 Kijk ook naar de inhoud van de bron. Kun je de bron koppelen aan een bepaalde gebeurtenis, een bepaalde persoon of een belangrijk historisch verschijnsel? Een foto van een stoommachine komt bijvoorbeeld uit de 18e eeuw of later, want vóór die tijd waren er geen stoommachines.

Om bronnen te kunnen dateren heb je dus veel kennis van de geschiedenis nodig.

6 Gebruik uitleg 2 en bron 2 tot en met 4. Je gaat eerst kijken naar de soorten bronnen.

a Wat voor soort bron is het? Let op! Het zijn drie verschillende soorten bronnen.

- Bron 2 is een
- Bron 3 is een
- Bron 4 is een

b Gebruik je antwoorden bij vraag a. Welke soort bron is het oudst? En welke het nieuwst?

- Oudste soort bron:
- Nieuwste soort bron:

c Leg uit dat je met alleen de antwoorden bij vraag a en b de bronnen nog niet op de juiste tijdsvolgorde kunt zetten.

.....

.....

.....

Bron 2 Verkeer staat in de file in de richting van Lelystad.

Bron 3 Mensen zijn onderweg; lopend, of met de boot.

Bron 4 Een auto en een rijtuig komen elkaar op de weg tegen.

Bron 5 Surinamers bij de paspoortcontrole op Schiphol. Deze mensen waren onderdeel van een grotere groep van 400 migranten. Zij waren 'rijksgenoten': omdat Suriname bij het Koninkrijk der Nederlanden hoorde, hadden zij een Nederlands paspoort.

- 7** Gebruik bron 2 tot en met 4. Je gaat nu kijken naar de inhoud van de bronnen.
Noem bij elke bron twee onderdelen die een aanwijzing geven over de tijd waarin de bron is gemaakt.

Bron 2:

.....

.....

.....

Bron 3:

.....

.....

.....

Bron 4:

.....

.....

.....

- 8** Gebruik je antwoorden bij vraag 6a en vraag 7. De drie bronnen passen bij drie verschillende jaartallen: 1868, 1937 en 2012.
Maak de juiste combinaties.

- Bron 2 komt uit het jaar
- Bron 3 komt uit het jaar
- Bron 4 komt uit het jaar

- 9** Gebruik bron 5 en paragraaf 3. In bron 5 zie je mensen die een lange reis per vliegtuig hebben gemaakt.
Uit welke tijd komt deze bron? Dateer deze bron zo precies mogelijk. Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

- Maak online steropdracht 10 voor extra uitdaging.

6

Onderzoek met bronnen uit de 20e eeuw

TOEPASSEN

Een dubbele rol

Basis

- Paragraaf 6.2

In de 20e eeuw veranderde er veel voor vrouwen in Europa. In deze opdracht onderzoek je beeldbronnen die iets vertellen over hoe de positie van de vrouw veranderde.

Bron 1 Een tekening voor een Frans tijdschrift uit 1917. Een vrouw werkt in een munitiefabriek. Veel mannen vochten toen als soldaat in de Eerste Wereldoorlog en konden dus niet in fabrieken werken.

Bron 2 Een reclame voor tandpasta uit 1955. In de reclametekst wordt de dubbele rol van de vrouw benadrukt. Het bijschrift is: 'Iedereen heeft een dubbel leven ... Thuis is zij de zorgzame moeder en middelpunt van haar gezin. [Als zij uitgaat, dan] wordt haar charmante verschijning door ieder bewonderd.'

1 Gebruik bron 1 en 2.

a Welke dubbele taak hadden vrouwen volgens bron 1 tijdens de Eerste Wereldoorlog?

.....

.....

b Welke dubbele taak hadden vrouwen volgens bron 2 in de jaren 1950?

.....

.....

c Eén taak van de vrouw is hetzelfde gebleven volgens beide bronnen. Welke taak is dat?

.....

d Wat is er veranderd in de taak van vrouwen, als je bron 1 en 2 vergelijkt?

.....

.....

.....

2 Gebruik bron 3 en de leertekst van paragraaf 2.

a Welke dubbele taak van de vrouw blijkt uit deze foto? Leg je antwoord uit.

.....

.....

b Waarom hadden veel vrouwen vóór de jaren 1960 geen diploma van de middelbare school?

.....

.....

.....

c In de jaren 1960 veranderde er veel voor vrouwen. Leg uit dat deze foto daarbij past.

.....

.....

.....

.....

Bron 3 Een vrouw maakt huiswerk in de keuken. Ze heeft in haar tienerjaren geen schooldiploma gehaald en wil dat nu alsnog doen. (Foto uit 1980.)

- 3** Gebruik bron 1 tot en met 3.
Als je deze drie beeldbronnen bekijkt, vind je dan dat er veel is veranderd in de positie van vrouwen in de loop van de 20e eeuw? Of is er juist veel hetzelfde gebleven? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bevolking in cijfers

Basis

- Paragraaf 6.3

Een tabel is een handige manier om de bevolking in kaart te brengen. In deze opdracht oefen je daarom met het maken van vragen bij een tabel.

Bron 4 Een overzicht van de herkomst van de Nederlandse bevolking in het jaar 2000. Je herkomst geeft aan in welk land jij of je ouders geboren zijn.

Inwoners naar herkomst	Aantal inwoners
Nederland	13.088.648
Europa (zonder Nederland)	1.209.012
Afrika	413.523
Azië	637.918
Amerika en Oceanië	514.849
Totaal aantal inwoners	15.863.950
Veelvoorkomende landen van herkomst	Aantal inwoners
België	112.604
Duitsland	401.119
Groot-Brittannië	69.263
Indonesië	405.155
Italië	33.780
Marokko	262.221
Polen	29.180
Spanje	30.023
Suriname	302.514
Turkije	308.890

4 Gebruik bron 4 en de leertekst van paragraaf 3.

a Bekijk het bijschrift en de kolommen. Waarover geeft deze tabel informatie?

.....

.....

b Waarom is een tabel een geschikt soort bron om dit soort informatie te geven?

.....

.....

.....

c Welke twee groepen in deze tabel kwamen voor een groot deel als gastarbeiders naar Nederland?

- ☐ A Duitsers.
- ☐ B Indonesiërs.
- ☐ C Italianen.
- ☐ D Surinamers.
- ☐ E Turken.

d Welke twee groepen in deze tabel kwamen voor een groot deel na de onafhankelijkheid van hun land naar Nederland?

- ☐ A Duitsers.
- ☐ B Indonesiërs.
- ☐ C Italianen.
- ☐ D Surinamers.
- ☐ E Turken.

5 Gebruik bron 4.

a Op welke onderzoeksvraag kan deze tabel een antwoord geven?

- ☐ A Hoe snel groeide het aantal migranten in Nederland in de 20e eeuw?
- ☐ B Hoeveel vluchtelingen kwamen er in het jaar 2000 naar Nederland?
- ☐ C Waarom kwamen er meer migranten uit Duitsland dan uit Groot-Brittannië?
- ☐ D Was Nederland in het jaar 2000 een multiculturele samenleving?

b Bedenk zelf een andere onderzoeksvraag waarop deze tabel een antwoord kan geven. Denk daarbij aan de drie w's.

.....

.....

c Een tabel kan informatie geven, maar ook nieuwe vragen oproepen. Noem een onderzoeksvraag die in je opkomt bij het bekijken van deze tabel.

.....

.....

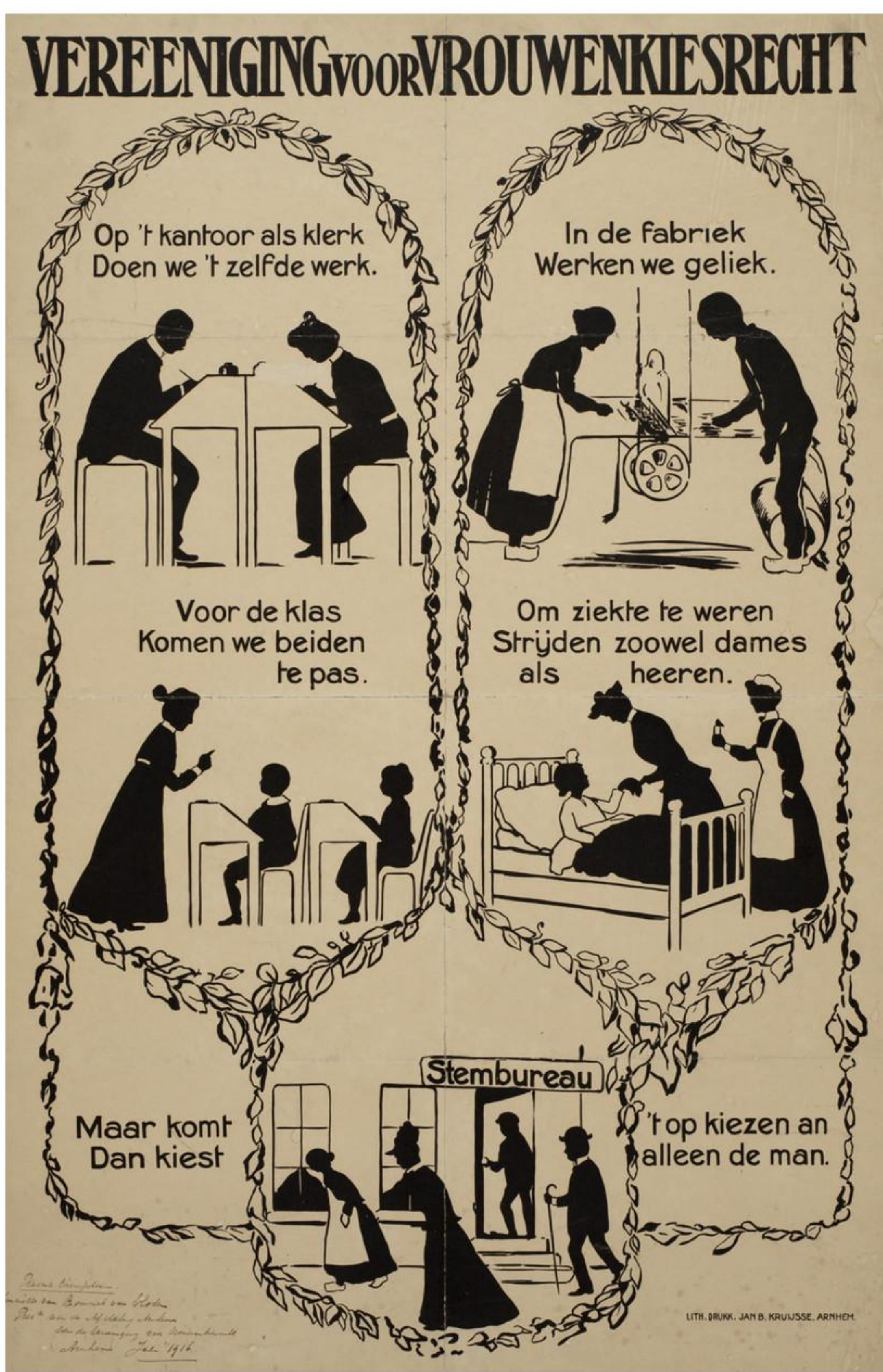
.....

.....

.....

In de tijd van Wilhelmina Drucker werkten vrouwen uit de hogere klassen niet. De vrouwen vulden hun dagen met borduren, lezen, muziek maken en wachten op een echtgenoot. Eenmaal getrouwd had een vrouw geen rechten meer, want de man was de baas in het huwelijk. In 1919 kregen vrouwen kiesrecht, maar helemaal gelijk aan mannen werden ze niet. Ze hadden zelden een baan en waren vooral moeder en huisvrouw. Dat was in de jaren 1950 en 1960 nog zo. Daar had Joke Smit moeite mee. Wilhelmina Drucker en Joke Smit gingen elk in hun eigen tijd iets doen aan de ongelijke situatie tussen mannen en vrouwen.

De vraag is: wat wilden Wilhelmina Drucker en Joke Smit aan de samenleving veranderen?

Bron 1 Prent van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht (1916). Wilhelmina Drucker richtte deze vereniging op.

Bron 2 Wilhelmina Drucker omstreeks 1900.

Wilhelmina Drucker (1847-1925) was een onwettig kind: haar schatrijke vader en arme moeder waren niet getrouwd. Daardoor had vader geen verplichtingen. Hij betaalde nauwelijks mee aan de opvoeding en Wilhelmina moest al jong gaan werken. Ook had zij na haar vaders dood geen recht op de erfenis. Toch lukte het haar om een deel van zijn vermogen te erven. Het geld gaf haar vrijheid. Ze trouwde niet.

Haar jeugd motiveerde Drucker om te strijden tegen ongelijkheid. Ze ging naar bijeenkomsten waar ze vrouwen met dezelfde ideeën ontmoette. Later richtte ze de Vrije Vrouwenvereniging (VfV) op. Ze schreef veel over wat er volgens haar moest veranderen en trad vaak op in het openbaar.

Bron 3 Deze afbeeldingen stonden op een poster uit 1890. Links staat: 'Een druk gebruik van de baden raden wij ten sterkste aan'. Onder het rechter beeld: 'De man kan ondertussen het huishouden waarnemen.'

Bron 4 Joke Smit in 1973.

Joke Smit (1933-1981) was moeder van twee kinderen en werkte als journalist en leraar Frans. Ze merkte dat in haar omgeving weinig moeders een baan hadden, ook als ze een goede opleiding hadden. Ze vond dat raar: 'Dat waren wel hele dure kindermisjes.'

In 1967 schreef ze een artikel met de titel 'Het onbehagen bij de vrouw'. 'Onbehagen' betekent zoiets als ontevredenheid. Ze schreef dat vrouwen nog steeds niet dezelfde kansen kregen als mannen, omdat ze niet voor vol werden aangezien.

Veel mensen waren het met haar eens. Joke richtte de organisatie Man-Vrouw-Maatschappij op en ging in de politiek. Ze wilde dat mannen en vrouwen op school, op het werk en thuis gelijk zouden zijn.

Bron 5 Dit boek van Joke Smit verscheen in 1973.

Bron 6 Poster van de overheid, uit 1980.

- 1** Gebruik bron 2 en 4.
- a** Maak de zinnen kloppend.
- Wilhelmina Drucker leefde rond 1900 / 1970.
 - Joke Smit leefde rond 1900 / 1970.
- b** Drucker en Smit waren feministen. Leg dat uit.
-
-
-

- 2** Je gaat eerst het leven van Wilhelmina Drucker onderzoeken. Gebruik bron 2.
- a** Met welke ongelijkheid tussen mannen en vrouwen had Drucker in haar jeugd te maken?
-
-
-
-
- b** Gebruik bron 1. Vul de zinnen aan.
- Volgens deze tekening (bron 1) kunnen vrouwen wel hetzelfde doen als mannen. Daarom is het raar om te zeggen dat vrouwen ‘te zwak’ of ‘niet slim genoeg zijn’ om te De boodschap van de tekening is dus: vrouwen moeten ook krijgen.
- c** Gebruik bron 7. Drucker zegt in deze toespraak dat vrouwen kiesrecht moeten krijgen. Welk argument geeft ze voor haar mening?
-
-
-
-
-

Bron 7 Wilhelmina Drucker hield in 1893 een toespraak in een café in Franeker. Ze zei het volgende.

De [nieuwe kieswet] deugt niet, want vrouwen krijgen daarin geen kiesrecht. De vrouw wordt gelijkgesteld aan krankzinnigen en gevangenen [want die hebben ook geen kiesrecht]. Ik zeg, als een Duitse dame [koningin Emma] de hoogste baan in ons land heeft, kan een Nederlandse vrouw dan niet stemmen?

- 3** Nu onderzoek je de ideeën van Joke Smit.
- a** Gebruik bron 4. Joke Smit schreef: ‘Het enige recht dat de vrouw heeft, is het aanrecht.’ Wat bedoelde zij met deze uitspraak?
-
-
-
- b** Wat moet volgens Smit veranderen in de samenleving? Twee antwoorden zijn goed.
- ☐ A De regering moet zorgen voor betaalbare kinderopvang, zodat vrouwen kunnen werken.
- ☐ B Het wordt tijd dat vrouwen niets meer in het huishouden doen, de beurt is aan mannen.
- ☐ C Ook mannen moeten in het huishouden werken, zodat vrouwen genoeg tijd hebben voor werk.
- ☐ D Vrouwen moeten geen kinderen meer krijgen, zodat ze zich op een carrière kunnen richten.
- ☐ E Vrouwen moeten ook gekozen kunnen worden in het parlement, zodat de wetten veranderen.
- 4** Je onderzoekt de ideeën van Joke Smit verder.
- a** Gebruik bron 8. Wat is volgens Smit het probleem van het 12-jarig meisje?
-
-
-
-
-

- b** Het gesprek met het meisje laat zien wat Smit bedoelde met het ‘onbehagen van de vrouw’. Waarover waren veel vrouwen volgens Joke Smit ontevreden?
- ☐ A Ze hadden niet dezelfde kansen als mannen op het gebied van werk.
 - ☐ B Ze hadden nog niet het recht om te gaan stemmen.
 - ☐ C Ze mochten geen opleiding volgen na de basisschool.
 - ☐ D Ze moesten, net als mannen, carrière maken en waren veel van huis.

c Gebruik bron 6. Wat is de boodschap van deze poster?

.....

.....

.....

d Past de poster bij de ideeën van Smit? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

Bron 8 Joke Smit sprak met een meisje van 12 jaar over haar toekomst. Over dat gesprek schreef ze het volgende in haar boek.

Joke: Wat word je later?
 Meisje: Huisvrouw.
 Joke: Vind je dat leuk?
 Meisje: Nee.
 Joke: Waarom doe je het dan?
 Meisje: Er zal niets anders op zitten.
 Wat zei dit meisje in feite? Dit: ik zou wel anders willen, maar de maatschappij duwt mij in een bepaalde richting.

5 Gebruik bron 1, 3, 4 en 5.

a Vergelijk de ideeën van Drucker met die van Smit. Wat wilden ze allebei veranderen?

.....

.....

.....

.....

b Waarvoor streed Drucker wél, maar Smit niet? Geef ook een verklaring.

.....

.....

.....

6 Gebruik ook bron 9.

Hoe zit het in onze tijd? Zijn mannen en vrouwen nu helemaal gelijk?

a Op welke drie gebieden zijn mannen en vrouwen gelijk?

- ☐ A Er zitten evenveel mannen als vrouwen in het bestuur.
- ☐ B Mannen en vrouwen hebben beiden stemrecht.
- ☐ C Mannen en vrouwen kunnen de opleiding volgen die ze willen.
- ☐ D Mannen en vrouwen verdienen evenveel.
- ☐ E Mannen en vrouwen vinden werk even belangrijk.
- ☐ F Mannen en vrouwen zijn voor de wet gelijk.
- ☐ G Mannen en vrouwen zorgen evenveel voor de kinderen en het huishouden.

b Wat vind jij: zijn er tegenwoordig nog feministen nodig, zoals Drucker of Smit? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Bron 9 Onderzoek naar het inkomen van mannen en vrouwen in 2018.

Bijna 80% van de volwassen mannen is financieel zelfstandig. Dat betekent dat zij meer dan 940 euro per maand verdienen. Van de vrouwen is 60% financieel zelfstandig. Dat vrouwen gemiddeld minder verdienen, komt doordat zij vaker minder uren werken en doordat zij per uur minder verdienen dan mannen. In hoge functies bij de overheid en bedrijven werken minder vrouwen dan mannen. Ook doen vrouwen gemiddeld meer in het huishouden en besteden ze meer tijd aan de zorg voor kinderen. Onderzoek laat zien dat vrouwen geld verdienen iets minder belangrijk vinden dan mannen.

Afsluiting

Oefenen voor de toets

Oefenen met tijdsvolgorde

- 1 Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later.
- A De Europese Unie ontstaat.
 - B De Verenigde Naties worden opgericht.
 - C Europese landen krijgen Marshallhulp.
 - D Twaalf Europese landen voeren de euro in.
 - E Zes Europese landen gaan voor het eerst samenwerken.
-

Oefenen van de leerstof

- 2 Bij elke periode staan vier begrippen. Een van die vier begrippen hoort **niet** bij die periode. Streep dat begrip door.

Jaren 1950	Jaren 1960	Jaren 1980	Jaren 2000
<i>Hoge lonen</i>	<i>Dalende welvaart</i>	<i>Abortus toegestaan</i>	<i>Twee mannen huwen</i>
<i>Marshallhulp</i>	<i>Gastarbeiders</i>	<i>VN opgericht</i>	<i>Werkloosheid</i>
<i>Verzorgingsstaat</i>	<i>Jeugdculturen</i>	<i>Vluchtelingen</i>	<i>Euro</i>
<i>Verzuiling</i>	<i>Ontzuiling</i>	<i>Werkloosheid</i>	<i>Internet</i>

- 3 Gebruik bron 1. Geef een argument waarom bron 1 wél past bij de verzuiling, en een argument waarom bron 1 niet past bij de verzuiling.

- Verzuiling betekent dat
-
- De bron past daar wel bij, want
-
- De bron past daar niet bij, want
-

- 4 Gebruik bron 2. Geef een verklaring voor twee veranderingen in de gemeenteraadspolitiek van Sassenheim tussen 1962 en 2022. Vul de zinnen aan.

- Uit de bron blijkt deze verandering:
-
- Een verklaring daarvoor is dat
-
- Uit de bron blijkt ook deze verandering:
-

Een verklaring daarvoor is dat

.....

.....

Bron 1 In 1961 werd in het dorp Sassenheim onderzocht hoe mensen die niet hetzelfde geloof hebben, met elkaar omgaan. In het onderzoek werden de volgende vragen gesteld.

Vraag: Vind je het goed wanneer jouw kind of jouw broer of zus trouwt met iemand die een ander geloof heeft?

81,9% was tegen een huwelijk waarbij man en vrouw niet hetzelfde geloof hadden.

Vraag: Vind je het goed dat jouw kind of jouw broer of zus vriendschap sluit met iemand die een ander geloof heeft?

40,6% was tegen vriendschap met iemand van een ander geloof.

Vraag: Vind je het goed dat jouw kind of jouw broer of zus werkt met iemand die een ander geloof heeft?

11,4% was tegen [werken] met iemand van een ander geloof.

Bron 2 Informatie over gemeenteraadsverkiezingen in Sassenheim in 1962 en 2022.

In 1962 kwamen er vijf partijen in de gemeenteraad van Sassenheim. De liberale VVD kreeg 6% van de stemmen. De katholieke en protestantse partijen kregen samen zo'n 84% van de stemmen.

In 2022 hoorde Sassenheim bij de gemeente Teylingen. Na verkiezingen in dat jaar kwamen negen partijen in de gemeenteraad. Christelijke partijen kregen samen bijna 23% van de stemmen; de liberale partijen VVD en D66 kregen samen 34% van de stemmen.

5 a Vul het juiste begrip in.

Migranten die in de jaren 1960 naar Nederland kwamen om in de industrie, mijnen of havens te werken, werden genoemd.

b Om welke reden werkten gastarbeiders vaak in fabrieken en niet in de dienstensector (handel, horeca of onderwijs)?

- ☐ A Dat werk deden gastarbeiders in het land van herkomst meestal ook.
- ☐ B Gastarbeiders waren opgeleid om in de industrie te gaan werken.
- ☐ C Het werk in de industrie betaalde beter dan werk in de dienstensector.
- ☐ D Voor dat laagbetaalde werk konden werkgevers moeilijk personeel krijgen.

c In de jaren 1980 werden juist veel gastarbeiders werkloos. Bedenk waarom.

.....

.....

.....

6 Maak de juiste combinaties.

A inclusieve samenleving	☐	☐ 1 In de samenleving wonen mensen met verschillende kenmerken.
B multiculturele samenleving	☐	☐ 2 Iedereen kan meedoen in de samenleving.
C diversiteit	☐	☐ 3 Mensen uit verschillende culturen leven samen.
D integratie	☐	☐ 4 Migranten doen volwaardig mee in de samenleving en worden geaccepteerd.

7 Gebruik bron 3.

a Welke verandering wilden deze feministen bereiken?

.....

b Bedenk waarom feministen actie gingen voeren voor de Beurs.

.....

.....

c Noem een ander belangrijk doel van feministen tijdens de tweede feministische golf.

.....

.....

Bron 3 In januari 1970 richtte een groep feministen een crèche in vlak voor de Beurs, een gebouw waar bijna alleen mannen werkten. De vrouwen en mannen vonden dat de overheid moest betalen voor kinderopvang.

8 Twee feiten:

- In 1945 gingen landen in de VN samenwerken.
- In 1951 gingen zes Europese landen samenwerken.

a Deze twee groepen landen gingen met hetzelfde doel samenwerken. Welk doel was dat?

.....

b De Koude Oorlog was zowel positief als negatief voor de samenwerking tussen landen. Maak de zinnen kloppend en vul aan.

- De Koude Oorlog was *positief* / *negatief* voor de samenwerking tussen landen in West-Europa, want

.....

.....

- De Koude Oorlog was *positief* / *negatief* voor de samenwerking tussen landen in de Verenigde Naties, want

.....

.....

- c De VN staan als een scheidsrechter boven alle landen. Noem twee instellingen van de VN die bij die taak passen. Leg je antwoord uit.

—

—

- 9 Dit hoofdstuk gaat over het tijdvak van televisie en computer. Vul het schema in.

	Televisie	Computer met internet
Periode	Vanaf jaren 1960 / 1990	Vanaf jaren 1960 / 1990
Past bij een consumptiemaatschappij?	Wel / Niet	Wel / Niet
Zorgt voor globalisering?	Wel / Niet	Wel / Niet

Oefenen van historisch denken

- 10 Hieronder staan drie foto's van gezinnen.

- a In welk jaar zijn de foto's gemaakt? Kies uit: 1959 • 1978 • 2019.

Foto A:

Foto B:

Foto C:

- b Leg je antwoord bij vraag a uit.

— Uitleg bij foto A:

— Uitleg bij foto B:

— Uitleg bij foto C:

Controleer jezelf

6.1 Een rijk land

- Ik kan beschrijven hoe de economie van Nederland zich na 1945 ontwikkelde.
- Ik kan uitleggen hoe Nederland in de jaren 1950 een verzorgingsstaat werd.
- Ik kan uitleggen waarom de verzuiling vanaf 1960 minder werd en welke invloed dit had op de politiek.

6.2 Je eigen weg gaan

- Ik kan uitleggen dat het ontstaan van jeugdculturen leidde tot een generatiekloof.
- Ik kan beschrijven wat er veranderde en wat er hetzelfde bleef in de positie van vrouwen in de jaren 1950.
- Ik kan uitleggen wat feministen wilden veranderen in de jaren 1960 en 1970, en of dat lukte.

6.3 Veelkleurige samenleving

- Ik kan drie groepen migranten noemen en uitleggen waarom zij naar Nederland kwamen.
- Ik kan uitleggen hoe de integratie van migranten in Nederland verliep.
- Ik kan uitleggen wat wordt bedoeld met diversiteit en in hoeverre Nederland een inclusieve samenleving is.

6.4 Nederland werkt samen

- Ik kan uitleggen dat de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog invloed hadden op het ontstaan en de uitbreiding van de Europese samenwerking.
- Ik kan uitleggen hoe de Europese samenwerking op economisch en politiek gebied groeide.
- Ik kan vier doelen van de Verenigde Naties noemen en uitleggen wat de Veiligheidsraad doet.

Controleer jezelf historisch denken

- Ik kan verschillende aanduidingen van tijd gebruiken, zoals eeuwen, tijdvakken en perioden.
- Ik kan een aantal hulpmiddelen noemen en gebruiken om een bron zo precies mogelijk in de tijd te plaatsen.

Jaartallen

1945	Oprichting Verenigde Naties
1951	Begin Europese samenwerking
1993	Europese Unie
2001	Huwelijk opengesteld voor mensen van hetzelfde geslacht
2002	Invoering van de euro
2020	Brexit

Begrippen

6.1 Een rijk land

wederopbouw

Herstel van de schade die de Tweede Wereldoorlog had veroorzaakt.

Marshallhulp

Economische steun die West-Europese landen vanaf 1948 kregen van de Verenigde Staten.

consumptiemaatschappij

Een samenleving waarin veel mensen luxeproducten kopen.

verzorgingsstaat

Een samenleving waarin alle burgers die niet voor zichzelf kunnen zorgen, van de overheid een inkomen en gezondheidszorg krijgen.

verzuiling

Verdeling van de samenleving in zuilen: groepen mensen met eigen godsdienstige of politieke ideeën, die vooral binnen de eigen groep leefden.

ontzuiling

De verdwijning van de zuilen vanaf de jaren 1960.

ontkerkelijking

Steeds minder mensen horen bij een kerk.

6.2 Je eigen weg gaan

jeugdcultuur

De eigen stijl, houding en opvattingen van een groep jongeren.

individualisering

Mensen gaan steeds meer hun eigen keuzes maken, zonder daarbij beïnvloed te worden door wat anderen vinden, zoals hun familie of de kerk.

generatiekloof

Het verschil in opvattingen tussen mensen van verschillende leeftijden, bijvoorbeeld tussen ouders en kinderen.

feminist

Iemand die streeft naar gelijke rechten voor vrouwen.

tweede feministische golf

Beweging die in de jaren 1960 en 1970 opkwam voor gelijke rechten en kansen voor vrouwen en mannen, met name op het gebied van opleiding en werk.

6.3 Veelkleurige samenleving

gastarbeiders

Arbeiders uit het buitenland die tijdelijk naar Nederland kwamen om te werken.

asiel

Het aanvragen van bescherming in een land door iemand die in zijn eigen land vervolgd wordt of gevaar loopt.

multiculturele samenleving

Een samenleving waarin mensen met verschillende culturen samenwonen.

integratie

Migranten gaan volledig meedoen aan de Nederlandse samenleving en worden door andere burgers als gelijkwaardig geaccepteerd.

diversiteit

Als mensen op allerlei manieren van elkaar verschillen, bijvoorbeeld in geslacht, huidskleur, culturele achtergrond of seksuele oriëntatie.

inclusieve samenleving

Een samenleving waarin iedereen kan meedoen en verschillen tussen mensen worden geaccepteerd.

6.4 Nederland werkt samen

Europese Unie (EU)

Samenwerking van een groot aantal Europese landen op verschillende gebieden vanaf 1993.

euro

Munt die vanaf 2002 gebruikt wordt in een groot aantal EU-landen.

Brexit

Het verlaten van de Europese Unie door Groot-Brittannië in 2020.

Verenigde Naties (VN)

Internationale organisatie die oorlog wil voorkomen en streeft naar vrijheid en welvaart voor alle mensen.

mensenrechten

Rechten en vrijheden die gelden voor elk mens beschikt en die niet afgenomen kunnen worden.

Veiligheidsraad

Onderdeel van de Verenigde Naties dat besluit of de VN ingrijpen bij een conflict.

Begrippen historisch denken

dateren

Een gebeurtenis in de tijd plaatsen door zo nauwkeurig mogelijk te bepalen wanneer ze plaatsvond.

 Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *Oefentoets*.

Bron 1 Koning Willem-Alexander opent de Homeless World Cup, waarbij teams van daklozen tegen elkaar voetballen. De koning neemt het eerste schot.

Op de euro, bij herdenkingen en op Koningsdag kom je ze tegen: de familie Van Oranje. Al eeuwenlang speelt deze familie een belangrijke rol in het bestuur van Nederland. Maar sinds de wijziging van de grondwet in 1848 heeft de koning geen macht meer. De koning heeft nu vooral een symbolische functie: hij gaat bijvoorbeeld namens Nederland op staatsbezoek in andere landen, zet zijn handtekening onder nieuwe wetten en leest één keer per jaar de troonrede voor. Hij vertelt dan wat de plannen van de ministers zijn in het komende jaar. Sinds 2013 is Willem-Alexander koning van Nederland.

1 Gebruik de tekst van de oriëntatie.

a Wat doet de koning van Nederland? Twee antwoorden zijn goed.

- ☐ A Aanwezig zijn bij een herdenking.
- ☐ B Besluiten tot de invoering van de euro.
- ☐ C De troonrede schrijven.
- ☐ D Nieuwe wetten bedenken.
- ☐ E Officieel andere landen bezoeken.

b Is de koning in Nederland volgens jou belangrijk? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

.....

c Waarom zouden de organisatoren van de Homeless World Cup de koning hebben gevraagd voor de opening van het toernooi?

.....

.....

.....

2 Nederland is een democratie.

a Wie heeft in een democratie de macht?

- ☐ A De ministers.
- ☐ B Een dictator.
- ☐ C Een koning.
- ☐ D Het volk.

b Gebruik zo nodig hoofdstuk 1. In een democratie is er algemeen kiesrecht. Wanneer kwam er in Nederland algemeen kiesrecht?

- ☐ A In 1848.
- ☐ B In 1919.
- ☐ C In 1945.
- ☐ D In 1960.

3 Staatsinrichting gaat over de manier waarop een land bestuurd wordt.

a Wat weet je al over de staatsinrichting van Nederland? Wie bestuurt het land en op welke manier? Schrijf nog vier woorden op die passen bij het bestuur van Nederland.

Bij staatsinrichting passen de woorden: koning, politieke partij,

.....

b Welke vragen heb je nog over de staatsinrichting van Nederland? Schrijf twee vragen op.

.....

.....

.....

.....

Een volksvertegenwoordiging

Leerdoel

- Je kunt uitleggen dat Nederland een parlementaire democratie is.

Bron 1 Studenten van het mbo geven een koffer met kritische vragen over besluiten van het parlement aan Khadija Arib, de toenmalige voorzitter van de Tweede Kamer. (Foto uit 2019.)

Het dorp of de stad waar je woont, heeft een bestuur dat door de inwoners is gekozen. Deze **volksvertegenwoordiging** neemt namens alle inwoners besluiten, bijvoorbeeld over de aanleg van een skatebaan in jouw woonplaats. Nederlandse burgers kiezen ook een landelijke volksvertegenwoordiging. Deze volksvertegenwoordiging noemen we het **parlement**. In Nederland bestaat het parlement uit de Tweede Kamer en de Eerste Kamer. Het parlement vergadert in Den Haag en neemt besluiten over zaken die alle burgers in Nederland aangaan.

In Nederland kiezen burgers eens in de vier jaar de 150 leden van de **Tweede Kamer**. Iedereen die 18 jaar of ouder is en de Nederlandse nationaliteit heeft, mag bij deze **verkiezingen** stemmen. Burgers kunnen dan opnieuw beslissen welke politieke partij de beste ideeën voor Nederland heeft. Met hun stem laten ze ook weten of ze wel of niet tevreden zijn met het werk van de leden van de Tweede Kamer in de afgelopen jaren.

Als een gekozen volksvertegenwoordiging namens de burgers besluiten neemt, spreken we van een **parlementaire democratie**.

1 a Maak de zinnen kloppend.

In een parlementaire democratie nemen *burgers zelf / leden van een volksvertegenwoordiging* besluiten. De hoogste macht ligt bij de *burgers / leden van een volksvertegenwoordiging*, want zij bepalen bij verkiezingen wie er in het parlement komt.

b Maak de zinnen kloppend.

Het Nederlandse parlement bestaat uit de Kamer en de Tweede Kamer.

De Tweede Kamer heeft leden.

De leden worden eens in de jaar opnieuw gekozen.

c Wanneer mag je stemmen voor de Tweede Kamer? Noem twee eisen waaraan je moet voldoen.

-
-

2 Stemmen is niet verplicht. De media kijken na verkiezingen altijd naar de opkomst: hoeveel mensen die mogen stemmen, hebben dat ook echt gedaan? Bij verkiezingen voor de Tweede Kamer is de opkomst meestal rond 80%. Zo'n 20% van de mensen die mogen stemmen, stemt dan dus niet.

a Bedenk een reden waarom mensen niet zouden stemmen.

-
-

b Als jij stemrecht had, zou je dan gaan stemmen? Leg uit waarom wel of niet.

-
-
-

Burgers praten mee

Leerdoel

- Je kunt met vier voorbeelden uitleggen dat je op verschillende manieren je stem kunt laten horen.

Bron 2 Burgers demonstreren om duidelijk te maken hoe ze ergens over denken.

In de Nederlandse democratie hebben burgers het recht om mee te praten over het bestuur. Dit kunnen ze op allerlei manieren doen.

- Alle Nederlandse burgers van 18 jaar en ouder hebben kiesrecht. Zij mogen hun stem uitbrengen tijdens een verkiezing. Zo bepalen burgers bijvoorbeeld wie namens hen besluiten nemen in het parlement.
- Alle Nederlandse burgers van 18 jaar en ouder hebben het recht zichzelf verkiesbaar te stellen. Dat betekent dat ze in het bestuur van een gemeente of het land gekozen kunnen worden.
- Nederlandse burgers hebben het recht om een vereniging op te richten. Dat kan een politieke partij zijn, maar ook een **belangenorganisatie**. Dat is een groep mensen die opkomt voor één onderwerp, bijvoorbeeld voor een bepaalde sport, voor de natuur of voor gehandicapten.
- Nederlandse burgers hebben het recht op vrijheid van meningsuiting. Hierdoor kunnen mensen kritiek geven op bestuurders zonder te worden vervolgd. Burgers gebruiken regelmatig **massamedia**, zoals sociale media, kranten, televisie of radio, om duidelijk te maken hoe zij ergens over denken.

3 a Maak de zinnen kloppend.

Als je 18 bent, krijg je *kiesrecht / vrijheid van meningsuiting*. Dit betekent dat je *een belangenorganisatie mag oprichten / een stem mag uitbrengen* en dat je *jezelf verkiesbaar mag stellen / kritiek mag geven op de politiek*.

b Ook als je nog geen 18 bent, kun je wel meepraten over de politiek. Geef hiervan een voorbeeld.

.....

.....

c Vijf jongens uit Zuidlaren begonnen een handtekeningenactie om aandacht te vragen voor hun skatepark. Ze gaven de honderden handtekeningen aan hun gemeenteraad. De gemeenteraad luisterde naar hun wensen en zorgde ervoor dat het skatepark werd opgeknapt.

Leg uit dat de actie van deze jongeren past bij het begrip ‘democratie’.

.....

.....

d Waarvoor zou jij een handtekeningenactie willen starten?

.....

Leerdoel

- Je kunt drie verschillende politieke stromingen noemen.

Bron 3 Een bord met verkiezingsposters van verschillende politieke partijen in Zwolle.

Een belangrijke manier waarop burgers kunnen meepraten over politiek, is door bij verkiezingen hun stem uit te brengen op een politieke partij. In Nederland bestaan veel politieke partijen. Elke partij heeft andere ideeën over hoe Nederland bestuurd moet worden. De ideeën van sommige partijen lijken op elkaar. Die partijen horen bij dezelfde politieke stroming. De belangrijkste stromingen zijn **liberalisme**, **socialisme** en **confessionalisme**.

- Liberalen vinden de vrijheid van burgers belangrijk. Volgens hen zijn mensen zelf verantwoordelijk voor hun leven. Het bestuur moet zorgen voor vrijheid en veiligheid, maar moet niet te veel regels maken.
- Socialisten vinden gelijkheid van burgers belangrijk. Volgens hen moet het bestuur regels maken om de welvaart in een land gelijkjer te verdelen. Bijvoorbeeld door rijke mensen hogere belastingen te laten betalen en door met dat geld andere mensen te steunen.
- Confessionelen baseren hun politieke ideeën op een geloof. Christelijke partijen gebruiken bijvoorbeeld ideeën uit de Bijbel als basis voor hun politiek.

Er zijn ook partijen die opkomen voor een bepaalde groep in de samenleving of een bepaald ideaal, zoals een partij die zich extra inzet voor ouderen of voor de belangen van dieren. Zulke partijen heten **one-issuepartijen**.

- 4 a** Welke zin is juist?
- ☐ A Confessionele partijen houden zich niet bezig met politiek, maar met een geloof.
 - ☐ B Liberale partijen willen dat de overheid zorgt voor zoveel mogelijk vrijheid voor burgers.
 - ☐ C One-issuepartijen richten zich op de belangen van dieren.
 - ☐ D Socialisten willen de belastingen zo laag mogelijk houden.
- b** Hieronder staan drie voorbeelden van politieke standpunten. Welk standpunt hoort bij welke stroming? Maak de juiste combinaties.
A Er moeten minder regels komen voor ondernemers.	☐	☐ 1 Liberalen
B Miljonairs moeten meer belasting gaan betalen.	☐	☐ 2 Socialisten
C Volgens de Bijbel is zondag een rustdag: winkels mogen dan niet open.	☐	☐ 3 Confessionelen

- 5 a** Geef bij elke stelling aan of je het hiermee eens bent of oneens.

Als het minimumloon stijgt, moeten ook de uitkeringen omhoog.	<i>Eens / Oneens</i>
De overheid moet musea en concerten goedkoper maken.	<i>Eens / Oneens</i>
Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet.	<i>Eens / Oneens</i>
Er moet een hogere belasting op vlees komen.	<i>Eens / Oneens</i>
Nederland moet meer geld uitgeven aan een sterk leger.	<i>Eens / Oneens</i>
Nederland moet uit de Europese Unie stappen.	<i>Eens / Oneens</i>

- b** Een stelling uit vraag a: ‘Als het minimumloon stijgt, moeten ook de uitkeringen omhoog.’
Past deze stelling bij het socialisme, het liberalisme of het confessionalisme? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

- c** Gebruik bron 4. Vergelijk de bron met jouw antwoorden bij vraag a. Ben jij het eens met de voorstanders of met de tegenstanders? Arceer of omcirkel telkens de partijen waarmee je het eens bent.

- d** Met welke partij(en) ben jij het het vaakst eens?

.....

- e** Zoek op internet meer informatie over een partij die je bij vraag d hebt ingevuld. Zou je op deze partij stemmen? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Bron 4 De mening van verschillende politieke partijen bij de verkiezingen in 2021 over een aantal onderwerpen.

Onderwerp	Stelling	Voorstanders	Tegenstanders
Inkomens	Als het minimumloon stijgt, moet ook de bijstandsuitkering omhooggaan.	CDA, CU, D66, GL, PvdA, PvdD, SP	FVD, PVV, VVD
Kunst en Cultuur	De overheid moet musea en concerten goedkoper maken.	D66, GL, PvdD, SP	CDA, CU, FVD, PvdA, PVV, VVD
Migratie	Nederland moet meer vluchtelingen opnemen dan het nu doet.	CU, D66, GL, PvdA, PvdD, SP	CDA, FVD, PVV, VVD
Milieu en natuur	Er moet een hogere belasting op vlees komen.	CU, D66, GL, PvdD	CDA, FVD, PvdA, PVV, SP, VVD
Defensie	Nederland moet meer geld uitgeven aan een sterk leger.	CDA, CU, D66, FVD, PvdA, PVV, VVD	GL, PvdD, SP
Europa	Nederland moet uit de Europese Unie stappen.	FVD, PVV	CDA, CU, D66, GL, PvdA, PvdD, SP, VVD

Toelichting: CDA staat voor Christendemocratisch Appel, CU voor ChristenUnie, D66 voor Democraten 66, FVD voor Forum voor Democratie, GL voor GroenLinks, PvdA voor Partij van de Arbeid, PvdD voor Partij voor de Dieren, PVV voor Partij voor de Vrijheid, SP voor Socialistische Partij, VVD voor Volkspartij voor Vrijheid en Democratie.

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Hoe werken verkiezingen?

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe wordt bepaald wie er in de Tweede Kamer komt.

Bron 1 Een stembiljet met daarop, per partij, alle personen die zich verkiesbaar stellen. Met een rood potlood kleur je het hokje in bij de persoon voor wie jij kiest.

Als er verkiezingen zijn, bijvoorbeeld voor de Tweede Kamer, worden op veel plekken in Nederland stemlokalen geopend. Alle Nederlandse burgers kunnen dan naar een stemlokaal gaan en daar hun stem uitbrengen. In het stemlokaal krijg je een stembiljet: een papieren lijst met daarop de namen van alle mensen die zich verkiesbaar stellen voor de verschillende politieke partijen. Op het stembiljet kleur je één hokje rood.

Na de verkiezingsdag worden alle stemmen geteld en worden de 150 zetels volgens vaste regels over de verschillende partijen verdeeld. Dat gaat zo: de Tweede Kamer heeft 150 leden; dat heet ook wel 150 zetels. Wanneer een politieke partij bij de verkiezingen 10% van de stemmen krijgt, krijgt ze dus 15 zetels in de Tweede Kamer. De eerste 15 personen die op de lijst van die partij staan, komen dan in de Tweede Kamer. Het kan ook voorkomen dat een partij niet genoeg stemmen krijgt voor een zetel in de Tweede Kamer.

- 1 Hoe gaat stemmen? Maak de zinnen kloppend.
 - Het stembiljet *krijg je bij / neem je mee naar* het stemlokaal.
 - Je brengt je stem uit met *een computer / papier en potlood*.
 - De partij met de meeste stemmen krijgt *alle / de meeste* zetels.

- 2 Gebruik bron 2.
- Welke zin over deze bron is juist?
- ☐ A BIJ1 kreeg niet genoeg stemmen voor een zetel.
 - ☐ B De PVV kreeg 17% van de stemmen.
 - ☐ C Er zitten 24 leden van D66 in de Tweede Kamer.
 - ☐ D Het CDA is de grootste partij geworden.

Bron 2 De zetelverdeling in de Tweede Kamer na de verkiezingen van 2021.

Partijen	Aantal zetels	Partijen	Aantal zetels
50PLUS	1	JA21	3
BBB	1	PvdA	9
BIJ1	1	PvdD	6
CDA	15	PVV	17
ChristenUnie	5	SGP	3
D66	24	SP	9
DENK	3	Volt	3
FVD	8	VVD	34
GroenLinks	8		

Van verkiezingen naar nieuwe ministers

Leerdoel

- Je kunt uitleggen waarom politieke partijen in Nederland altijd moeten samenwerken.

Bron 3 Na de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 praten de leiders van CDA, D66 en VVD met elkaar over samenwerking in een coalitie.

Na de verkiezingen voor de Tweede Kamer overleggen de politieke partijen met elkaar over welke partijen met elkaar kunnen en willen samenwerken om Nederland te besturen. Bij zo'n samenwerking zijn twee zaken belangrijk.

- De partijen die samenwerken, willen samen het liefst een meerderheid hebben: meer dan 75 van de 150 zetels. Want om een besluit te nemen, moet een meerderheid van de Tweede Kamerleden vóór dat besluit stemmen. Het is in Nederland nog nooit gebeurd dat één partij meer dan de helft van de zetels kreeg.
- De partijen moeten het eens kunnen worden over wat ze willen veranderen in Nederland. Daarbij moeten ze altijd een beetje toegeven: de ene partij krijgt bijvoorbeeld haar zin op het gebied van onderwijs en de andere partij krijgt haar zin op het gebied van belastingen. Als twee partijen heel verschillende ideeën hebben, willen ze meestal niet samenwerken.

Na een aantal weken of maanden praten ligt er een plan van de partijen die gaan samenwerken. Deze partijen vormen samen de **coalitie**. De coalitie zoekt vervolgens geschikte kandidaten die als **minister** hun plan willen uitvoeren. De coalitie wijst ook de **minister-president** aan, die het hoofd is van alle ministers.

Elke vier jaar zijn er verkiezingen voor de Tweede Kamer. De coalitie heeft dus vier jaar om haar plan uit te voeren. Bij de volgende verkiezingen geven burgers met hun stem aan of ze tevreden zijn over de coalitie, of niet.

- 3 a Wat is een coalitie in de Tweede Kamer? Maak de zinnen kloppend.
Een coalitie bestaat uit *één partij / een aantal partijen*. Meestal heeft een coalitie *de helft / meer dan de helft* van de zetels. De coalitie wijst de *ministers / rechters* aan die het land gaan besturen. De coalitie bestuurt het land *vier / vijf / zes* jaar lang.
- b Welke zin is juist?
- ☐ A De Tweede Kamer stemt over wie er minister-president wordt.
- ☐ B Een partij die niet in de coalitie komt, komt ook niet in de Tweede Kamer.
- ☐ C Een partij in de coalitie kan vaak niet al haar plannen uitvoeren.
- ☐ D Het is onmogelijk dat één partij meer dan 75 zetels in de Tweede Kamer krijgt.
- c Na de verkiezingen proberen verschillende partijen om samen een coalitie te vormen. Vaak willen partijen van dezelfde stroming (liberalisme, socialisme of confessionalisme) met elkaar samenwerken. Leg uit dat zo'n samenwerking logisch is.
-
-
-

- 4 Gebruik bron 2.
- Na de verkiezingen in 2021 kwam er een coalitie van VVD, CDA, D66 en ChristenUnie.
- a Maak de zinnen kloppend.
VVD, CDA, D66 en ChristenUnie hebben samen *67 / 74 / 76 / 78* zetels. Dat is *geen / een kleine / een grote* meerderheid.
- b Maak de zinnen kloppend.
- De ChristenUnie had *5 / 17* zetels.
 - De PVV had *5 / 17* zetels.
 - Een grote partij komt dus *altijd / niet altijd* in de coalitie.
 - Een kleine partij kan dus *ook / nooit* in de coalitie komen.
- c Was een coalitie van drie partijen mogelijk geweest? Leg je antwoord uit.
-
-

Leerdoel

- Je kunt uitleggen wat de taken van de regering en het parlement zijn.

Bron 4 De minister van Defensie, Kajsa Ollongren, kijkt naar opstijgende jachtvliegtuigen. Zij is verantwoordelijk voor het leger en de verdediging van Nederland.

De ministers besturen het land. Ze hebben als taak om problemen op te lossen en het plan van de coalitie uit te voeren. Elke minister heeft een eigen gebied: er is bijvoorbeeld een minister van Onderwijs en een minister van Buitenlandse Zaken. De ministers heten samen het **kabinet**. De ministers en de koning samen heten de **regering**.

Ministers komen vaak met een plan voor een nieuwe **wet**. Dat is een regel waaraan iedereen in Nederland zich moet houden. Een wetsvoorstel gaat eerst naar de Tweede Kamer. De minister legt daar het wetsvoorstel uit, luistert naar de kritiek van Tweede Kamerleden en verandert vaak iets aan het voorstel. Daarna stemt de Tweede Kamer over het wetsvoorstel. Als een meerderheid van de leden vóór is, gaat het wetsvoorstel naar de **Eerste Kamer**. De Eerste Kamer kijkt het werk van de Tweede Kamer nog eens goed na. Het kan bijvoorbeeld zijn dat de Tweede Kamer iets vergeten is of een fout heeft gemaakt. Als de Eerste Kamer een wetsvoorstel ook goedkeurt, wordt het een wet. Bij het nemen van besluiten krijgt de Tweede Kamer dus hulp van de Eerste Kamer.

Behalve besluiten over wetten heeft de Tweede Kamer nog een belangrijke taak. Tweede Kamerleden houden in de gaten of de ministers hun werk wel goed doen. Zij stellen vragen aan de ministers, die de ministers moeten beantwoorden. Wanneer een meerderheid van de Tweede Kamer ontevreden is over het werk van een minister, dan kan de Tweede Kamer die minister ontslaan. In Nederland is het parlement dus de baas.

5 a Maak de juiste combinaties.

A De regering	☐	☐ 1 De Eerste en Tweede Kamer
B Het kabinet	☐	☐ 2 De ministers
C Het parlement	☐	☐ 3 De ministers en de koning

b Welk persoon zit in de Tweede Kamer?

- ☐ A De koning.
- ☐ B De minister van Buitenlandse Zaken.
- ☐ C De minister-president.
- ☐ D Een gekozen lid van een politieke partij.

c Hoe ontstaat een nieuwe wet? Zet de zinnen in de goede volgorde.

- A De Eerste Kamer keurt het wetsvoorstel goed.
- B De Tweede Kamer bespreekt het wetsvoorstel van de minister.
- C De Tweede Kamer stemt over het wetsvoorstel.
- D Een minister stuurt het wetsvoorstel naar de Tweede Kamer.

.....

d Waarom is het belangrijk dat ook de Eerste Kamer een wetsvoorstel bespreekt?

.....

.....

6 In maart 2019 verscheen een nieuwsbericht bij de NOS. Daarin vertelden leerlingen dat ze boos waren, omdat ze meer toetsen kregen dan volgens de regels van hun school toegestaan was.

a Welke methode gebruikten deze leerlingen om hun stem te laten horen?

- ☐ A De massamedia.
- ☐ B Een belangenorganisatie.
- ☐ C Een demonstratie.
- ☐ D Hun stemrecht.

b Een lid van de Tweede Kamer zag dit nieuwsbericht en vroeg aan de minister waarom hij niets deed om de scholieren te helpen. Aan welke minister zou het Tweede Kamerlid deze vraag stellen?

- ☐ A Aan de minister van Economische Zaken en Klimaat.
- ☐ B Aan de minister van Financiën.
- ☐ C Aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- ☐ D Aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

c Leg uit dat het stellen van een vraag aan de minister goed past bij de taak van de Tweede Kamer.

.....

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Het bestuur van de Europese Unie

Leerdoel

- Je kunt uitleggen hoe in Europa besluiten worden genomen.

Bron 1 Klimaativiste Greta Thunberg (rechts) sprak met Ursula von der Leyen (voorzitter van de Europese Commissie) en Frans Timmermans (de commissaris die over klimaat gaat).

Het bestuur van de Europese Unie (EU) vergadert in Brussel en Straatsburg. De belangrijkste onderdelen van dit bestuur zijn: het Europees Parlement, de Europese Commissie en de Europese Raad van Ministers.

De **Europese Commissie** (EC) is het ‘dagelijks bestuur’ van de Europese Unie. De leden van dit bestuur noemen we commissarissen. Elke commissaris heeft een eigen taak, bijvoorbeeld handel, milieu of gezondheid. Een commissaris mag nieuwe wetsvoorstellen schrijven en controleert of EU-landen zich wel aan de Europese wetten houden.

Het **Europees Parlement** (EP) besluit (samen met de Raad van Ministers) over Europese wetten en over de besteding van het geld van de EU. Daarnaast controleert het of de Europese Commissie haar werk goed doet. Het Europees Parlement wordt gekozen door alle EU-burgers.

De **Europese Raad van Ministers** (de Raad) bestaat uit alle ministers van de EU-landen. Als er bijvoorbeeld vergaderd wordt over de landbouw, dan zijn alle ministers van Landbouw daarbij aanwezig. De Raad van Ministers besluit (samen met het Europees Parlement) of een nieuwe wet wordt aangenomen.

In de EU worden dus ook wetten gemaakt. Alle landen die lid zijn van de EU, moeten zich daaraan houden.

1 a Welke zin is juist?

- ☐ A Een Nederlandse minister zit automatisch ook in de Europese Raad van Ministers.
- ☐ B Elk EU-land mag zelf kiezen of het een wet van de EU in zijn land wil invoeren.
- ☐ C Het Europees Parlement maakt wetsvoorstellen en besluit over geldzaken.
- ☐ D Sinds de EU bestaat, kunnen landen zelf geen nieuwe wetten meer maken.

b Wat zijn de taken van de Europese Commissie, het Europees Parlement en de Raad van Ministers? Maak het schema kloppend. Let op: één keer moet je twee taken kiezen.

Taken	Europese Commissie	Europees Parlement	Raad van Ministers
Nieuwe wetsvoorstellen schrijven			
Besluiten of een wet wordt aangenomen			
De Europese Commissie controleren			

c Gebruik bron 1. Frans Timmermans kwam met de Green Deal: een pakket met maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan. Maak de zinnen kloppend. De Green Deal is een *wet / wetsvoorstel* van Timmermans. *De Europese Commissie / het Europees Parlement* en *de Raad van Ministers / het Nederlandse parlement* moeten de Green Deal goedkeuren.

d Gebruik bron 1. Greta Thunberg sprak met de Europese Commissie. Op welke manier kun jij invloed uitoefenen op besluiten die de EU neemt?

.....

.....

.....

.....

2 Sinds 2016 mogen winkels in de Europese Unie geen gratis plastic tasjes meer aan klanten geven. Nederland besloot daarom dat burgers moeten betalen voor een plastic tas. In Frankrijk mogen winkels helemaal geen plastic tassen meer meegeven.

a Zijn de volgende stellingen juist of onjuist?

Dit wetsvoorstel werd geschreven door de Europese Raad van Ministers.	<i>Juist / Onjuist</i>
Alle EU-landen moeten het verbod van de EU invoeren in hun land.	<i>Juist / Onjuist</i>
Alle EU-landen mogen zelf bepalen op welke manier ze het verbod invoeren.	<i>Juist / Onjuist</i>

b Vind jij het goed dat de EU besluit over zo'n verbod in plaats van de Nederlandse overheid? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

Vóór of tegen de Europese Unie?

Leerdoel

- Je kunt voordelen en nadelen noemen van de Europese samenwerking.

Bron 2 Twee burgers van Groot-Brittannië discussiëren voor het regeringsgebouw over de vraag of Groot-Brittannië uit de EU moet stappen.

Veel landen in Europa hebben zich aangesloten bij de EU. Daar zijn veel Europese burgers blij mee, maar er is ook kritiek op de EU. In Groot-Brittannië mochten burgers in 2016 stemmen over de vraag of het land bij de EU moest blijven of de EU moest verlaten. Bijna 52% van de burgers stemde toen vóór het verlaten van de EU.

Burgers die wel in de EU wilden blijven, hadden de volgende argumenten.

- Als lid van de EU kunnen we veel makkelijker handeldrijven met andere landen. Daardoor verdienen we veel geld.
- Als we samenwerken in de EU staan we sterker. Grote problemen, zoals milieuvervuiling, kunnen we dan makkelijker oplossen.

Burgers die niet in de EU wilden blijven, hadden de volgende argumenten.

- De EU maakt veel wetten en regels. Daardoor kan onze regering minder zelf bepalen. We hebben dus minder vrijheid.
- Ons land moet veel geld bijdragen aan de EU. Dat geld kunnen we beter voor ons eigen land gebruiken.

- 3 a Hieronder staan argumenten vóór en tegen de EU. Geef bij elk argument aan of het een economisch of een politiek argument is.

Argument	Soort argument
Doordat de grenzen zijn verdwenen, kunnen landen veel makkelijker met elkaar handelen.	Politiek / Economisch
Klimaatverandering kan makkelijker worden aangepakt als landen samenwerken.	Politiek / Economisch
EU-landen kunnen zelf minder bepalen, omdat de EU ook beslissingen neemt.	Politiek / Economisch
EU-landen moeten geld betalen aan de Europese Unie.	Politiek / Economisch

- b Welk argument voor of tegen de EU vind jij het belangrijkste of het meest overtuigend?

.....

.....

Voordelen van een democratie

Leerdoel

- Je kunt drie voordelen van een democratisch bestuur noemen.

Bron 3 Foto van belangenorganisatie Urgenda met haar advocaten. Urgenda had de Nederlandse overheid aangeklaagd, omdat die volgens hen niet genoeg deed om de CO₂-uitstoot terug te dringen. In een wet is vastgelegd dat Nederland over een aantal jaren veel minder CO₂ uit mag stoten. De rechter gaf Urgenda gelijk.

Je kunt in de wereld geen twee landen vinden die op precies dezelfde manier worden bestuurd. De landen van de EU zijn democratisch, maar die democratie is in elk land anders geregeld. Burgers kunnen daarom ook kritisch over de democratie zijn. Moeten burgers niet meer of juist minder inspraak krijgen? Luisteren politici wel goed naar de burgers?

Toch wordt de democratie gezien als de bestuursvorm met de grootste voordelen. Dit zijn drie voordelen.

- In een democratie zijn regelmatig verkiezingen. Daardoor kan het niet gebeuren dat één persoon alle macht in handen krijgt. De macht blijft verdeeld over meerdere partijen en politici. Bovendien moeten politici blijven luisteren naar burgers. Als ze dat niet doen, lopen ze het risico om bij een volgende verkiezing veel stemmen te verliezen.
- In een democratie worden de rechten van alle burgers beschermd. Alle burgers hebben dus grondrechten, zoals stemrecht en vrijheid van meningsuiting. Een meerderheid mag niet de grondrechten van een kleine groep beperken. Het parlement mag bijvoorbeeld niemands godsdienst verbieden.
- In een democratie is de rechtspraak onafhankelijk: iedereen moet zich aan de wet houden, ook de bestuurders. Wanneer iemand zich niet aan de wet houdt, kan een rechter die persoon straffen. Dat geldt dus ook voor bestuurders.

4 a Welke twee zinnen passen bij een democratie?

- ☐ A De bestuurders bepalen wie welke straf krijgt.
- ☐ B De macht ligt in handen van één partij.
- ☐ C Een bestuurder moet luisteren naar de rechter.
- ☐ D Een partij kan bij verkiezingen veel steun verliezen.
- ☐ E Mensen die ervoor kunnen betalen, mogen stemmen.

b Sommige mensen in Nederland willen dat burgers meer inspraak krijgen. Bedenk een manier om Nederland nog democratischer te maken.

.....

.....

.....

.....

5 Gebruik bron 3.

Leg uit waarom deze bron past bij een democratie.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

 Ga naar de *Flitskaarten* en de *Test jezelf*.

Oefenen voor de toets

Oefenen van de leerstof

- 1** Welk begrip hoort bij welke uitleg? Maak de juiste combinaties.
A Coalitie	☐	☐ 1 Alle ministers samen
B Eerste Kamer	☐	☐ 2 De vergadering van ministers van de EU-landen
C Europees Parlement	☐	☐ 3 De volksvertegenwoordiging van de Europese Unie
D Europese Raad van Ministers	☐	☐ 4 Een deel van het parlement dat de Tweede Kamer controleert
E Kabinet	☐	☐ 5 Een vergadering van 150 gekozen volksvertegenwoordigers
F Tweede Kamer	☐	☐ 6 Een samenwerking van partijen in de regering
- 2** Hoe leiden verkiezingen tot een nieuw kabinet? Zet de gebeurtenissen in de juiste volgorde.
- A Burgers brengen hun stem uit.
 - B De coalitie wijst een minister-president aan.
 - C De zetels worden verdeeld.
 - D Partijen gaan met elkaar overleggen over een coalitie.
 - E Partijen maken hun standpunten bekend.
-
- 3 a** Noem een overeenkomst tussen een one-issuepartij en een belangenorganisatie.
-
-
-
- b** Noem een verschil tussen een one-issuepartij en een belangenorganisatie.
-
-
-
- c** Het werk van de commissarissen van de Europese Commissie lijkt op het werk van ministers in Nederland. Wat zijn twee overeenkomsten?
- ☐ A Ze doen hun werk allebei vanuit Brussel en Straatsburg.
 - ☐ B Ze hebben allebei een eigen taak (bijvoorbeeld onderwijs).
 - ☐ C Ze kunnen allebei een wetsvoorstel doen.
 - ☐ D Ze mogen allebei een wetsvoorstel goedkeuren of afkeuren.
 - ☐ E Ze worden allebei gekozen door de coalitie.

4 In 2010 werd Nederland geregeerd door een coalitie van CDA, PvdA en ChristenUnie. Het CDA had 41 zetels gekregen, de PvdA 33 zetels en de ChristenUnie 6 zetels. De partijen van de coalitie kregen ruzie. De PvdA besloot daarom uit de regering te stappen. Er moesten toen nieuwe verkiezingen komen, voor een nieuwe regering.

a Waarom konden het CDA en de ChristenUnie niet samen verder regeren, zonder de PvdA?

.....

.....

.....

b CDA is de afkorting van Christendemocratisch Appel. Het CDA en de ChristenUnie behoren tot dezelfde politieke stroming. Welke stroming is dat? Leg je antwoord uit.

.....

.....

.....

5 In 2016 kreeg Polen een waarschuwing van de Europese Commissie. De Europese Commissie vond dat Polen zich niet aan de Europese regels hield. In Polen probeert de regering meer invloed te krijgen op het werk van de rechters. Dit betekent dat de rechters minder onafhankelijk zijn. Ook probeert de Poolse regering meer controle te krijgen op de media.

a Leg uit waarom vrijheid voor rechters en media belangrijk is in een democratie.

– Vrijheid voor rechters is belangrijk, want in een democratie

.....

.....

.....

– Vrijheid voor media is belangrijk, want in een democratie

.....

.....

.....

b Polen veranderde eerst niets na de waarschuwing. De regering van Polen vond dat de Europese Unie zich niet mocht bemoeien met politieke besluiten in hun land. In het verhaal over Polen kun je een argument van tegenstanders van de EU herkennen. Welk argument is dat?

.....

.....

.....

Controleer jezelf

§7.1 Je stem laten horen

- Ik kan uitleggen dat Nederland een parlementaire democratie is.
- Ik kan met vier voorbeelden uitleggen dat je op verschillende manieren je stem kunt laten horen.
- Ik kan drie verschillende politieke stromingen noemen.

§7.2 Een regering vormen

- Ik kan uitleggen hoe wordt bepaald wie er in de Tweede Kamer komt.
- Ik kan uitleggen waarom politieke partijen in Nederland altijd moeten samenwerken.
- Ik kan uitleggen wat de taken van de regering en het parlement zijn.

§7.3 Democratie in Europa

- Ik kan uitleggen hoe in Europa besluiten worden genomen.
- Ik kan voordelen en nadelen noemen van de Europese samenwerking.
- Ik kan drie voordelen van een democratisch bestuur noemen.

Begrippen

§7.1 Je stem laten horen

volksvertegenwoordiging

Groep mensen die gekozen wordt door burgers met kiesrecht en die namens de burgers besluiten neemt.

parlement

De Eerste Kamer en de Tweede Kamer samen.

Tweede Kamer

Vergadering van 150 gekozen volksvertegenwoordigers.

verkiezingen

Een methode waarbij burgers door te stemmen bepalen wie er in het bestuur moeten komen.

parlementaire democratie

Staatsvorm waarbij burgers een parlement kiezen, dat namens hen besluiten neemt.

belangenorganisatie

Een groep mensen die opkomt voor één onderwerp.

massamedia

Middelen waarmee je grote groepen mensen kunt bereiken, zoals kranten, radio, televisie en sociale media.

liberalisme

Een politieke stroming. Liberalen vinden dat er zoveel mogelijk vrijheid moet zijn voor burgers en bedrijven.

socialisme

Een politieke stroming. Socialisten vinden dat geld en bezit eerlijker verdeeld moeten worden.

confessionalisme

Een politieke stroming. Confessionelen baseren hun politieke ideeën op hun geloof (confessie).

one-issuepartij

Een partij die zich richt op één bepaalde groep of één bepaald ideaal.

§7.2 Een regering vormen

coalitie

Samenwerking van twee of meer politieke partijen in de Tweede Kamer. De coalitiepartijen wijzen de ministers aan.

minister

Een persoon die wetsvoorstellen maakt en, na goedkeuring, uitvoert.

minister-president

Het hoofd van alle ministers.

kabinet

Alle ministers samen.

regering

De ministers en de koning.

wet

Een regel waaraan iedereen zich moet houden.

Eerste Kamer

Vergadering van volksvertegenwoordigers die de beslissingen van de Tweede Kamer controleert.

§7.3 Democratie in Europa

Europese Commissie

Het dagelijks bestuur van de Europese Unie.

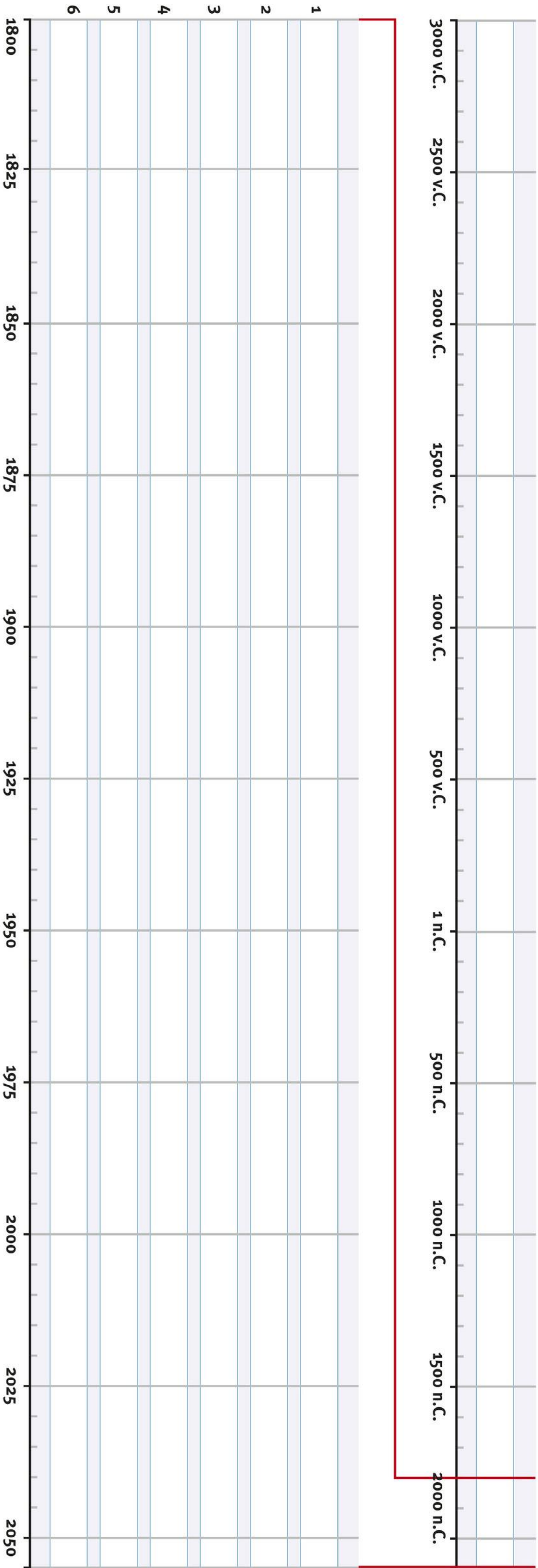
Europees Parlement

Volksvertegenwoordiging van de Europese Unie.

Europese Raad van Ministers

Vergadering waaraan uit elk EU-land één minister deelneemt, namelijk de minister die verantwoordelijk is voor het onderwerp dat behandeld wordt.

 Ga naar de *Flitskaarten*, de *Test jezelf* en de *Oefentoets*.

Register

A

acties, politionele 91, 135
antisemitisme 36, 73
asiel 160, 199
asmogendheden 29, 72

B

belangenorganisatie 205, 221
Berlijnse Muur 81, 135
betrouwbaarheid (van een
bron) 8, 119, 135
BRD 81, 134
Brexit 174, 199
bron 8
bruikbaarheid (van een
bron) 116, 135

C

capitulatie 45, 73
coalitie 211, 221
collaboratie 50, 73
concentratiekamp 19, 72
confessionalisme 206, 221
consumptiemaatschappij 141, 198
cultureel gebied 10

D

dateren 10, 183, 199
DDR 81, 134
dekolonisatie 90, 135
democratie, parlementaire 203, 221
deportatie 38, 73
dictatuur 17, 72
direct gevolg 10
directe oorzaak 10
discriminatie 38, 73
diversiteit 165, 199

E

economisch gebied 10
Eerste Kamer 212, 221
eeuw 9
euro 173, 199
Europees Parlement 214, 221
Europese Commissie 214, 221
Europese Raad van Ministers ... 214, 221
Europese Unie (EU) 171, 199

F

feit 8
feminist 155, 198
feministische golf, tweede 155, 198

G

gastarbeiders 160, 199
geallieerden 27, 72
generatiekloof 151, 198
geschiedenis 8
getto 38, 73
gevolg 10
gevolg, direct 10
gevolg, indirect 10
globalisering 110, 135

H

historisch denken 7
Holocaust 38, 73
Hongerwinter 45, 73

I

IJzeren Gordijn 79, 134
inclusieve samenleving 165, 199
indirect gevolg 10
indirecte oorzaak 10
individualisering 151, 198
integratie 162, 199
islam, politieke 101, 135

J

jaartelling 9
jagers en verzamelaars,
samenleving van 6
jeugdcultuur 151, 198

K

kabinet 212, 221
klimaatcrisis 112, 135
Koude Oorlog 79, 134

L

landbouwsamenleving 6
landbouw-stedelijke samenleving 6
liberalisme 206, 221

M

Marshallhulp 141, 198
massamedia 205, 221
mening 8
mensenrechten 176, 199
migratie 112, 135
minister 211, 221
minister-president 211, 221
monument 54, 73
multiculturele samenleving 162, 199

N

nationaalsocialisme 17, 72
nationalisme 88, 135
NAVO 79, 134
norm 11
NSB 47, 73
NSDAP 17, 72

O

onafhankelijkheid (van een
land) 88, 135
onderzoeksvraag 8
one-issuepartij 206, 221
ontkerkelijking 146, 198
ontzuiling 146, 198
oorzaak 10
oorzaak, directe 10
oorzaak, indirecte 10
overblijfsel 8

P

parlement 203, 221
parlementaire democratie 203, 221
periode 9
politiek gebied 10
politieke islam 101, 135
politionele acties 90, 135

R

rassenleer 36, 73
razzia 49, 73
regering 212, 221
revolutie 9

S

samenleving, inclusieve 165, 199
samenleving, landbouw- 6
samenleving, landbouw-stedelijke 6
samenleving, multiculturele 162, 199
samenleving van jagers en
verzamelaars 6
sociaal gebied 10
socialisme 206, 221
staat, totalitaire 19, 72
standplaatsgebondenheid 11

T

terrorisme 101, 135
tijdvak 9
totalitaire staat 19, 72
tweede feministische golf 155, 198
Tweede Kamer 203, 221

Tweede Wereldoorlog 27, 72

V

Veiligheidsraad 176, 199

verandering..... 9

Verenigde Naties (VN)..... 176, 199

verkiezingen 203, 221

verleden 8

vernietigingskamp..... 38, 73

verzet 49, 73

verzorgingsstaat..... 144, 198

verzuiling..... 146, 198

volksvertegenwoordiging..... 203, 221

W

waarde..... 11

wapenbeheersing..... 84, 135

wapenwedloop..... 83, 135

Warschapact 79, 134

wederopbouw 141, 198

wet 212, 221

Z

zionisme..... 99, 135

Colofon

ONTWERP OMSLAG

Studio Struis

ONTWERP BINNENWERK

SKON Creative Communications, Eindhoven
i.s.m. Uitgeverij Malmberg, 's-Hertogenbosch

OPMAAK

Crius Group

CARTOGRAFIE

Van Oort redactie en kartografie, Almere

BUREAU REDACTIE

Nelly van de Mortel, Deurne
LigthartTekst, Rosmalen

BEELDVERWERVING

Beeldbalie, Utrecht

OVER HET OMSLAG

Op de voorkant van het boek zie je een portret van de jonge advocaat Abraham Garland Randall. Het is geschilderd tussen 1820 en 1825 door de Amerikaanse schilder James Frothingham en bevindt zich nu in de Amerikaanse stad Atlanta. Abraham is modieus gekleed. Zijn kleding is kenmerkend voor een welgestelde man uit het begin van de 19e eeuw. Om te laten zien dat geschiedenis van alle tijden is, hebben we Abraham een modern accessoire meegegeven!

BRONVERMELDING

Omslag

Museum of Art, Atlanta, J.J. Haverty Collection, 49.23, Photo courtesy High Museum of Art

Binnenwerk

AKG-Images: p. 21 (li), 65 (re-on); Alamy: p. 26 / Azoor Photo: p. 79, 81 / Photo 12: 69, 74, 76, 78; Amsterdams Museum: p. 51 (li/re); ANP: p. 190 (re) / Marcel Antonisse: p. 165 / Vincent Jannink: p. 212 / Jerry Lampen: p. 55 / Lex van Lieshout: p. 203 / Frederic Sierakowski / Isopix: p. 214 / Steffen Olsen: p. 112 / Cor Out: p. 184 (re-on) / Robin Utrecht: p. 210 / Sem van der Wal: p. 217 / Koen van Weel: p. 200, 204 / Niels Wenstedt: p. 143; ANP historisch archief: p. 136, 138; ANP, AFP / Gerard Malie: p. 106; ANP, DPA / Wolfgang Eilmes: p. 169; ANP, EPA: p. 90 / Abed Al Hashlamoun: p. 96 / Minusma: p. 176; ANP, Reuters: p. 179; Atlas Van Stolk, Rotterdam, Leo Jordaan: p. 118 (on); A.W. Bruna Uitgevers B.V.: p. 191 (re-on/bo), 196; Beeldbank WO2, NIOD: p. 88; Fritz Behrendt: p. 94; BPK Bildagentur: p. 36; Bridgeman: p. 27, 29 / Art Library: p. 65 (re-bo); Bundesarchiv, George Pahl: p. 22; Collectie IAV-Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis: p. 190 (li); Comic House, Lectrr: p. 124; Corbis / Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 64; Violetta Cornelius / Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: p. 49; Etty Hillesum Centrum, Deventer: p. 40; European Union, Emilie Gomez: p. 216; Fotocollectie Anefo / Jac. De Nijs: p. 150, 151, 155 / Bert Verhoeff: p. 87; Getty Images: p. 16, 41, 132 / AFP / V. Usinavichius: p. 107 / Barbara Davidson / Los Angeles Times: p. 93 / Hulton archive: p. 129 / Hulton-Deutsch Collection: p. 99 / Keystone: p. 126 (bo), 127 (bo) / Alain Mingam: p. 101 / Peter Turnley: p. 106, 126 (on); HEMA: p. 162; Hiroshima Peace Memorial Museum: p. 31 / Hideo Kimura: p. 62; Hitler: p. 64, 65 (li); Hollandse Hoogte, Hans van den Boogaard: p. 159 / Piet den Blanken: p. 209 / Vincent Mentzel: p. 110; Imageselect / Alamy: p. 21 (re), 38, 127 (on); International Institute of Social History, Amsterdam: p. 191 (li-bo); Goedele Monnens: p. 197 (re/mi/li); Nationaal Archief, ANWB: p. 184 (li-on); Nationaal Archief / Collectie Spaarnestad / fotograaf onbekend: p. 52; NIOD: p. 177 / Bauduin de Wijn: p. 140, 141, 144, 146 (li); onbekend: p. 59, 60 (li/re), 83, 85, 122, 191 (li-on); Ernst van Oort: p. 14, 97, 98; Frans Paalman: p. 206; Peace Palace Library, Paix and Liberté: p. 170, 173, 175; Polaris Images / Hollandse Hoogte: p. 64; REX features Ltd. / Hollandse Hoogte, Amsterdam: p. 35; Rijksmuseum, Bertien van Manen: p. 187 / Johan Hendrik Weissenbruch: p. 184 (re-bo); Rue des Archives / Hollandse Hoogte: p. 64; Shutterstock: p. 32, 184 (li-bo); Herman Sittrop: p. 12, 104, 157; Spaarnestad: p. 44, 45, 47, 146 (re), 153, 186 (li/re) / Jan van Eyk: p. 160; Space expo Noordwijk: p. 118 (re-bo); Time: p. 118 (li-bo); United States Holocaust Memorial Museum: p. 17; Verzetsmuseum: p. 121, 131; VN: p. 182; Wiener Holocaust Library, Eugen Oswald: p. 19; Yad Vashem: p. 12, 42

ISBN 978 94 020 7799 5

Release 5.1, eerste oplage

MALMBERG

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp).

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

© Malmberg, 's-Hertogenbosch

Ondanks vele inspanningen is het de uitgever misschien niet gelukt alle rechthebbenden te achterhalen. Wie denkt rechthebbende te zijn, kan zich wenden tot de uitgever.

Je mag dit boek houden.
Handig als naslagwerk.

Je mag in dit boek schrijven
en aantekeningen maken.

Je hebt ook toegang tot
de online leeromgeving.

AUTEURS

Geert Buiting
Sanne van den Dries
Pia Fruytier
Katja Krediet
Greetje Ligthart
Barbara Peters
Judith Tadema
Camiel van Zilfhout

EINDREDACTIE

Katja Krediet
Gerard Rozing
Judith Tadema

MET MEDEWERKING VAN

Nadya Molenaar

Release 5.1

ISBN 978 94 020 7799 5

9 789402 077995

601941-01